

Ağustos/August 2016, Volume/ Cilt:2, Issue/Sayı:2

International Journal of Political Studies

ULUSLARARASI POLİTİK ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

ISSN: 2149-8539

www.politikarastirmalar.org

Address: Arabacı Alanı Mah. Mustafa Ocak Sok. No:9 D:2 Serdivan-Sakarya/Turkey

Center for Political, Economic and Social Resarch
(Politik, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi)

**International
Journal of Political Studies**
(Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi)

August / Ağustos 2016

Volume / Cilt: 2

Issue / Sayı: 2

e-ISSN: 2149-8539

ISSN: 2149-8539

<http://www.politikarastirmalar.org>

E-posta: pesaarastirma@gmail.com

Adres: Arabacı Alanı Mahallesi Mustafa Ocak Sokak No:9 D:2 Serdivan-Sakarya/Türkiye

Tel: +90 532 769 5899

Fax: +90 (264) 295 6233

Center of Political, Economical and Social Research
International Journal of Political Studies

Published by / İmtiyaz Sahibi
PESA: Fatih YARDIMCIOĞLU

Editors / Editörler

Doç. Dr. Bünyamin Bezci
Doç. Dr. Serdar Güleler

Co-Editors / Yardımcı Editörler

Arař. Gör. Soner Tauscher
Arař. Gör. Fikret Topal
Arař. Gör. Elif Madakbař Güleler
Arař. Gör. Mustafa Caner

Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi Akademia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOSIndex), Dergipark,
DRJİ tarafından taranmaktadır.

Politik, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi
Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi
International Journal of Political Studies

Advisory Board / Danışma Kurulu

Prof. Dr. Ali Yařar Sarıbay (Uludağ Üniversitesi)	Doç. Dr. Ahmet K. Bayram (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Atilla Yayla (Haliç Üniversitesi)	Doç. Dr. Cenan Çakmak (Osmangazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Bekir Berat Özipek (Medipol Üniversitesi)	Doç. Dr. Cengiz Tomar (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Emre Bağce (Marmara Üniversitesi)	Doç. Dr. Derda Küçükalp (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Feridun Yılmaz (Uludağ Üniversitesi)	Doç. Dr. Doğan Bıçkđ (Muğla Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim Kaya (İstanbul Üniversitesi)	Doç. Dr. İrfan Hařlak (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Muharrem Kılıç (Akdeniz Üniversitesi)	Doç. Dr. Özlem Oğuzhan (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Süleyman S. Öğün (Maltepe Üniversitesi)	Doç. Dr. Z. Abidin Kılınç (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Yusuf Şevki Hakyemez (Karadeniz Teknik Üniversitesi)	Yrd. Doç. Dr. C. Duran Uzun (Çankaya Üniversitesi)
Doç. Dr. Ali Rıza Çoban (Anayasa Mahkemesi)	Yrd. Doç. Dr. Edip Bekaroğlu (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Alev Erkilet (Sabahattin Zaim Üniversitesi)	Yrd. Doç. Dr. Fikret Çelik (Kırıkkale Üniversitesi)
	Yrd. Doç. Dr. Nebi Miş (Sakarya Üniversitesi)

Publications Board / Yayın Kurulu

Doç. Dr. Bünyamin Bezci	Arař. Gör. Soner Tauscher
Doç. Dr. Serdar Güleney	Arař. Gör. Fikret Topal
Doç. Dr. Z. Abidin Kılınç	Arař. Gör. Elif Madakbař Güleney
Doç. Dr. Özlem Oğuzhan	Arař. Gör. Ensar Muslu

Politik, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi
Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi
International Journal of Political Studies

Bu derginin her türlü yayım ve telif hakkı Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi'ne aittir. 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu hükümlerine göre, fotokopi, dijital ve benzeri yöntemlerle herhangi bir bölümü veya tamamı Dergi Sahibinin veya Yayın Kurulu Başkanının izni olmadan basılamaz ve çoğaltılamaz. Bilimsel etik kurallarına uygun olmayan alıntı yapılamaz. Dergide yayımlanan makalelerin fikri sorumluluğu yazarlara aittir.

Politik, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi
Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi
International Journal of Political Studies

August / Ağustos 2016

Volume / Cilt: 2

Issue / Sayı: 2

e-ISSN: 2149-8539

CONTENT / İÇİNDEKİLER

<i>Advisory Board</i>	Danışma Kurulu	ii
<i>Copyright</i>	Telif Hakkı	iii
<i>Contents</i>	İçindekiler	iv
Tevarüs Edilmemiş Gelenek: Süleymanlık		
<i>İsmail Çağlar</i>		1
Siyasi, Ekonomik Çıkarlar ve Kimlik Politikaları Çerçevesinde 1929-2015 Arası Türkiye – Suudi Arabistan İlişkileri		
<i>Muharrem Hilmi Özev</i>		11
DAİŞ ve Suriye İç Savaşında DAİŞ'in Rolü		
<i>Ersin Aksoy</i>		29
Mali Cumhuriyeti Yönetimi Yapılanmasına Fransız Sömürge Yönetiminin Etkileri		
<i>Amadou Togola ve Mustafa Kömürcüoğlu</i>		43
<i>Kitap Değerlendirme</i>		
Metafiziğin Düşleriyle Açıklamalı Bir Bilicinin Düşleri – Immanuel Kant		
<i>Hüseyin Aydoğan</i>		53

Tevarüs Edilmemiş Gelenek: Süleymancılık

Yrd. Doç. Dr. İsmail Çağlar

İstanbul Medeniyet Üniversitesi / Siyasal Bilgiler Fakültesi
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
ismail.caglar@medeniyet.edu.tr

Özet

Çalışma Süleymancılık'ın dönüşüm alanlarını ve gelenekle kurduğu ilişkiyi ele almaktadır. Kemalist laiklik projesinin din üzerinde kurduğu baskının bir neticesi olarak Süleymancılık benzeri cemaatler geleneksel olarak dindar insanlara dini hayatın gereklerini ve pratiklerini topluluk içerisinde yerine getirmenin yegane imkanını sunmaktadırlar. Süleymancılık'ın kurucu figürü olan Süleyman Hilmi Tunahan da dini eğitimin yasak olduğu yıllarda etrafına topladığı talebelerine dini eğitim vermesiyle bilinmektedir. Aradan geçen yıllar boyunca Süleymancılık örgütlenme biçimi, siyasetle kurduğu ilişki, liderlik anlayışı gibi alanlarda dönüşümler yaşamasına rağmen kendisini Süleyman Hilmi Tunahan zamanındaki yapı, işleyiş, düşünce ve kavramlara referansla tanımlamaktadır. Bu tanımlama özellikle devletin dine karşı baskıcı politikalarının farklılaştığı dönemlerde hayati bir meşrulaştırma işlevi görmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dini Cemaatler, Süleymancılık, Gelenek, Süleyman Hilmi Tunahan, Kemalist Laiklik

Abstract

The study analysis the transformation fields of Süleymancılık and its relation with tradition. As a result of oppressive Kemalist laicism project, religious communities like Süleymancılık traditionally offer the only chance to religious people to carry out necessities and practices of religious life as a group. Süleyman Hilmi Tunahan, the founding figure of Süleymancılık, is known with his providing religious training for pupils that gather around him when the official religious education was banned. Throughout the years although Süleymancılık have had a transformation in the fields of organization, leadership and relations with politics, it still defines itself with reference to structure, functioning, thought and concepts that belongs to the time of Süleyman Hilmi Tunahan. This self-definition acts as a vital legitimization apparatus especially in the periods that state's oppressive policies against religion have changed.

Keywords: Religious Communities, Süleymancılık, Tradition, Süleyman Hilmi Tunahan, Kemalist Laicism

GİRİŞ

Din, devlet ve toplum arasında farklı mecralarda ve farklı görünürlüklerle ilerleyen dalgalı ilişki modern Türkiye'nin¹ önemli meselelerinden birisi olmuştur. Zaman zaman bu önemli meselenin sadece modern döneme hatta daha indirgemeci bir yaklaşımla sadece Cumhuriyet dönemine mahsus olduğu kanaatinin ağırlık kazandığı görülmektedir.

Ancak ne din, devlet ve toplum ilişkilerinin meseleler oluşturması ne de dini anlayış ve pratiklerin Süleymancılık örneğinde görüldüğü gibi topluluklar içerisinde şekillenmesi ve yaşaması modern dönemlere özgü durumlardır. Bir diğer ifade ile Türkiye'nin modernden önceki tarihinde de Süleymancılık'a sosyolojik olarak benzeyen dini topluluklar vardı ve bu toplulukların varlığı o zamanlarda da çeşitli sorun veya meselelerin doğmasına neden oluyordu. Osmanlı tarihi boyunca en kitabi olanından en heterodoks olanına kadar farklı dini akım ve hareketlerin varlığı ve bunlarla merkezi devlet otoritesi arasından çeşitli meselelerin yaşandığı bilinen bir durumdur.² Farklı örnekler arasından bir tarafında katı bir fıkıh yorumunun diğer tarafında ise tasavvufi bir anlayışın yer aldığı Kadızade-

¹ Modern, modernleşme ve modernite kavramlarının yanlış bir şekilde birbirinin yerine kullanılması Türkiye sosyal bilim camiasında maalesef yaygınlaşmaktadır. Bu karmaşa içerisinde “modern Türkiye”, “siyasi ve toplumsal modernleşme şartları” “Türkiye'nin modernden önceki tarihi” gibi bu yazıda kullanılan kavramların ifade gücü azalmaktadır. Bu kavramlar Türkiye'nin siyasi ve ideolojik vasatına gönderme yapmadan temel sosyal bilim literatüründe anlaşıldığı haliyle kullanılmıştır. Modern Türkiye vurgusu bu çalışma kapsamında bu türden yaygın ancak yanlış bir kanaate işaret etmek için değil, bu meselenin Osmanlı 18.yy'dan başlayarak Cumhuriyet Türkiye'sinin bugününe de kapsayacak şekilde yaşanan siyasi ve toplumsal modernleşme şartlarındaki seyrine işaret etmek için seçilmiştir. Bu kavramların temel sosyal bilim literatüründe nasıl anlaşıldığı ile alakalı titiz bir değerlendirme için bakınız: Altun, F. (2005) *Modernleşme: Eleştirel Bir Giriş*. İstanbul: Küre Yayınları.

² “Dairenin dışına çıkarak” devlete “sorun” teşkil eden dini akım ve hareketler hakkında bilgi için bakınız; Ocak, Y. A. (2013). *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler Yahut Dairenin Dışına Çıkanlar*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Sivasi çekişmesi (Aşkar, 1999; Belge, 2008: 225-226) modern Türkiye'deki din-devlet-toplum ilişkilerine benzerlik gösteren bir durumdur. Bu anlamıyla Süleymancılık'a ve daha genel anlamda bugünkü cemaat yapılanmalarına mahsus bir modern olma durumundan bahsetmek mümkün gözükmemektedir (Afacan ve Çağlar, 2015: 611-612).

Öte yandan bir dini topluluk olarak Süleymancılık'ın ortaya çıktığı şartları, zemini ve geçirdiği dönüşümü modern Türkiye olgusundan bağımsız okumak da imkânsızdır. Bu nedenle gelenekle kurduğu ilişki ve dönüşüm üzerinden Süleymancılık'ı ele alacak olan bu çalışma öncelikli olarak topluluğun sosyal ve dinsel arka planına odaklanacaktır. Kemalist modernleşme projesinin dini baskı ve kontrol altına almak isteyen tutumu ile Süleymancılık'ın ortaya çıkış hikâyesi arasında es geçilmemesi gereken bir ilişki bulunmaktadır. Bu ilişkiyi analiz etmek Süleymancılık içerisindeki toplumsal muhafazakârlığı, sosyolojik bir olgu olarak Süleymancılık'ın temel karakteristiklerini ve Süleyman Hilmi Tunahan kurucu figürünü anlamak için gereklidir. Takip eden bölümde ise gelenek, tavır ve liderlik odaklarına yoğunlaşarak Türkiye'nin genel dönüşümü içerisinde Süleymancılık'ın dönüşüm seyri ortaya konacaktır. Sonuç kısmında ise yapılan analizlerin eşliğinde Süleymancılık'ın Türkiye'nin dönüşümü karşısında karşı karşıya kaldığı meşruiyetini yitirme meydan okumasına ve gelenekle kurduğu ilişkiye değinilecektir.

1. Sosyal ve Dinsel Arkaplan

1.1. Kemalist Laiklik Anlayışı

Modern Türkiye'ye ait bir dini topluluk olarak Süleymancılık'ın hikâyesi, Kemalist laiklik anlayışı net olarak anlaşılmadan ortaya konulamaz. Bu anlamda Kemalist modernleşmecilerin aklındaki toplum tahayyülünde din nereye oturuyordu ve toplumsal süreçlerde dine nasıl bir rol biçiliyordu sorularını cevaplamak zarureti doğmaktadır. Muhafazakâr popülar ve akademik literatürde bu sorunun cevabının net bir karşıtlık içerisinde verildiği örnekler vardır. Buna göre başta Mustafa Kemal olmak üzere erken Cumhuriyet elitlerinin zihninde dinden tamamen arınmış bir toplum bulunmaktadır (Ceylan, ?). Sol ve seküler etki altındaki popülar ve akademik literatürde de Mustafa Kemal ve erken Cumhuriyet elitinin dine karşı benzer bir tutum içerisinde olduklarını bu sefer olumlayarak aktaran örnekler vardır (Goloğlu, 2006). Buna göre Mustafa Kemal ve erken Cumhuriyet elitinin dine karşı bir düşmanlıkları yoktur ancak dinin neden olduğu cehalet, taassup ve istismarı ortadan kaldırmak için mücadele etmişlerdir.

Aynı düşünce metodu ile birbirinin zıttı istikamette yol alan bu iki okumanın dışında, Kemalist laiklik anlayışının dine karşı değil "din hakkında" olduğunu ortaya koyan çalışmalar da vardır. Buna göre Kemalist laiklik Kemalist laiklik anlayışı ne din karşıtıdır, ne de dini toplumdaki silip atmaya çalışmıştır. Ancak dini modern, seküler ve batıcı bir ulus yaratmak için enstrüman olarak kullanmak istemiştir. Dini kontrol altına almak, dönüştürmek, istikametini belirlemek ve böylece modernleşmeye ve "Türk ulusu" yaratma idealine faydalı ve yararlı bir enstrümana dönüştürmek Kemalist laiklik anlayışının temel prensiplerini oluşturmaktaydı (Azak, 2010; Kara, 2009; Çağlar, 2013). Genel olarak Diyanet İşleri Başkanlığı kurumunun mevcudiyeti ve devletin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinin içeriği ile "din eğitimi" "titiz" (Kara, 2012:3) bir şekilde denetlemeye çalışması bu görüşü destekleyen örnekler olarak zikredilebilir (Gözaydın, 2009). Devletin dine dair bu tutumunun Cumhuriyet tarihi boyunca gerektiğinde güncellenen ve süreklilik arz eden bir "pragmatik laiklik sözleşmesi" çerçevesinde cereyan ettiği de iddia edilmiştir (Bekaroğlu, 2015: 103-122).

Din ve devlet arasındaki ilişki taban tabana zıtlık ve karşıtıktansa bu tür bir bakış açısı ile değerlendirildiğinde ortaya iki yönlü bir etkileşim çıkmaktadır. Etkileşimin birinci yönünde Kemalist modernleşmecilerin din için tahayyül ettikleri pratik ve teolojiyi elde etmek için giriştikleri "reform" çabaları vardır. 1924 yılında halifelik ilgası ile başlayan ve 1932 yılında ezanın yasaklanıp yerine Türkçe tercümesinin ikame edilmesiyle son bulan süreçte yasaklayıcı "reform" çabaları ile dinin toplumsal görünürlükleri kısıtlanmaya çalışılmıştır. Şeyhülislamlık kurumunun ilgası, Şer'i mahkemelerin kapatılması, dini kiske yerine şapka gibi "modern kiske"lerin giyilmesinin zorunlu kılınması, Gregoryan takvimin benimsenmesi ve Medeni Kanun'un kabulü gibi hamlelerin dini siyasi ve toplumsal alandan çıkartmaya amaçladığı söylenebilir. Bütün bu hamleler ve beraberinde getirdiği gelgitlerin yaşandığı sürecin sonunda dini siyasi ve toplumsal görünürlüklerinden arındırarak, bir vicdani mesele ve tesanüt aracı olarak muhafaza etmek anlayışı tebarüz etmiştir.

Şüphesiz bütün bu “refom” hamleleri Anadolu’nun dindar ahalisi arasında farklı derecelerde rahatsızlıklara neden oldu. Dini rahatsızlıklar temelinde ortaya çıkan protesto ve muhalefetin çoğu zaman şiddetle bastırılması (Brockett, 1998; Çağlar, 2015; Bozarslan, 2000; Azak, 2007) karşısında, dindar toplum kesimleri bir içe kapanma ve muhafaza etme dönemine girdiler. Aktay (2003) tarafından “sembolik diaspora”da yaşamak, Mardin (1991:121) tarafından ise “sosyal koza”ya çekilmek olarak tarif edilen bu durum Kemalist reform çabalarının ve toplumsal muhalefetin şiddetle bastırılmasının neticesinde din-devlet ilişkileri bağlamında ilk etkileşim şekli olmuştur (Çağlar, 2013: 27-34).

Etkileşimin ikinci şekli ise ilkiyle paradoksal bir şekilde dini toplulukların devletle “iş görmesi” şeklinde olmuştur. Anadolu’nun ehl-i sünnet ahalisi için devlet ve dini birbirinden ayrı fakat karşılıklı bağlı bir ilişki içerisinde tahayyül etmek, *din ü devlet*, yaygın bir durumdu. Bunun bir neticesi olarak devlet hiçbir zaman dindar toplumsal kesimler için mücadele edilecek bir düşman olmamıştır. Her zaman olumsuzlukların kaynağı olarak devlet değil devleti yönetenler hedefe konulmuştur (Kara, 2009:191). Bu durum cemaatler özelinde devletle iyi geçinme, devlete işini gördürme, devlete yapmacık itaat etme ve devleti idare etme (Çağlar, 2015: 11-13.) şeklinde bir davranış kalıbına evrilmiştir. Bir yandan devlet etkileşimin ilk modeline uygun olarak dindarlığı ve dindar kitleleri dönüştürmeye çalışırken, diğer yandan genelde dindar kitleler özelde ise cemaatler devleti dönüştürmeye çalışmışlardır. Kontrol ettikleri toplumsallık ve oy karşılığında devletten istediklerini koparmak için pazarlık masasına oturmuşlardır.

Süleymancılığı ve diğer dini toplulukları mümkün kılan bu iki etkileşim biçimidir. Bir yandan dindar insanlar devletin dönüştürücü ve baskıcı şartları altında inançlarının zekat, kurban, eğitim ve ibadet gibi temel gerekliliklerini yerine getirmek için cemaatlerin sağladığı alana sığınırken, cemaatler de takipçi kitlelerinin desteğine dayanarak devletle ilişkiye geçmişlerdir. Süleymancılık örneğinde hareketin kurucu karizmatik lideri pozisyonunda olan Süleyman Hilmi Tunahan’ın hayat hikayesi ve yapıp ettikleri bu ilişki modellerini doğrular niteliktedir.

1.2. Süleyman Hilmi Tunahan

Süleyman Hilmi Tunahan Bulgaristan’ın Silistre kentinde ilmiye sınıfına mensup bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Aile geleneğine uygun olarak eğitim alan Süleyman Hilmi Tunahan, eğitimin son durağında Süleymaniye ve kuzat medreselerinden mezun olarak, Osmanlı ilmiyesinin üst kademelerine yükselmiştir (Akgündüz, 1997). Bu noktalardan hareketle Süleymancılığın kurucu figürü olan Süleyman Hilmi Tunahan’ın kentli, toplumun orta-üst sosyal ve ekonomik kesime mensup bir birey olduğunu söylemek mümkündür. 3 Mart 1924 yılında kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile kapatılan medreseler Süleyman Hilmi Tunahan için toplumsal planda dini hayat açısından bir gerileme sayılmasının yanında, bireysel planda da bir gerilemeye karşılık gelmektedir. Bu ve benzeri Kemalist reformlar ile Süleyman Hilmi Tunahan Osmanlı ilmiyesinin saygın bir mensubuyken, “alelade” bir vaize ve/veya hocaya dönmüştür.

Bu gelişmeler karşısında bir Osmanlı müderrisi olarak daha önce uygulamadığı farklı bir hareket tarzı benimseyerek, etrafında toplanan az sayıdaki eşrafla (Aydın, 2004: 253) – ki daha sonra yerlerini talebeler alacaktır- bir dini hizmet halkası oluşturarak eğitim ve sohbet faaliyetlerine başlamıştır. Süleyman Hilmi Tunahan’ın devletin dini hayat üzerindeki tasarruflarına razı gelmeyerek etrafında örgütlediği insanlarla bir oluşum içerisinde olması din, devlet ve toplum arasındaki etkileşimin çatışma kısmına denk gelirken; Süleyman Hilmi Tunahan’ın eğitimini tamamlayan talebelerini müftülük ve vaizlik sınavlarına yönlendirmesi (Kirman, 2006; 152-153) ve şartlar uygun olunca bizzat kendisinin vaizlik yapması (Aydın, 2004: 315) da etkileşimin devletle iş görme kısmına denk gelir.

Süleymancılar arasında Süleyman Hilmi Tunahan’a atıfla dolaşımı olan bir cümle bu durumu anlatmak için oldukça açıklayıcıdır. Cemaat içerisinde aktarılanlara göre Tunahan daha çok taşradan gelen öğrencilerin geçirdiği dönüşümü anlatmak için “bizim evlatlarımız yanımıza (İstanbul’a) ayaklarını sürüyerek gelirler, bir İstanbul beyefendisi olarak geri dönerler” demiştir. Bu aktarımın sahilliği bir kenara, günümüzde cemaatin yurtlarına din eğitimi almak için gelen öğrencilere neredeyse ilk iş olarak saygın bir kıyafet telakki edildiği için kumaş pantolon, gömlek ve takım elbise alındığı ve öğrencilerin sözgelimi doğup büyüdükleri köylerine giderken bu kıyafetleri giydiği gözlemlenmiştir. Bu gösterge, hem Tunahan’ın zihninde hem de cemaatin bugünkü kodlarında devlet ve onun temsil ettiği modernleşmenin toptan reddedilmediği ancak dönüştürerek onun içerisinde var olmanın yollarının arandığı şeklinde okunabilir.

2. Dönüşüm Alanları

2.1. Dönüşen “Gelenek” : Tasavvuftan Cemaate

Süleyman Hilmi Tunahan’dan günümüze Süleymancılık’ın geçirdiği birçok dönüşüm arasından en dikkat çekici olanlarından bir tanesi topluluğun mahiyetine dairdir. Tunahan tarafından organize edildiği haliyle Süleymancılık tasavvufi yönü ağır basan bir ders ve irşat halkası olarak dikkat çekmektedir. Bu yönde bir oluşumun ne kadar Tunahan’ın bilinçli bir tercihi ne kadar eldeki imkânların elverdiği bir durum olduğunu tespit etmek gayet zor olsa da, Tunahan’ın döneminde organizasyonun eğitim ve irşat yönünün ağır bastığı kesindir. Bunun yanında Tunahan’ın hayatında takipçilerinde eşraftan talebeye doğru bir dönüşümün varlığı da gözlemlenmektedir (Aydın, 2004: 315).

Zamanın baskıcı şartları ile kısıtlanan tasavvufi bir organizasyondan kitlesel bir cemaate dönüşme ekseninde talebelerin sayısının artması kilit noktadır. Tunahan’ın hayatında başlayan eşrafın yanına talebenin dâhil olması süreci sayıları hızla artan yurtları beraberinde getirmiştir. Talebelerin organizasyona kitlesel olarak dâhil olma sürecinin başlangıcı ile ilgili farklı anlatımlar mevcuttur. Efe talebelerin toplu halde kaldıkları ve eğitim gördükleri ilk gayri resmi kurs/yurdun 1951, ilk resmi kurs/yurdun ise 1952’de açıldığını söylerken (Efe, 2013: 254), cemaat çevrelerinde İstanbul Kısıklı’da Süleyman Hilmi Tunahan’ın ikamete ettiği ve misafirhane olarak isimlendirilen binada kurs faaliyetlerine çok önce başladığı ve yine daha erken yıllarda başka yerlerde kursların olduğu aktarılmaktadır. Çeşitli kaynaklarda (Aydın, 2004; Efe, 2013) aktarılan 1956 yılında 400 kurs/yurt açıldığı ve bu sayının Tunahan’ın vefat yılı olan 1959’da 1000’e ulaştığı bilgisi her ne kadar abartılı olarak değerlendirilebilse de, kurs/yurt sayısında ve buna paralel olarak öğrenci sayısında ciddi bir artış olduğu ortadadır. Kurs/yurt sayısındaki artışın Demokrat Parti’nin de iktidara geldiği ve dini hayat üzerindeki baskıların hafiflediği döneme denk gelmesi dikkat çekicidir.

Kurs/yurtların sayısının ve buralarda eğitim gören ve barınan öğrencilerin sayısının artması birkaç noktadan üzerinde durulması gereken bir gelişmedir. Öncelikle oluşumun çok erken bir tarihten itibaren yani ilk kursun açıldığı 1951 tarihinden bir yıl sonra 1952’de resmi kursların açılmaya başlaması önemlidir. Bu durum yukarıda tespit edildiği gibi Süleymancılık’ın kodlarında devlet ve onun temsil ettiği modernleşmenin toptan reddedilmediği ancak dönüştürerek onun içerisinde var olmanın yollarının arandığı şeklinde okunabilir. Süleymancılığın gayri resmi geleneksel din eğitimi müesseseleri kurmaktansa, kanuni olarak mümkün olur olmaz resmi kuran kursları ve yurtlar açması bu durumun bir göstergesidir. Böylece yasadışı yollara sapılmamış olunacaktır. Öte yandan resmi kurslardaki resmi eğitim metodunun ve müfredatın takip edilmediği, cemaatin kendi geleneksel metodunu ve müfredatını takip ettiği de bilinen bir durumdur. Bu da devletin sunduğu modernleşmenin dönüştürülerek onun içerisinde var olma yollarının bulunmasına karşılık gelmektedir.

Dönüşüm ekseninde bir diğer üzerinde durulması gereken nokta ise sayıları artan yurtların beraberinde ciddi bir bürokrasi ve yönetim meselesini getirdiğidir. Bu kapsamda Süleymancı organizasyonun iç yönetim kademelerinde yer almak yurtlarda eğitim alan öğrenciler için öncelikli bir kariyer haline gelmiştir. Bir önceki dönemin öğrencileri kendilerinden sonra gelen kuşağın yöneticileri ve hocaları olmuşlardır. Benzer bir süreç ekonomik ilişkilerde de yaşanmıştır. Kurs ve yurtların ekonomik ihtiyaçları tabii olarak eskiden olduğu gibi liderin çevresinde toplanan eşrafla görülemeyecek kadar artmıştır. Bu durum hoca-talebe ikilisinin cemaat dışında kalan dindar kesimlerle yardım toplamak zemininde bir araya gelmesini zaruri kılmıştır.

Bu birliktelik tasavvufi bir eğitim ve irşat hareketinden kadrosu, bürokrasisi ve iç hiyerarşisi olan bir cemaate dönüşme sürecinde bir başka önemli kırılma noktasına denk gelmektedir; okul talebeleri ve profesyoneller. Cemaatin temas içerisinde olduğu talebe sayısı arttıkça iç işleyişin bir parçası olan ve “daimi talebe” olarak yetiştirilen öğrencilerin yanında, “okul talebesi” olarak adlandırılan bir diğer öğrenci grubunun da sayısı artmıştır. Okul talebeleri yine cemaatin yurtlarında kalan ve dini eğitim alan ancak kariyer tercihleri cemaat odaklı olmayan farklı alanlara yönelen talebelerdir. Üniversite ve lise öğrencileri okul talebelerinin ana yekûnunu oluşturmaktadır. Okul talebeleri eğitim hayatları sonlanınca farklı profesyonel kariyerlere yönelen fakat cemaat ile irtibatlarını devam ettiren kişilerdir.

Günümüzde cemaatin iç işleyişi içerisinde istihdam edilen yönetici ve hocalar, kurs/yurtlarda kalan talebeler ve yerelde onlara yardımcı olan eşrafın yanında artık cemaat ile ilişki içerisinde olan

kentli profesyonellerden bahsetmek de mümkündür. Bir anlamda eşrafla başlayan organizasyonun çapının talebelerle büyüdüğü ve bugün gelinen noktada profesyonellere ulaştığı söylenebilir. Şüphesiz bu dönüşüm, yukarıda ifade edilen cemaatin modernleşmeyi toptan reddetmediği, dönüştürerek onun içerisinde yer alamaya çalıştığı tespitini doğrular niteliktedir.

Ancak bu dönüşümün yanında gündelik faaliyet alanlarında bile geleneğe ait piran, himmet, yolumuz, ihvan gibi kavramların bir meşrulaştırma mekanizması olarak kullanılması dikkat çekicidir. Süleyman Hilmi Tunahan'a atıfla Süleymancılığın kendilerini "İmam-ı Rabbani evlatları" olarak tanımlamaları, Silsile-i Sadat'ın "son halkası" olarak Tunahan'ı görerek, onun üzerinden tasavvufi gelenek üzerinde diğerlerini dışlayan bir iddia ileri sürmeleri veya cemaati "Hazreti Nuh'un Gemisi" olarak betimleyip yegane kurtuluşa erenlerin gemide olanlar olduğunu, dışarıdakilerin ziyan olacağını söylemeleri, Süleymancılık'ın değişen yapısına rağmen tasavvufi gelenekle oldukça dışlayıcı bir şekilde kurduğu ilişkinin söylemsel örnekleri olmaları açısından ilgi çekicidir.³

2.2. Dönüşen Tavrı: Siyaset'ten Parti'ye

Tunahan'dan günümüze Süleymancılık'ın tecrübe ettiği dönüşümün bir diğer boyutu ise topluluğun siyasi süreçler içerisinde yer alma tavrıdır. Türkiye'de dini cemaatlerin siyasetle ilişkisi 18.yüzyılın sonları ve 19.yüzyılda Avrupa'ya hakim olan din ve devlet alanlarını tamamen birbirinden ayırma düşüncesinin özcü bir tarih anlayışı ile genele teşmil edilmesinden⁴ ortaya çıkan arızalı laiklik anlayışının bir neticesi olarak her zaman bir tabu olmuştur. Bu nedenle "din ve devlet ilişkilerinin birbirinden ayrılması" Kemalist laiklik anlayışının temel ilkesi halini almıştır. Bu ilke Türkiye'de din, devlet ve toplum ilişkilerinin tarihi boyunca dindar aktörlerin, siyasetçilerin, cemaatlerin ve sivil toplum örgütlerinin tepesinde sallanan bir Demokles kılıcı olmuştur.

Bu tutum cemaatleri siyasi alanla kurdukları ilişkiyi devamlı saklamaya, yokmuş gibi yapmaya itmiştir. Süleymancılık da söylemsel zeminde aynı metodu izlemiştir. Ancak çok erken bir dönemden itibaren Tunahan'ın hayatında siyaset alanı ile kurulan ilişkilere rastlanmaktadır. Örneğin Atacan, Tunahan ve daha sonra cemaatin lideri olacak olan Kemal Kacar'ın 1950'li yılların ikinci yarısında "Millet Partisi'nin Kütahya ve civarında faal üyeleri" olduğunu aktarmaktadır (Atacan, 1993: 137). Bunun yanında Süleymancılığın yurt ve kurslarının çatı örgütü durumunda olan "Kurs ve Okul Talebelerine Yardım Dernekleri Federasyonu"nun da başkanlığını yapmış olan, döneminde önde gelen bir Süleymancı olduğu bilinen Ali Ak'ın Adalet Partisi'nden milletvekili seçildiği de bilinmektedir (Çakır, 1990; 131).

Bünyesinde sayısı binlerle ifade edilen yurt ve kursları barındıran bir topluluğun, Türkiye gibi dini alanda devletin ceberut yüzüyle sık sık karşı karşıya kalma ihtimalinin yüksek olduğu bir ülkede çeşitli siyasi süreçlere dâhil olması tabiidir. Bu anlamda Süleymancılığın devletin mezkûr ceberut yüzüne karşı dindar kitleleri temsil ile tebarüz eden Millet Partisi ve Adalet Partisi gibi siyasi partileri desteklemesi de olağan dışı değildir. Ancak siyasi alanla kurulan bu tabii ilişkinin cemaatin Tunahan'dan sonraki dönemlerde liderliğini yapan Kemal Kacar ve Ahmet Arif Denizolgun dönemlerinde dönüştüğünü de not etmek gerekmektedir.

Kacar ve Denizolgun tabii olarak siyasetle ilgilenen liderlerden daha çok parti içi tartışmalarda ve kritik siyasi dönemlerde etkinlik gösteren siyasetçi profili çizmektedirler. Kemal Kacar 1965-1973 ve 1977-1980 tarihleri arasında toplamda 3 dönem milletvekilliği yapmıştır. Siyasi hayatı oldukça hareketli geçen Kacar önce Millet Partisi'den Kütahya vekili seçilmiştir. Yine aynı şehirden 1969 seçimlerinde Adalet Partisi'nden milletvekili seçilmiştir. Kacar'ın 1969-1973 yılları arasında Adalet Partisi'nin iç tartışmalarında oldukça etkin olduğu gözükmektedir. Örneğin yine önde gelen bir Süleymancı olan ve Adalet Partisi milletvekili olan Hilmi Türkmen ile parti içi çekişmede farklı pozisyonlar olarak ters düşmüşlerdir. 1973 seçimlerinde yine Adalet Partisi'nden Kütahya adayı olan Kacar milletvekili seçilememiştir. Bir dönem aradan sonra 1977 seçimlerinde Adalet Partisi İstanbul adayları arasında yer alan Kacar tekrar milletvekili seçilmiştir.

³ Burada aktarılan söylem örnekleri araştırmacının bir süredir Süleymancılık bağlamında yürüttüğü çalışmalarında derlediklerine, gözlemlerine ve cemaatle çeşitli formlarda ilişki kurmuş bireylerle yaptığı görüşmelere dayanmaktadır.

⁴ Ahmet Kuyaş'ın Niyazi Berkes'in Türk modernleşmesi okumasına bu perspektiften getirdiği eleştiri için bakınız; Berkes, N. (2012). *Türkiye'de Çağdaşlaşma. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s.23, dipnot a.*

Selefi kadar hareketli olmasa da Kacar sonrasında cemaatin liderliğini devralan Ahmet Arif Denizolgun da benzer bir siyasi kariyere sahiptir. Refah Partisi'nden 20. Dönem Antalya milletvekili seçilen Denizolgun 1995-1999 yılları arasında meclis çatısı altında bulunmuştur. Vekilliği döneminde yaşanan 28 Şubat Süreci'nde partisinden istifa eden Denizolgun, milletvekilliğini bağımsız olarak devam ettirmiştir. 1997 yılının Haziran ayında askerinin artan baskısı nedeni ile istifa etmek durumunda kalan Refahyol hükümetinden sonra kurulan Anasol-D hükümetinde bağımsız bakan olarak yer almıştır. Ahmet Arif Denizolgun'un Refah Partisi ile ilişkisinde ve milletvekili seçilmesinde dönemin Refah Partili İstanbul Büyükşehir Belediyesi başkanı olan Recep Tayyip Erdoğan ile yakınlığının rolü bilinmektedir (Ünal, 1996). Daha sonra Erdoğan'ın kurduğu Adalet ve Kalkınma Partisi'nde Süleymancılar'ın Diyanet camiasıyla olan çekişmesinin sembol isimlerinden biri olan Tayyar Altıkulaç ve bir dönem cemaatte aktif olduktan sonra cemaatten dışlanmış Turan Kıratlı gibi isimlerin yer alması nedeniyle, Denizolgun Erdoğan'a ve partisine karşı cephe almıştır. Bunun neticesinde Denizolgun, 2007 seçimlerinde Doğru Yol Partisi'nden Antalya milletvekili adayı olmuştur da seçilememiştir.

Kemal Kacar'ın ve Ahmet Arif Denizolgun siyasi kariyerleri ve Süleymancılık'ın 2000'li yıllardaki siyasi tercihleri göz önüne alındığında, cemaatin siyasete yaklaşım tarzında da belirgin bir dönüşüm olduğu dikkat çekmektedir. Şüphesiz Süleymancılık tabiatı gereği siyasete hiçbir zaman kayıtsız kalmamıştır. Ancak Süleyman Hilmi Tunahan döneminde olduğu gibi belli kaygılarla belli partilerin desteklenmesi ile Kacar ve Denizolgun döneminde olduğu gibi cemaat liderinin parti listesinden milletvekili seçilip partiliğin ve gündelik siyasetin tartışmalarının merkezinde yer alması bir tutum değişikliğine karşılık gelmektedir. Şüphesiz bu siyasi tutum ve tavır değişikliği cemaatin liderliğindeki değişime paralel gelişmiştir.

2.3. Dönüşen Liderlik: Üstaz'dan Bey Abi'ye

Süleymancılık'ın dönüşümünü liderlik değişimlerinden de takip etmek mümkündür. Süleyman Hilmi Tunahan'ın 1959 yılında vefat etmesi üzerine, onun yerine damadı Kemal Kacar'ın geçmesi ve Kacar'ın 2000 yılında vefatından sonra da onun yerine yeğeni ve Tunahan'ın torunu olan Ahmet Arif Denizolgun'un geçmesi, basit lider değişimlerinden öte cemaatin yapısındaki değişikliklere de karşılık gelmektedir.

Kurucu lider olan Süleyman Hilmi Tunahan "ilmi ve manevi" kimliği ile ön plana çıkan bir şahıstır. Cemaat içerisindeki kabule göre Süleyman Hilmi Tunahan Nakşi tasavvuf geleneğinden gelen bir müridtir. Süleymancılara göre Tunahan, Silsile-i Sadat (Büyükler Zinciri) veya Silsile-i Zehab (Altun Silsile) olarak isimlendirilen tasavvuf silsilesinin 33. ve son halkasıdır (Atacan, 1993: 136). Tunahan'ın silsilenin kendisinden önceki halkası olan Mevlana Siraceddün'den irşat görevini aldığı, daha sonra Mevlana Siraceddün tarafından doğrudan İmam-ı Rabbani'ye bağlandığı ve bu nedenle Tunahan'ın müritlerine "siz İmam-ı Rabbani evladlarıdır" dediği yönünde cemaat içerisinde yaygın rivayet ve kabul vardır (Afacan ve Çağlar, 2015: 611). Bu iddia çeşitli vesilelerle cemaatin Tunahan'dan sonraki liderleri tarafından da dile getirilmiştir (Atacan, 1993: 137).

Tunahan'dan sonraki cemaat liderleri olan Kacar ve Denizolgun'a bakıldığında ise Tunahan gibi "ilmi ve manevi" yönlerinden ziyade profesyonel ve seçkin kimlikleri önplana çıkmaktadır. Galatasaray Lisesi mezunu olan Kacar cemaatin başına geçene kadar ticari faaliyetlerle meşgul olan bir figürdür. Bugün Mimar Sinan Güzel Sanatlar akademisi adını alan İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nde mimarlık ve Columbia Üniversitesi'nde ekonomi eğitimi alan Denizolgun ise Kacar'dan sonra cemaatin başına geçene kadar müteahhitlik işleri ile uğraşmıştır.

Tunahan'ın vefat yılı olan 1959'la Kemal Kacar'ın tam anlamıyla cemaatin lideri olduğu tarih olan 1971 yılları arasında geçen sürede yaşananlar dönüşen liderliği anlamaya yardımcı olabilecek mahiyettedir. Bu ara dönemde cemaat Kemal Kacar, Hüseyin Kaplan, Mehmet Arıkan, Seyfettin Alkan, Hilmi Türkmen, Hüseyin Kumaş, Harun Reşit Tüylüoğlu, Mehmet Emre, Ali Ak, Lütfü Davran ve Mehmet Özaltın gibi Tunahan'ın ilk dönemlerden beri yanında bulunan talebeleri tarafından oluşturulan bir "Müşavere Heyeti" tarafından idare edilmiştir (Kirman, 2006: 162-163). Zaman içerisinde bu Müşavere Heyeti dağılmış/dağıtılmış ve Kacar cemaatin Tunahan'dan sonraki lideri olmuştur. Bu geçişi Kirman (2006: 163) şöyle tarif eder; "Kacar'ın grubun doğal ve karizmatik lideri Süleyman Hilmi Tunahan'a damat olması sebebiyle, öncelikle "geleneksel otorite tipi"nin özelliklerini taşımakta iken, zamanla [...] bazı muhaliflerini tasfiye etmek suretiyle gruba tamamen hakim olduğu ve böylece "karizmatik lider tipi"ne dönüştüğü anlaşılmaktadır".

Süleyman Hilmi Tunahan'ın talebeleri olan ve yine "ilmi ve manevi" kimlikleri ile ön plana çıkan isimleri tasfiye ederek cemaatin lideri olan Kacar ve ondan sonra lider olan Denizolgun, Tunahan ve Tunahan'ın tasfiye edilen talebelerinde olan dini otoriteye sahip değillerdir. Bu nedenle cemaat içerisinde Tunahan'ın silsilenin (Silsile-i Sadat) son halkası olduğu vurgulanmakta ve Kacar ve Denizolgun'un sadece cemaatin idari işlerini tevarüs ettiklerine inanılmaktadır (Afacan ve Çağlar, 2015: 611). Bu nedenle Tunahan cemaat içerisinde "ilmi ve manevi" kimliğini yansıtır bir şekilde "üstaz" diye anılırken, Kacar ve Denizolgun için "büyüğümüz" ve "bey abi" unvanları kullanılmaktadır.

SONUÇ

Cemaatin kendi organizasyonu, siyasetle ilişkisi ve liderlik alanlarda yaşanan şumullü değişimlere rağmen Süleymancılar geçen süre içerisinde iç disiplinlerini ve temel söylemlerini kaybetmeden ve etkinliklerini arttırarak günümüze kadar gelmeyi başarmışlardır. Bu başarıyı getiren en temel faktörlerinden birisi cemaatin gelenek ile kurduğu ilişkidir. Yukarıda açıklanan dönüşüm alanlarına ve devletin dönüştürücü politikalarına rağmen Süleymancılık'ın temel söylemlerine bakıldığında geleneğe çok güçlü göndermelerle karşılaşmak kaçınılmazdır. Gelenek dayanan bir zemin olmanın da ötesinde, devamlı yeniden üretilen bir meşrulaştırma mekanizmasına dönüşmüştür.

Kacar ve Denizolgun'un siyasi hamleleri veya cemaatten uzaklaştırdıkları kişilerle ilgili tasarrufları, bireysel planda değerlendirilmemiş bu hamleler Süleymancılık'ın yaslandığı iddia edilen geleneğin bir parçası olarak sunulmuştur. Tasavvufi gelenekle ilişkili olmayan alanlardaki tasarruflar bile geleneğe nispetle meşrulaştırılmıştır. Örneğin Kacar ve Denizolgun'un siyasi hamleleri veya liderlikleri döneminde cemaat içerisinde yaşanan tasfiyeler bu kapsamda değerlendirilmiştir. Tasavvufi gelenekle kurulan bu meşrulaştırıcı ilişki kendisini söylemsel alanda da gösterir. Geleneğe ait piran, himmet, yolumuz, ihvan gibi kavramlara cemaat içi işleyişte sık sık atıfta bulunulur. Bu kavramlar cemaat mensuplarını diğerlerinden ayırarak ve cemaat liderliğinin yapıp ettiklerine meşruiyet sağlayarak ikili bir işlev görürler.

Şüphesiz Süleymancılık'ın yaşadığı dönüşümün yanında Türk toplumunun ve siyasetinin yaşadığı bir dönüşüm de vardır. 2000'li yıllardan itibaren Türkiye'de devletin din üzerindeki baskıcı politikalarında bir değişim söz konusudur. Din, devlet ve toplum ilişkilerinde hala problemler alanlar varlığını sürdürmekle birlikte Türkiye 1990'lı yıllardaki "irtica" söylemleri ile dinin kamusal yansımalarının bir iç güvenlik tehdidi olarak algılandığı atmosferi geride bırakmıştır. Dini bir iç güvenlik tehdidi olarak gören baskıcı anlayış ve politikaların farklılaşması Süleymancılık için bir meşruiyet krizi oluşturma ihtimalini barındırmaktadır. Süleymancılık, devletin dini alana baskıcı anlayışla yaklaşım dönüştürmeye, kontrol altına almaya ve kısıtlamaya çalıştığı bir tabloda, dindar insanlara sunduğu zekat, kurban, eğitim ve ibadet gibi dini yaşantının temel gerekliliklerini yerine getirme zeminin sağladığı meşruiyetten yoksundur. Bu yoksunluktan dolayı bir meşruiyet krizi içerisinde olan Süleymancılık, geleneğe yapılan referanslarla geleneği yeniden üreterek meşruiyet krizini aşmaya çalışmaktadır.

KAYNAKÇA

Afacan, Serhan ve Çağlar, İsmail (2015), "Sosyolojik Bir Mesele Olarak Süleymancılık", Kur'an ve Toplumsal Bütünleşme Sempozyumu, 27-29 Mart, Bursa.

Akgündüz, Ahmet (1997), *Arşiv Belgeleri Işığında Silistre'li Süleyman Hilmi Tunahan*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.

Aktay, Yasin (2003), "Diaspora and Stability: Constitutive Elements in a Body of Knowledge", *Turkish Islam and the Secular State: The Gulen Movement*, Editors: Hakan Yavuz and John Esposito, Syracuse University Press, New York.

Aşkar, Mustafa (1999), "Tarikat-devlet ilişkisi: Kadızadeli ve Meşayih Tartışmaları Açısından Niyazi-i Mısıri ve Etkileri", *Tasavvuf*, 1, s. 49-80.

Atacan, Fulya (1993), "Anadolu Gazetesi ve Süleymancılar", *Toplumbilim*, Sayı: 2, s. 135-152.

Aydın, Mustafa (2004), "Süleymancılık", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık*, Editör: Yasin Aktay, İletişim Yayınları, İstanbul.

Azak, Umut (2007), "A Reaction to Authoritarian Modernization in Turkey: The Menemen Incident and the Creation and Contestation of a Myth, 1930-31", *The State and the Subaltern: Modernization, Society and the State in Turkey and Iran*, Editör: Touraj Atabaki, New York: I.B. Tauris.

Azak, Umut (2010), *Islam and Secularism in Turkey: Kemalism, Religion and the Nation State*, I.B. Tauris, London.

Bekaroğlu, Edip Asaf (2015), "Post-Laik Türkiye: Ak Parti İktidarları ve Güncellenen Laiklik Sözleşmesi", *İnsan ve Toplum*, Cilt: 5, Sayı: 9, s. 103-122.

Belge, Murat (2008), *Osmanlı'da Kurumlar ve Kültür*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Bozarslan, Hamit (2000), "Le madhisme en Turquie : L' "incident de Menemen" en 1930", *Revue des Mondes Musulmans et de la Méditerranée*, Volume: 91-94, p. 297-320.

Brockett, Gevin, (1998), "Collective Action and the Turkish Revolution: Towards a Framework for the Social History of the Atatürk Era, 1923-38", *Middle Eastern Studies*, Volume: 34, Issue: 4, p. 44-66.

Ceylan, Hasan Hüseyin (?), *Cumhuriyet Dönemi Din/Devlet İlişkileri 1, 2, 3*, Rehber Yayıncılık, Ankara.

Çağlar, İsmail (2013), *Good and Bad Muslims, Real and Fake Seculars: Center-Periphery Relations and Hegemony in Turkey through the February 28 and April 27 Processes*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Leiden Üniversitesi Ortadoğu Çalışmaları Enstitüsü.

Çağlar, İsmail (2013), *Turkey's Imam Hatip Schools, the Emergence of a Conservative Counter-Elite, and its Knowledge Migration to Europe*, Amsterdam University Press, Amsterdam.

Çağlar, İsmail (2015), "Obedience or Resistance: Muslim Conception of Time as a Reaction to the Authoritarian Turkish Modernization", *İnsan ve Toplum*, Cilt: 5, Sayı: 9, s.1-12.

Çağlar, İsmail (2015), "Taşradaki Madunlar: Erken Cumhuriyet Döneminde Muhafazakar Muhalefet", *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 1, s.11-13.

Çakır, Ruşen (1990), *Ayet ve Slogan*, Metis Yayınları, İstanbul.

Efe, Adem (2013), *Dini Gruplar Sosyolojisi*, Dönem Yayıncılık, İstanbul.

Goloğlu, Mahmut (2006), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I: Devrimler ve Tepkiler (1924-1930)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Gözyaydın, İştar (2009), *Diyanet: Türkiye Cumhuriyeti'nin Dinin Tanzimi*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Kara, İsmail (2009), *Cumhuriyet Türkiyesi'nde Bir Mesele Olarak İslam*, Dergah Yayınları, İstanbul.

Kara, Mustafa (2012), *Türkiye'de Dini Hayat: 28 Şubat Öncesi ve Sonrası*, Emin Yayınları, Bursa.

Kirman, Mehmet Ali (2006), “Süleymancılık’: Ortaya Çıkışı, Gelişim Evreleri ve Günümüzdeki Durumu”, *Demokrasi Platformu*, Cilt: 2, Sayı: 6, s. 152-153.

Mardin, Şerif (1991), “The Just and the Unjust”, *Daedlus*, Volume: 120, Issue: 3, p. 121.

Ünal, Mustafa. “Tunahan Hazretleri'nin Torunu Meclis'te”, *Aksiyon*, 24 Şubat 1996.

SİYASİ EKONOMİK ÇIKARLAR VE KİMLİK POLİTİKALARI ÇERÇEVESİNDE 1929-2015 ARASI TÜRKİYE-SUUDİ ARABİSTAN İLİŞKİLERİ

Yrd. Doç. Dr. Muharrem Hilmi Özev
İstanbul Üniversitesi / İktisat Fakültesi
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü
hilmi.ozev@istanbul.edu.tr

Özet

Türkiye ve Suudi Arabistan ilişkileri küresel ve bölgesel jeopolitik, siyasi ve ekonomik tamamlayıcılık gibi faktörlerden etkilenmiştir. Bu makale 1929 – 2015 arası dönemde Türkiye – Suudi Arabistan ilişkilerini stratejik çıkarlar, ekonomik karşılıklı bağımlılığın ve düşüncelerin uluslararası ilişkiler üzerindeki etkileri bağlamında incelemektedir.

Anahtar kelimeler: Suudi Arabistan, Türkiye, Jeopolitik, Ekonomik Tamamlayıcılık, Arap Baharı, Kimlik

TURKEY - SAUDI ARABIA RELATIONS BETWEEN 1929-2015 IN TERMS OF POLITICAL AND ECONOMIC INTERESTS, AND IDENTITY POLITICS

Abstract

Turkey-Saudi Arabia relations have been under the influence of such factors like global and regional geopolitics, and political and economic complementarity. This article examines Turkish – Saudi relations in the period between 1929-1915, in the terms of strategic interests, economic interdependency and impacts of ideas on international relations.

Key words: Saudi Arabia, Turkey, Geopolitics, Economic Complementarity, Arab Spring, Identity

GİRİŞ

Arap Yarımada'sında 1921'de kurulan Necid Krallığı 1926 yılında Mekke ve Medine'yi de topraklarına katarak Hicaz krallığı ve Necid civarı Sultanlığı adını almış ve aynı yıl Türkiye Cumhuriyeti tarafından tanınmıştır.¹ 1929 yılında iki ülke arasında dostluk ve işbirliği anlaşması imzalanmış ve diplomatik ilişkiler kurulmuştur.² Türkiye Cumhuriyeti 1932 yılında adı Suudi Arabistan olarak değiştirilen krallığı ilk tanıyan ülkelerden olmuş ve bu ülke ile iyi ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Başından beri Batı müttefiki olan Suudi Arabistan ile Batıcı bir dış politika izleyen ve 1952 yılında NATO'ya katılan Türkiye arasındaki ilişkilerde 2013 yılında Mısır'da yaşanan darbeye kadar ciddi bir problem yaşanmamıştır.

Tarihsel süreçte bazı olay ya da olgular ilişkilerin olumlu bir seyir izlemesi üzerinde etkili olmuştur. İlk olarak, Soğuk Savaş sırasında her iki ülkenin ABD hegemonyası altındaki Batı kampında yer alması ve komünizmle mücadeleyi bir dış politika ilkesi olarak benimsemesi iki ülke arasında iş birliği zemini oluşturmuştur. İkinci olarak, Nasır öncülüğündeki Arap milliyetçiliğinin her iki ülke çıkarları için farklı açılardan da olsa tehdit unsurları içermesi de iş birliği zeminini güçlendirmiştir. Arap dünyasındaki monarşilere karşı bir tavır benimseyen Arap milliyetçiliği Suudi Arabistan monarşisi için doğrudan bir tehdit haline gelmişti. Ayrıca, Nasır, Arap milliyetçiliğinin sağladığı yumuşak güç aracılığı ile tüm Arap dünyası üzerinde bir hegemonya kurmaya yönelmiştir. Bu durum ise hem Suudi Arabistan'nın hem Türkiye'nin bölgesel çıkarlarını ciddi biçimde sınırlama potansiyeline sahip olmuştur. Üçüncü olarak, özellikle 1970'li yıllardan itibaren petrol ve finansal yatırım kaynakları bakımından zenginleşen Suudi Arabistan ile insan kaynakları, tarım ve sanayi üretimi ve inşaat sektörü gibi alanlarda görece iyi bir durumda olan Türkiye ekonomileri birbirini tamamlar niteliktedir. Dördüncü olarak, 1960'li yıllardan itibaren Kıbrıs sorunu gibi nedenlerden dolayı dış siyasette destek arayışında olan

¹ Zekeriya Kurşun, "Suudi Arabistan", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 37, 2009, s. 583.

² T.C. Riyad Büyükelçiliği, "Türkiye- Suudi Arabistan ikili ilişkileri - Siyasi ve Kültürel", 14.09.2008 (çevrimiçi), <http://riyad.be.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=121158>, 14/05/2016; "El Alakât Es-Saudiyye – Et-Turkiyye", *Asharq Al-Awsat*, 14 Ekim 2015, (çevrimiçi), <http://aawsat.com/home/article/496576/>, 14.01.2016.

Türkiye bu konularda kendisine yardımcı olabileceğini düşündüğü Ortadoğu ülkelerine ve dolayısıyla Suudi Arabistan'a yakınlaşma ihtiyacı duymuştur. Hatta bazı yorumcular Faysal'dan itibaren İsrail karşıtlığını benimsemiş olan Suudi Arabistan etkisi ile Türkiye'nin de İsrail ile ilişkilerinin düzeyini düşürmek, buna mukabil Suudi Arabistan etkisindeki İslam Konferansı Teşkilatı (İKT)'na* katılım düzeyini yükseltmek zorunda kaldığını ileri sürmektedirler.³ Beşinci olarak, Ortadoğu'da bölgesel istikrarın bozulması her iki ülkenin bölgesel politikaları kadar, iç politikaları açısından da ciddi tehdit anlamına gelmektedir. Bu nedenle Arap-İsrail sorunu, Filistin sorunu, Lübnan'da yaşanan krizler, Suriye ile ilişkiler gibi konularda, yaklaşımlarda farklılıklar görülse de, iş birliği halinde olmak her iki ülkenin çıkarları gereği olmuştur. Son olarak, 'Arap Baharı' sürecinde tüm bölgede etkin hale gelen ve özellikle Suriye, Irak ve Yemen gibi ülkelerde etkili olma politikası güden İran'ı sınırlandırma amacı da iki ülke arasında iş birliğini teşvik eden bir rol oynamıştır. Ne var ki, Suudi Arabistan 2011 yılında başlayan 'Arap Baharı'nı Ortadoğu'daki tüm kurulu düzenlere olduğu kadar monarşisi için de ciddi tehditler içeren bir süreç olarak görmüş, Türkiye ise bu süreci geç kalmış bir demokratikleşme hareketi olarak algılamıştır. Suudi Arabistan'ın bu süreçte önemli bir unsur olarak ön plana çıkan Müslüman Kardeşler hareketini etkisiz hale getirilmesi gereken bir örgüt olarak görmesi, buna mukabil Türkiye'nin demokratik çerçevede varlık gösteren tüm gurupların demokratik sürece özgürce katılmalarını savunması iki ülke arasındaki ilişkilerin ikircikli bir nitelik kazanmasına neden olmuştur.⁴ Bu süreçte iki ülke İran'ın bölgede artan etkisini sınırlandırma amacıyla Suriye, Irak ve Yemen'de, göz ardı edilebilir yaklaşım farklılıklarına rağmen birleşmiş, Mısır'da ise ayrılmıştır.

Suudi Arabistan – Türkiye ilişkilerini realist ulusal çıkar anlayışı ya da liberal karşılıklı bağımlılık ilişkileri çerçevesinde açıklamak büyük ölçüde mümkün olsa da, düşünsel ve kimlik ile ilgili faktörlerin de iki ülke arasındaki ilişkileri etkilediği görülmektedir. Ulus devlet ve modern diplomasi kuralları tüm dünyada olduğu gibi Ortadoğu'da da uluslararası ilişkileri etkileyen temel normatif unsurlardandır. Bu tür normatif ve düşünsel unsurlar verili kabul edilmekte ve çoğu zaman bunların uluslararası ilişkiler üzerindeki belirleyici etkisini tartışmaya gerek bile duyulmamaktadır. Bunun da ötesinde Selefilik, Şiiilik ve Arap milliyetçiliği gibi inançlara dayalı ve düşünsel unsurlar da bölgesel uluslararası ilişkilere yön vermektedir. Özellikle 1979 İran Devrimi'nin ardından Şii-Sünni gerilimi bölge ülkeleri arasındaki ilişkiler üzerinde her geçen gün daha etkili bir faktör haline gelmiştir. Düşünsel ve normatif arka plan Türkiye – Suudi Arabistan ilişkilerini de zaman zaman doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemektedir. Nitekim realist çıkar anlayışı ya da ekonomik tamamlayıcılık 1960'lı yılların ortalarından itibaren Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerine yön vermiş, ülkenin "Batılı" kimliği ve laiklik ile ilgili kaygılar ise bir tür frenleyici etkiye sahip olmuştur.⁵ Her iki ülkenin İran ile ilişkilerini bir şekilde etkileyen Şii-Sünni ayrımı bir yana, son dönemde Mısır'da Suudi Arabistan'ın Selefiler tarafından da desteklenen Sisi yönetimini, Türkiye'nin ise demokratik yollardan iktidara geldiği gerekçesi ile Müslüman Kardeşler cemaatine yakınlığı ile bilinen Mürsi yönetimini desteklemesi düşünsel ve normatif unsurların da iki ülke arasındaki ilişkileri etkilediğini göstermektedir.⁶

Türkiye ve Suudi Arabistan bölgesel düzlemde etkin iki aktördür. Her iki ülke de ekonomik teşvikler, kamu diplomasisi, İslam ya da demokrasi gibi değerlerin temsilciliği gibi unsurları, farklı şekillerde de olsa, kullanarak bölgede etkili olmaya çalışmaktadır. Bu çalışma Suudi Arabistan –

* (2011'den itibaren İslam İşbirliği Teşkilatı, İİT)

³ Bkz. Hakan Köni, "Saudi Influence on Islamic Institutions in Turkey Beginning in the 1970s", **Middle East Journal**, Vol. 66. No 1, Winter 2012, (ss. 97-110) s. 100.

⁴ Arap Baharı sürecinde Türkiye'nin AK Parti iktidarı ile Mısır Müslüman Kardeşleri arasındaki etkileşimler ve bunun bölge siyasetine etkileri üzerine bir analiz için bkz.: Edip Asaf Bekaroğlu, "Justice and Development Party and Muslim Brotherhood in the Arab Spring: A Failed Post-Islamist Interaction to Transform the Middle East," **PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 2016, Cilt 2, No 1, s. 1-16.

⁵ Köni, s. 100.

⁶ Normatif ve düşünsel etkenlerin uluslararası ilişkiler üzerindeki etkisini açıklamak için ise konstrüktivist/inşacı uluslararası ilişkiler teorisinin önermelerinden ve kavramlarından yararlanılabilir. Belirtmeliyiz ki, konstrüktivist/inşacı uluslararası ilişkiler teorisi realist çıkar ve güç yaklaşımını, ya da liberal karşılıklı bağımlılık olgusunu yadsımamakta, sadece bu tür ilişki ve olguların düşünsel arka planını da analiz çerçevesi içine almak gerektiğini ileri sürmektedir. Konstrüktivist uluslararası ilişkiler teorisi ile ilgili daha geniş açıklama için bkz.: Muharrem Hilmi Özev, "Eleştirel Teori Olarak Konstrüktivizm", **Uluslararası İlişkilerde Teorik Tartışmalar**, Hasret Çomak ve Caner Sancaktar (edit.), İstanbul: Beta, 2013, ss. 483-522.

Türkiye ilişkilerinin tarihsel süreçteki seyrini reel politik kaygılar, ekonomik ve siyasi iş birliği, rekabet, düşünsel ve normatif unsurları göz önünde bulundurarak açıklamayı amaçlamaktadır.

1. Tarihsel ve Ekonomik Arka Plan

Coğrafi koşullar modern dönemlere kadar Arap Yarımadası'nda Yemen ve Umman dışında kapsamlı, istikrarlı ve kalıcı siyasi birimlerin ortaya çıkmasına izin vermemiştir. Suudi Arabistan Arap Yarımadası'nın önemli bir bölümünde tarihte ilk kez kalıcı ve istikrarlı bir siyasi birim oluşturulması sonucunda ortaya çıkan, Selefi/Vahhabi anlayışa uygun şeriat yasalarınca yönetilen bir krallıktır.

Nüfusuna nispetle görece geniş ve bir coğrafyaya, stratejik bakımdan oldukça önemli bir jeopolitik konuma ve küresel enerji kaynaklarının önemli bir bölümüne sahip olması Suudi Arabistan'ın iç ve dış politikasını belirleyen temel faktörler olmuştur. Dünya ana kıtası kara ve deniz ulaşımındaki merkezi konumu yanında, Mekke ve Medine gibi iki kutsal mekânının ülke topraklarında bulunması ise ülkeyi sadece İslam dünyası açısından değil, İslam dünyası üzerinde çıkarları bulunan tüm aktörler açısından önemli hale getirmiştir.

Coğrafi faktörlere ek olarak, başlangıcından son zamanlara dek, ülkedeki petrol üretiminin ve pazarlamasının büyük ölçüde batılı şirketlerce gerçekleştirilmesi, dahası, üretilen petrolün yegâne müşterisinin Batılı ülkeler olması ise Suudi Arabistan'ın Batı ittifakı içinde kalmasına neden olmuştur. ABD Soğuk Savaş'ın ardından günümüze dek, tıpkı uluslararası para ve ticaret rejimlerinde olduğu gibi, uluslararası enerji rejiminin kontrolünü de elinde tutmak istemektedir. Bu noktada sahip olduğu rezervler, üretim kapasitesi ve özellikleri ile Suudi Arabistan küresel enerji güvenliği bakımından göz ardı edilemez bir ülke konumundadır. Ne var ki, kaya gazı/petrolü, füzyon teknolojisi, yenilenebilir enerji kaynakları ile ilgili son gelişmelere ek olarak, Çin ve Hindistan gibi ülkelerin yeni önemli tüketici ve yatırım alanı ülkeler haline gelmesi Suudi Arabistan'ın küresel politikadaki konumunun da uzun vadede değişebileceğini göstermektedir.

Suudi Arabistan'da sözcüğün batılı anlamıyla bir ulus devlet ve vatandaş kimliği inşa edilememiş olması da bu ülkenin dış politikasına ve uluslararası ilişkilerine yansımaktadır. Arap milliyetçiliğine dayalı kimlik anlayışının tüm Arap dünyasını, İslami kimliğin ise tüm İslam dünyasını kapsıyor olması bu iki kimliğe dayalı bir ulusal/ülkesel* kimlik geliştirilmesini son derece zorlaştırmış ve dolayısıyla modernleşme çabası içindeki tüm bölge ülkeleri gibi Suudi Arabistan'ın da Batı'daki anlamıyla bir ulus inşa etmelerini güçleştirmiştir. Bu durum Ortadoğu ülkelerinde yönetimler için derin bir meşruiyet krizinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. İçsel meşruiyeti sorgulanır duruma düşen rejimlerin bulunduğu ülkelerde meşruiyetin kaynağı olan halklar ile yönetimler arasındaki yabancılaşma bu ülkelerin uluslararası politikalarını etkilemekte, örneğin bir büyük gücün desteğini ve rantıye devlet uygulamalarını rejimin bekası açısından zorunlu hale getirmektedir.

Günümüzde dünyanın ve bölgenin en önemli ekonomilerinden biri ve Türkiye gibi G-20 üyesi olan Suudi Arabistan yaklaşık 30 milyon nüfusuyla 350 milyon nüfuslu Arap dünyası GSMH'sının %25'ine sahiptir. Ne var ki, GSMH'nin büyük bir bölümü enerji hammadde ihracatına bağlıdır ve bu durum ülkenin rantıye/dağıtıcı devlet niteliğinin baskın ve sürekli hale gelmesine neden olmaktadır.* Ülke nüfusunun hızlı bir artış eğiliminde olması, eğitim ve iletişim imkânlarının artması, küreselleşme etkisi gibi nedenlerden dolayı rantıye devletin sürdürülebilirliği tartışmalı hale gelmiştir. Nitekim Suudi Arabistan süreç içerisinde oldukça dalgalı seyreden petrol fiyatları karşısında istikrarlı bir ekonomiye

* Arap kimliği tüm Arap dünyasında 20'den fazla ülkeyi kapsadığı için Arap ülkelerinde bir ulusal kimlikten söz etme imkanı yoktur. Nasır döneminde uygulanan ve tüm Arapları kuşatmayı amaçlayan politikalar ise bölge ülkeleri arasındaki ayrışmaları derinleştirmiştir. Bu nedenle Arap ülkeleri için "ulusal kimlik" yerine "ülkesel kimlik" kavramını kullanmak daha doğru olacaktır.

* Suudi Arabistan tipik bir rantıye/dağıtıcı devlettir. Rantıye devlet, devlet gelirlerini kitlesel üretim kaynaklı vergi gelirleri yerine dış yardımlar ya da doğal kaynaklar gibi, üretime dayalı vergilendirmeye dayalı olmayan kaynaklardan sağlayan ve bu gelirleri vatandaşın devlete olan sadakatini güvence altına almak amacıyla yoğun bir biçimde kullanan devlet olarak tanımlanabilir. Bu bakımdan Suudi Arabistan 18. Yüzyıl sonlarından itibaren İngiltere'den, 1930'lu yıllardan itibaren ise ABD'den aldığı dış yardımları yeni kurulmaya çalışılan devlet için bireylerin sadakatini kazanma ve vatandaşlık inşası amacıyla kullanmıştır. Dolayısıyla Suudi Arabistan başından beri rantıye devlet ekonomisi özelliği taşıyan bir ülkedir. 1938'de ülkede petrolün keşfi ile birlikte dış yardımlar yerini petrol gelirlerine bırakmış ve 1973'te petrol fiyatlarının zirve yapması ile birlikte ülke tam olarak petrol gelirlerine dayalı bir rantıye devlet haline gelmiştir.

sahip olma amacıyla yeni iş modelleri ve alt yapı yatırımları ile ekonomisini çeşitlendirmeye çalışmaktadır ama bütün çabalara rağmen, günümüze dek ülke GSMH'si büyük ölçüde petrolden oluşmuş ve çeşitlendirme tam olarak sağlanamamıştır.

Suudi Arabistan petrol gelirlerini dış politikada kapasite inşası için kullanma eğiliminde olmuş, OPEC, OAPEC, İKT⁷, Dünya Müslüman Birliği (Rabıta, WML), Müslüman Öğrenciler Birliği gibi örgütleri bazen bölgesel rakiplerini dizginlemek, bazen dış yardım ya da iş birliği yoluyla ittifak/dostluk ilişkileri geliştirmek ve bu ülkelerde kapasite inşa etmek amacıyla kullanmıştır.⁸ Bu durum özellikle 1969 yılında İKT'nin kurulmasından itibaren iki ülke ilişkilerinin temel özelliklerinden biri haline gelmiştir.

Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleri arasında Suudi Arabistan, petrol gelirleri (rantiye devlet) sayesinde, "Arap Baharı"nın etkilerini savuşturmayı ya da ötelemeyi başaran nadir ülkeler arasında yer almıştır. Ne var ki, petrol parasının, sükûneti sonsuza dek sağlayacağına dair bir güvence yoktur. El Kaide liderliğinin petrol gelirleri sayesinde zenginleşen Suudi vatandaşları arasından çıkması ülkenin sosyo-ekonomik yapısının hem iç hem dış politikayı etkileme potansiyelinde olduğunu göstermiştir. Bu durum Suudi iç ve dış siyasetinde belirsizliğin temel nedenlerinden biridir. Suudi Arabistan sahip olduğu büyük petrol rezervleri, petrol gelirleri ve Selefi/Vahhabi propaganda sayesinde Mısır gibi komşuları üzerinde hatırı sayılır bir etki kurmuşsa da bu noktada hedeflediği sonuçları elde ettiği söylenemez. Nitekim Suudi Arabistan İran'ın Suriye, Irak, Yemen ve Lübnan gibi ülkeler üzerindeki etkisini engelleyememiş, Hamas ile El-Fetih arasını bulmayı başaramamıştır.

Kimlik politikalarının Ortadoğu ülkelerinin iç ve dış politikalarında oluşturduğu açmazları örnekleyen en önemli ülkelerden biri de Suudi Arabistan'dır. Kimlik aidiyetinin iç-dış politika etkileşimi üzerindeki etkileşimi ve bu bağlamda ortaya çıkardığı ikilem Arap-İsrail sorunu karşısında Suudi Arabistan'ı güç durumda bırakmaktadır. Suudi Arabistan hem İsrail hem Filistin tarafıyla ilişkilerinde ikileme düşmektedir. Hem Suudi Arabistan'ın hem İsrail'in ABD müttefiki olması çoğu bölgesel sorunda iki ülkeyi birlikte davranmaya ama Suudi Arabistan'ın Arap ve İslam dünyasının önemli bir üyesi olması, hatta zaman zaman liderlik iddiasında bulunması bu ülkeyi Filistin davasının öncü savunucularından biri olmaya zorlamaktadır ve Suudi Arabistan sorunun başından itibaren İsrail devletinin kuru Ne var ki, Filistin davasını yürüten Filistinlilerin 'demokratik/cumhuriyetçi' nitelikleri Suudi Arabistan'ın bu davayı tam olarak desteklemesini engellemektedir. Çünkü Filistin davası özünde 'cumhuriyetçi' bir halk hareketidir ve başarılı olması Arap dünyasında ve tabii ki Suudi Arabistan'da etkin olan monarşi karşıtı demokratik halk hareketleri nezdinde 'kötü' örnek oluşturma potansiyeline sahiptir. Bu durum da Suudi Arabistan'ın Filistin davasını savunması önünde psikolojik ve siyasi bir engel teşkil etmektedir. Öte yandan, Hamas'ın İran tarafından desteklenmesi ile ilgili genel kanı İran'ın öteden beri örgütü desteklediği, buna karşılık, İran'ın bölgesel etkisinin artmasından çekinen Suudi Arabistan'ın bu örgüte mesafeli durduğu yönündedir. Bu tür yorumlar Hamas'ın bir İran projesi olduğunu ima eder gibidir.⁹ Oysa Hamas İsrail ile mücadelede El Fetih örgütünü yetersiz gören buna karşılık kendi bölgesinde yalnız ve bu nedenle de İran'a yakın durmak zorunda kalan Filistinliler tarafından kurulmuş bir örgüt olarak görülmelidir. Bu noktada Suudi Arabistan'ın sadece İsrail ve ABD ile ilişkilerinin bozulmasından değil, aynı zamanda Hamas'ın başarılı olması halinde ülke içindeki rejim muhaliflerine kötü örnek olmasından da çekindiği için bazı Filistinli gurupları destekleyemediği ve bu nedenle Hamas gibi gurupların İran'a yöneldiği pekala ileri sürülebilir. Mısır başta olmak üzere diğer önemli Arap ülkeleri gibi, Suudi Arabistan'ın Filistin konusundaki bu ikircikli durumu, İran'ın Hizbullah ve Hamas gibi örgütler aracılığıyla bölgedeki nüfuzunu artırmasına, Suudi Arabistan'ın bölgesel ilişkilerinin daha karmaşıklaşmasına neden olmaktadır.

İç siyasette ve yakın komşularla ilişkilerde istikrar sağlama amacıyla izlenen Selefi/Vahhabi kimlik politikalarının oluşturduğu en önemli açmazlardan biri de Suudi Arabistan'ın Müslüman Kardeşler ile ilişkilerinde ortaya çıkmaktadır. Suudi Arabistan bu örgütü bazen kullanmış ama çoğu

⁷ Bkz. **The Oxford Encyclopedia of the Modern Islamic World**, "Organization of the Islamic Conference: Structure and Activity", Vol. III, New York, 1995, s. 264.

⁸ Jonathan Dowd-Gailey, 'Islamism's Campus Club: The Muslim Student's Association', **Middle East Quarterly**, (Spring 2004), ss. 63-72.

⁹ Örneğin bkz., Veysel Ayhan, "Geçmişten Geleceğe Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri", **Ortadoğu Analiz**, Kasım 2010, Cilt 2 Sayı 23, (ss. 25-35), s. 31.

zaman bu örgüte karşı mesafeli durmaya ve onu sınırlandırmaya çalışmıştır. 1960'lı yıllarda ve 1970'lerin başında, yani Mısır'da rejim ile Müslüman Kardeşler arasındaki gerilimin had safhada olduğu dönemlerde çok sayıda örgüt üyesi Suudi Arabistan'a sığınmış ve eğitim başta olmak üzere pek çok faaliyet alanında görev almıştır. Günümüzde de Suudi Arabistan'da çok sayıda Müslüman Kardeşler üyesi bulunduğu bilinmektedir ama bu üyeler mutlakiyet rejimi ve selefî şeriatçılığı altında Mısır ve Suriye gibi ülkelerdeki yandaşları ile irtibata geçme ya da onları destekleme cesaretine sahip değillerdir.

Suudi Arabistan'ın iç ve dış siyasetinde belirsizliği artıran en önemli unsurlardan biri de siyasi iktidarın el değiştirme biçimiyle ilgilidir. Kurucu kral Abdülaziz'in ölümünden beri cari olan *ekberiyet* ilkesi Kral Selman ile birlikte sona ermiş gözükmemektedir. Kral Selman tahta çıkınca 2014 yılında ikinci veliyaht olarak belirlenen 1945 doğumlu Prens Mukrin'i tahtın varisi olmaktan çıkarmış, onun yerine oğlum dediği 1959 doğumlu kuzeni Prens Bin Nayef'i veliyaht olarak belirlemiş, 1985 doğumlu oğlu Muhammed bin Selman'ı da ikinci veliyaht, başbakan yardımcısı ve savunma bakanı olarak atamıştır.¹⁰ Hanedanın mevcut yapısı ve ülkenin özgün koşulları göz önüne alındığında önümüzdeki yılların Suudi Arabistan'ın siyasi istikrarı açısından risk faktörünün derinleştiği yıllar olacağı tahmin edilebilir.

Türkiye I. Dünya Savaşı'nın ardından uluslararası sistem tarafından tanınan Afganistan, İran ve Suudi Arabistan gibi doğulu ülkelerle iyi ilişkiler geliştirmeye özen göstermiştir. II. Dünya Savaşı ve ardından kristalleşen Soğuk Savaş koşulları, özellikle Türkiye'nin NATO'ya kabul edilme konusundaki kararlılığı bölgedeki ülkelerin Batı kampında yer alması için çaba gösteren Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerini de, çoğu zaman olumsuz etkilemiştir. 1960'lı yıllardan itibaren Kıbrıs sorunu ve Avrupa Birliği'ne katılım süreci başta olmak üzere bir takım nedenlerden dolayı Batılı ülkelerle yaşadığı sorunlar Türkiye'nin Batıcı dış politika ilkesini sorgulamasına ve Ortadoğu politikalarını gözden geçirmesine neden olmuştur. Mısır'ın Batı dünyası ile sorunlar yaşaması yanında, Arap milliyetçiliğini kullanarak Türkiye'nin bölgesel çıkarlarına zarar vermesi, Türkiye'yi Suudi Arabistan gibi Batı kampında yer alan diğer ülkelerle ilişkilerini geliştirmeye ve Suudi Arabistan gibi ülkelerle ilişkilerini geliştirebilmek için İsrail ile ilişkilerinin düzeyini düşürmeye sevk etmiştir. Türkiye'yi 1973 petrol krizi ile ortaya çıkan enerji güvenliği ve ekonomik sorunları çözme amacıyla Suudi Arabistan'la yakın ilişkiler geliştirmeye çalışmıştır. İzleyen dönemde İran İslam Devrimi, İran-İrak Savaşı, Afganistan'ın işgali, Soğuk Savaş'ın sona ermesi, Avrupa Birliğine katılım sürecinde yaşanan sorunlar, Türkiye'deki iç siyasi gelişmeler, 2003'te Irak'ın işgal edilmesi, İran'ın bölgedeki etkisinin giderek artması ve nihayet Arap Baharı, PKK ile mücadele gibi faktörler iki ülke ilişkilerini de etkilemiştir.

2. Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri

Türkiye Suudi Arabistan'ı ilk tanıyan ülkeler arasında yer almış, 1929 yılında bu ülke ile diplomatik ilişki kurmuş ve 1932 yılında Prens Faysal'ı en iyi şekilde ağırlamıştır.¹¹ Buna rağmen Türkiye-Suudi Arabistan ilişkileri Irak ve İran gibi diğer Körfez ülkeleri ile Türkiye arasındaki ilişkilerle karşılaştırıldığında, tarihi, siyasi, coğrafi ve iktisadi nedenlerden dolayı oldukça geç başlamıştır.¹²

Soğuk Savaş'ın yoğun baskısının hissedildiği 1946-1963 arası dönemde Türkiye SSCB'ye karşı Batı bloğunda saygın bir yer edinme çabası içerisinde olmuş, hatta bu dönemde Irak ve Suriye ile Türkiye arasındaki sorunlarda örneklediği üzere, kimi zaman Türkiye Batı dünyasının bölgesel amaçlarının da ötesinde davranışlar sergilemiştir.¹³ 1957 yılı sonlarında Suriye ile Türkiye arasında ortaya çıkan krizde Türkiye Suudi Arabistan'dan arabuluculuk talebinde bulunmuştur.¹⁴

Türkiye ve Suudi Arabistan arasındaki ilişkileri etkileyen en önemli faktörlerden biri Soğuk Savaş sırasında her iki ülkenin de Batı kampında yer almasıdır. 1930'lu yıllardan itibaren Suudi

¹⁰ **The Washington Post**, "New Heirs to the Saudi Throne", April 29, 2015, (çevrimiçi), <http://apps.washingtonpost.com/g/page/world/new-heirs-to-the-saudi-throne/1059/>, 25.04.2016.

¹¹ Kurşun, a.e. ve yer; Ghada Hashem Talhami, "İffat, Queen" maddesi **Historical Dictionary of Women in the Middle East and North Africa**, Plymouth: Scarecrow Press Inc., 2013, s. 170.

¹² Avni Abdurrahman Es-Seb'âvî, 'Türkiye ve's-Suûdiyye: Dirasetun fi Evcuh el-Alâkât es-Sunâiyye' (Türkiye ve Suudi Arabistan: İkili İlişkilere dair bir Çalışma), **Mecellet Külliyyet el-İnsâniyyât ve'l-Ulûm el-İctimaiyye**, Sayı 33, 2000, (ss. 60-83), s. 61.

¹³ Kemal H. Karpat, "Turkish and Arab-Israeli Relations", **Turkey's Foreign Policy in Transition: 1950-1974**, Kemal H. Karpat (edit.), Leiden: E.J. Brill, 1975, (ss 108-134), s. 121.

¹⁴Karpat, a.e. ve yer.

Arabistan ABD'nin Ortadoğu politikaları için en önemli ülkelerden biri olmuştur. Suudi Arabistan'ın stratejik konumu ve kutsal mekânların sahibi olması yanında dünyanın en önemli petrol ülkesi olması bu ülkeyi genelde Batı, özelde ABD nezdinde önemli bir ülke haline getirmiştir. Komünizmle mücadelede Suudi Arabistan'ın İslam dünyası içerisindeki konumu ABD için büyük önem kazanmıştır. Ayrıca, ABD küresel hegemonyasını sürdürebilmek için enerji kaynaklarını ve bu kaynakların küresel ekonomiyi destekleyecek biçimde kullanılmasını, örneğin petrol alım satımının ABD Doları üzerinden gerçekleştirilmesi gibi, kontrol etmek zorunluluğu duymuştur. Suudi Arabistan için ise tek ihraç ürünü olan petrolün, özellikle Soğuk Savaş dönemindeki yegâne müşterisi ABD liderliğindeki Batı dünyası olmuştur.

Türkiye – Suudi Arabistan ilişkileri 1960'lı yıllardan itibaren ivme kazanmaya başlamıştır. Kıbrıs sorunu ile ilgili olarak Türkiye'ye gönderilen 1964 Johnson Mektubu Türkiye'de Batı ile ilişkilerin sorgulanmasına yol açmış ve Batı bloku ülkelerine gerekirse Türkiye'nin başka dış politika alternatiflerine yönelebileceği mesajı verilmiştir.¹⁵ Türkiye 1960'lı yıllardan itibaren, özellikle Kıbrıs sorunu nedeniyle Arap ülkelerinin desteğini almaya çalışmıştır. Arap milliyetçiliğinin Nasırcı ve Baasçı versiyonları tarafından kullanılan karşıt söylemler Suudi Arabistan'da monarşi için ciddi bir meşruiyet sorunu oluşturmuş ve her iki ülkenin bölgesel politikalarını zora sokan bir ortam doğurmuştur. Bu ortamın da iki ülke ilişkilerinin gelişmesini kolaylaştırdığı ileri sürülebilir. 1967'de Mısır'ın İsrail karşısında ağır bir yenilgi alması ile birlikte Arap milliyetçiliğinin Nasırizm versiyonu etkisini kaybetmiştir. Ne var ki, izleyen dönemde Suriye ve Irak'ta güçlenen Baasçı eğilimler tüm Arap dünyası ile birlikte Suudi Arabistan'ı da etkileme kapasitesine sahip olmuştur. Baasçı rejimlerin bu yolla Arap kamuoyunun desteğini arkalarına alma çabaları yanında, Suriye'nin İran ile geliştirdiği yakın ilişkiler her iki ülke için rahatsız edici olmuş ve iki ülke arasında iş birliği için zemin oluşturmuştur.

1960'lı yıllarda Nâsırcı Arap milliyetçiliği, izleyen yıllarda ise Baasçı Arap milliyetçiliği Arap dünyasının geri kalışını Osmanlı devletinin Araplara karşı uyguladığı politikalara bağlamıştır. Bu söylem Türkiye'nin Arap dünyası, özellikle Mısır, Irak ve Suriye ile ilişkilerinin soğumasına neden olmuştur. Suudi Arabistan gibi Arap milliyetçiliğinin etkilerinden uzak kalmaya çalışan Arap ülkeleri ise aynı dönemde Türkiye ile daha sıcak ilişkiler geliştirmişlerdir.¹⁶ Nitekim Türkiye ve Suudi Arabistan 1962 yılında bir iş birliği memorandumu imzalanmış,¹⁷ Kral Faysal 1966 yılında bir toplantıya katılmak üzere İstanbul'u ziyaret etmiş,¹⁸ 1974 yılında Başbakan Yardımcısı Necmettin Erbakan'ın Suudi Arabistan ziyareti sırasında ise Türkiye için ucuz petrol ve kredi sağlayan bir ekonomik anlaşma gerçekleştirilmiştir.¹⁹

Türkiye 1960'larda ve 1970'lerde petrol ithalatının büyük bölümünü Irak ve Suudi Arabistan'dan gerçekleştirmiştir. 1963-64 döneminde ortaya çıkan ilk Kıbrıs krizi sırasında Türkiye Arap dünyası ile ilişkilerini geliştirme yollarını araştırmaya başlamış ve bu sırada Arap milliyetçiliğinden en az etkilenen ülkelerden biri olarak Suudi Arabistan ile iyi ilişkiler başlatmıştır.²⁰ Bu noktada belirtmeliyiz ki, Türkiye'nin Arap dünyası ile ilişkilerini geliştirme arayışı 1965 ve 1966 yıllarında Suudi Arabistan, Mısır ve Somali gibi ülkelerin Türkiye'deki diplomatik temsilcilerini büyükelçilik düzeyine çıkarmaları ve 60 ülkenin katılımıyla 1966'da Mekke'de düzenlenen kongrede Kıbrıs için [söylem düzeyinde de olsa] destek sağlanması ile sonuçlanmıştır.²¹ Bu dönemde ekonomik ilişkiler sönük kalmıştır. Bu ise büyük ölçüde, Suudi Arabistan'ın düşük petrol fiyatları nedeniyle ithalat

¹⁵ Nitekim İsmet İnönü 16 Nisan 1964'te Time dergisine verdiği demeçte: Müttefikler tutumlarını değiştirmezlerse, Batı ittifakı yıkılabilir... Yeni şartlarda yeni bir dünya kurulur ve Türkiye de bu dünyada yerini bulur" demişti. 17 Nisan 1960 tarihli Cumhuriyet gazetesinden aktaran, Melek M. Fırat, "Kıbrıs Sorunu ve İnönü", **İnönü Vakfı**, (çevrimiçi), <http://www.ismetinonu.org.tr/index.php/27-mayis-ihtilali-ve-sonrasi/kibris-sorunu-ve-inonu>, 25.04.2016.

¹⁶ Arap milliyetçiliğinin Türk-Arap ilişkileri üzerindeki etkileri ile ilgili olarak bkz. Muharrem Hilmi Özev, "Arap Ülkelerinde Milliyetçi Düşüncenin Gelişimi ve 'Ulus Devlet', **İdea**, C2 S 2, Güz 2010, ss. 100-130.

¹⁷ Bkz. **Ministry of Economy**, "Kingdom of Saudi Arabia", (çevrimiçi), <http://www.economy.gov.tr/index.cfm?sayfa=countriesandregions&country=SA®ion=4>, (05.08.2014).

¹⁸ "El Alakât Es-Saudiyye, ...; Seb'âvî, a.e. s. 62.

¹⁹ Karpaz, a.e. s. 126.

²⁰ Seb'âvî, a.e. ve yer.

²¹ Seb'âvî, a.e. s. 62; İdris Bal, "Türk Dış Politikası (1960-1980)", **Tarih Tarih**, (çevrimiçi), <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=354779>, 15.05.2016.

kapasitesinin düşük olması yanında, Türkiye'nin uyguladığı ithal ikameci ekonomi modeli nedeni ile yeterli ihraç ürününe sahip olmamasından kaynaklanmaktaydı.

Bu dönemde Türkiye'deki laiklik anlayışı Ortadoğu politikalarında bir takım tereddütler yaşanmasına neden olmuştur. 1966 yılında Suudi Arabistan Kralı Faysal ateizm ve komünizmle mücadele amacıyla Suudi Arabistan, Türkiye ve İran arasında, daha sonra diğer İslam ülkelerinin de katılacağı bir "İslam İttifakı" kurulmasını önermiştir. Ama bu öneri Türkiye tarafından laikliğe aykırı olduğu ve bir Hıristiyan ittifakını tetikleyebileceği gerekçesiyle reddedilmiştir.²²

1968 yılında Suudi Arabistan'ı ziyaret eden Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın heyeti Türkiye'nin Kıbrıs politikalarına destek görüşmeleri gerçekleştirmiştir. Bu sırada 'devrimci' Arap ülkeleri Rum tarafını desteklemekteydi. Aynı dönemde Mısır, Suriye ve Irak gibi ülkeler Türkiye'nin NATO ve İsrail ile olan ilişkilerini sürekli eleştirmişlerdir. Hatırlatmalıyız ki, Suudi Arabistan Nasır tarafından iç ve dış politika aracı olarak kullanılan Arap milliyetçiliğini krallık rejimine karşı varoluşsal bir tehdit olarak algılamaktaydı ve bu ortamda Türkiye'yi Mısır'ın bölgede hegemonya kurma çabalarını dengeleyecek bir güç olarak görmüş olabilirdi. Nitekim 1974 Kıbrıs müdahalesi sırasında Suudi Arabistan Türkiye'yi bölgesel düzeyde destekleyen az sayıda ülke arasında yer almıştır.

Öte yandan Türkiye ile Suudi Arabistan ekonomilerinin birbirini tamamlayıcı nitelikte olmaları²³ da tarih boyunca ilişkilerin gelişmesini ve çeşitli sektörlerde iş birliği kurulmasını sağlamıştır. 1970'li yıllarda petrol fiyatlarının 2 dolardan 12 dolara fırlaması ile birlikte Türkiyeli inşaat firmaları Suudi Arabistan'da büyük projeler yüklenmeye başlamışlardır. 1973 yılında iki ülke arasında Ekonomik, Ticari ve Bilimsel İşbirliği Antlaşması ve buna bağlı olarak vergilendirme, yatırımları teşvik, sağlık, arşiv belgeleri değişimi, ulaştırma gibi alanlarda da anlaşmalar imzalanmıştır.²⁴ Bu tarihten itibaren Türkiye'nin ihraç malları da görece daha az engelle karşılaşılarak Suudi pazarına girme imkânı bulmuştur.²⁵

1970'li yıllarda Türkiye hem petrol ithalatına hem de petrolden dolayı zam görmüş olan diğer sanayi ürünlerine öncekinin birkaç katı fazla döviz ayırmak zorunda kaldığı için ekonomisi büyük zarar görmüştür.²⁶ Bu nedenle, İsrail'in müttefiklerine yöneltilen petrol silahı aslında Türkiye gibi gelişmekte olan petrol ithalatçısı ülkeleri vurmuştur.²⁷ İçerde sağ-sol çatışmalarından bunalmış durumda bulunan Türkiye ise, Kıbrıs sorunu nedeniyle Batılı ülkelere uygulanan ambargonun yükünü hafifletme, Kıbrıs davasını destekleyecek müttefik arayışı, ucuz enerji tedariki ve finansal sorunları çözme vb konularda Ortadoğu ve özellikle Körfez ülkelerine giderek daha fazla gereksinim duyan bir konuma düşmüştür. Kıbrıs sorunu gibi önemli dış politika krizlerinde yalnızlıktan kurtulma amacı yanında enerji ve borç tedarik sorunları Türkiye'yi Soğuk Savaş'ta Batı bloğu yanında yer alan Suudi Arabistan ile ilişkilerini geliştirmeye yöneltmiştir. Türkiye bu yıllarda, Suudi Arabistan öncülüğünde kurulan İKT'deki katılım düzeyini ve etkinliğini artırma çabasında olmuş, teşkilat bünyesinde yürütülen faaliyetlerde özellikle Kıbrıs konusunda örgütün diplomatik desteği karşılığında Suudi Arabistan ile iş birliği içerisinde olmuştur.

1974'teki ikinci Kıbrıs harekâtının ardından uluslararası alanda büyük baskıya maruz kalan Türkiye, 1975 Amerikan silah ambargosu ile birlikte Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerini geliştirme arayışını yoğunlaştırmıştır. Ankara 1979'da tarihinin ikinci büyük ekonomik krizi* ile karşılaştığında Suudi Arabistan'dan kredi almaktan başka bir çözüm yolu bulamamıştır. Bu dönemde Türkiye'nin Suudi

²² Abdülvahhab Bekr, 'Türkiye ve 's-Sirâ'u'l-Arabî el-İsrailî' (Türkiye ve Arap-İsrail Çatışması), **El-Alâkât el-Arabî et-Turkî min Manzur Arabiyy**, Ma'hed el-Buhûs ve'd-Dirâsât el-Arabî, 1991, ss. 2996-299.

²³ **T.C. Riyad Büyükelçiliği**, "Bilgi Notları: Türkiye - Suudi Arabistan İkili İlişkileri – Ekonomik", 14.02.2011, (çevrimiçi), <http://riyad.be.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=121159>, 14.05.2016.

²⁴ "El Alakât Es-Saudiyye,

²⁵ Adel Al-Toraifi, "Is There Really a Saudi – Turkish Divide?", **Al Arabiya News**, May 25 2012, (çevrimiçi), <http://english.alarabiya.net/views/2012/05/25/216374.html>, 04.08.2014.

²⁶ Jan Palmowski. "Oil Price Shock" **A Dictionary of Contemporary World History**, 2004. (çevrimiçi), <http://www.encyclopedia.com/doc/1O46-oilpriceshock.html>, 08.04.2010.

²⁷ Willard R. Johnson ve Ernest J. Wilson, "The "Oil Crises" and African Economies: Oil Wave on a Tidal Flood of Industrial Price Inflation", **Daedalus**, Vol. 111, No. 2, Black Africa: A Generation after Independence (Spring, 1982), s. 211.

* İlk büyük ekonomik kriz 1929 Buhranı'nın ardından yaşanmıştır.

Arabistan'dan tedarik ettiği borcun dört yüz milyon Dolar olduğu belirtilmektedir.²⁸ Türkiye ekonomisinin o dönemdeki büyüklüğü ve dönemin satın alma değer eşitliği göz önünde bulundurulduğunda bu rakamın oldukça büyük olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde Körfez sermayesinin en önemli durağı konumunda bulunan Lübnan'da iç savaşın doruk noktaya ulaşması ve Lübnan'ın cazip bir yatırım ülkesi olmaktan çıkması da Suudi fonlarının Türkiye'ye gelişini kolaylaştırmıştır. Suudi Arabistan krediyi Filistin davası dışında her hangi bir siyasi gündem ile ilişkilendirmediği gibi, Suudi şirketlerin çıkarlarının korunması gibi başka ekonomik bir koşul da getirmemiştir.²⁹

Bu noktada Suudi Arabistan'ı Türkiye ile ilişkilerini geliştirmeye iten komünizmle mücadele faktörünün de hatırlatılması gerekir. Afganistan'ın SSCB tarafından işgali ABD müttefiki Suudi Arabistan ve Türkiye'nin komünizmle mücadelede iş birliğini yoğunlaştırmalarına neden olmuştur. Bu dönemde Türkiye'deki iç karışıklıkların SSCB'yle irtibat halinde olduğu düşünülen solcu guruplar lehine sonuçlanması olasılığı Suudi Arabistan'ı endişelendirmiş olabilir. Nitekim 1979 yılında iki ülke ticaret hacmi 20 milyon Dolardan 187 milyon Dolara yükselmiş, 1980 yılında Suudi Arabistan Türkiye'ye 250 milyon Dolar kredi verilmesini onaylamıştır.³⁰

1970'li yıllarda 1973 Ekim Savaşı'nın ardından patlak veren petrol krizi ve petrol fiyatlarında görülen aşırı artış, 1974 Kıbrıs krizi ve ardından gelen Amerikan ambargosu, 1978 Camp David Antlaşması, 1979'da İran'da Humeyni devrimi ve Afganistan'ın SSCB tarafından işgali gibi önemli olaylar gerçekleşmişti. Soğuk Savaş döneminde ortak güvenlik kaygıları iki ülke ilişkilerini geliştiren en önemli unsurlardan biri olmuştur.

1980'li ve 1990'lı yıllarda da Türkiye ile Suudi Arabistan arasındaki sıcak ekonomik ve siyasi ilişkiler devam etmiştir. 12 Eylül 1980 darbesinin ardından Türkiye'de yakın çevredeki gelişmelerin dış ve iç politikayı etkileyeceği, dolayısıyla "İslâmî" temelde politikalar üretmenin ve Arap ülkeleri ilişkileri geliştirmenin zorunlu olduğu düşüncesi ön plana çıkmıştır.³¹ Bu çerçevede Türkiye hem Ortadoğu'da Batı'nın temsilcisi, hem de Batı'da Ortadoğu ve İslam ülkelerinin temsilcisi olacaktır.³² Bu noktada Suudi Arabistan ve İran'ın bölgesel uluslararası ilişkilerde din faktörünü kullanarak belli bir etki düzeyini yakalamış olmalarının Türkiye'nin iç ve dış siyaseti üzerinde bir takım sonuçlar doğurduğu tahmin edilebilir.

1980li yıllarda, Türkiye'nin enerji güvenliği arayışının da etkisiyle, ikili ilişkilerde hissedilir bir canlanma görülmüştür. Bu çerçevede 1984 yılında Cumhurbaşkanı Kenan Evren, 1985 yılında ise Başbakan Turgut Özal Suudi Arabistan'ı; 1984 yılında, Veliht Prens Abdullah bin Abdülaziz (2005-2015 arası dönemde kral) ise Türkiye'yi ziyaret etmiştir.³³ 1980'li yıllarda Türk subayların Pakistanlı subaylarla birlikte Suudi ordusunun eğitiminde görev alması ilişkiler üzerindeki Soğuk Savaş'ın ve **her iki ülkenin Batı dünyası ile ilişkilerinin etkisini** ortaya koymaktadır. 1980-88 arasında devam eden İran-İrak Savaşı süresince Suudi Arabistan Irak'a siyasi ve finansal destek sağlamış, buna karşılık Türkiye savaşan taraflar arasında dengeli bir ilişki kurmaya ve arabulucu konumunda kalmaya özen göstermiştir.

Bu dönemde, Türkiye, Suudi Arabistan'a ihracatını arttırırken müteahhitlik hizmetleriyle de bu ülkede kendini göstermeye başlamıştır. Özal hükümetinin açılım politikaları da Körfez ülkelerinden sadece bankacılık değil aynı zamanda şirket ortaklıkları ve doğrudan yatırım gibi yollardan Türkiye'ye

²⁸ Faruk Tevfik İbrahim, 'El-Alâkât el-Iktisâdiyye el-Arabiyye et-Turkiyye fî Mecâl en-Naft ve'l-Miyâh: 1970-1983' (Su ve Petrol Alanlarında 1970-1983 Arap-Türk İktisadi İlişkileri), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bağdat Üniversitesi, 1985, s. 35.

²⁹ Al-Toraifi, a.e., Örneğin Türkiye bu dönemde Batı Almanya'dan da kredi alma imkanı bulmuştu ama bu ülkeden gelecek olan krediler Alman şirketlere verilecek ihalelere ve yatırım imkanlarına bağlanmıştı. Bkz. Seb'âvî, a.e., s. 66.

³⁰ Seb'âvî, a.e.s. 67.

³¹ Seb'âvî, a.g., s. 68.

³² Abdulmun'im Said, *El-Arab ve Duvel el-Civâr el-Cuğrafî*, Beyrut: Merkez Dirâsât el-Vahdet El-Arabî, 1987, s. 51.

³³ T.C. Riyad Büyükelçiliği, "Türkiye- Suudi Arabistan ikili ilişkileri - Siyasi ve Kültürel", ...

sermaye akışının sağlanmasını ve Türkiye'nin bölgesel bir finans merkezine dönüştürülmesini amaçlamıştır.³⁴

1981'de Suudi Arabistan'ın Türkiye'ye açtığı kredi 85 milyon Dolar olmuştur. 1983-1987 arası dönemde Suudi Kalkınma Fonu'ndan Türkiye'nin petrol ithalatı için yapılan destek 748 milyon Dolara erişmiştir.³⁵ Bununla Suudi Arabistan'ın ABD ve Almanya'nın ardından Türkiye'ye en fazla kredi veren üçüncü ülke haline gelmiştir. Buna ek olarak demir yolu yapımında kullanılmak üzere Suudi Kalkınma Fonundan 212 milyon Suudi Riyali kredi sağlanmış ve fonun Türkiye'ye sağladığı kredilerin toplamı 243,5 milyon Dolara erişmiştir.³⁶ 1980'de Suudi Arabistan'da çalışan Türkiyeli 80 bin işçi 273 milyon Dolar döviz gönderirken, 1982'de 173 bin işçi Türkiye'ye 2 milyar Dolar döviz kazandırmıştır.³⁷ Bu dönemde Türkiye'de faaliyet gösteren Suudi şirketlerin sayısında ve etkinliklerinde de ciddi artış kaydedilmiştir. 1984 yılında %70'i Suudi Arabistan'a ait 200 milyon Dolar sermayeli Ankara merkezli bir yatırım şirketi kurulmuştur. Yine aynı yıl TBMM tarafından çıkarılan bir yasa ile Körfez ülkelerinden gelen yatırımcıların yarım milyon Doları aşmayan gayrimenkul alımlarında mütekelilik esası gözetilmeyeceği kararlaştırılmıştır.³⁸ Yine aynı yıl Körfez ülkeleri yatırımcıları tarafından Türkiye'de yatırım yapmak üzere 150 milyon Dolar sermayeli bir şirket kurulmuş; Albaraka, İslam Kalkınma Bankası, Suudi-Amerikan Bankası, Daru'l-Mâl Es-Suûdî, Faysal Finans ve daha pek çok şirket Türkiye'de faaliyet ruhsatı almıştır.³⁹

Bu dönemde askeri ilişkilerde de gelişmeler kaydedilmiştir. 1985 yılında Suudi Arabistan ile Türkiye arasında ortak askeri tatbikat ve Suudi Arabistan için Türkiye'de savaş uçağı üretimi ve geliştirilmesi anlaşmaları imzalanmıştır. Böylece Türkiye savunma sanayi ürünleri için bir pazar kazanmış, Suudi Arabistan ise bölgesel dengelerin korunması için bölge dışı bir müttefik edinmiş olmaktadır. Ayrıca o dönemin en önemli bölgesel sorunları olan İran-İrak Savaşı ve İsrail-Filistin sorunu bağlamında Suudi Arabistan ve Türkiye arasındaki dayanışmanın güçlendirilmesi için de bir fırsat oluşturulmuştu. İran Şahı'nın sahnedeki çekildiği ve Humeyni rejiminin iş başına geldiği bir ortamda Körfez bölgesindeki dengelerin korunması Suudi Arabistan ve Türkiye için olduğu kadar Batılı ülkeler için de önemliydi.

1980'li yıllarda petrol fiyatlarında gözlemlenen aşırı düşüşe, yani Suudi Arabistan'ın petrol gelirlerinin ciddi oranda azalmasına ve İran-İrak Savaşı'nda Irak'a sağladığı yüklü finansal destek nedeniyle ekonomik güçlük içerisinde bulunmasına rağmen Türkiye-Suudi ekonomik ilişkileri gelişmeye devam etmiştir. 1980-88 arasında devam eden İran-İrak Savaşı ve 1990-91 Körfez Savaşı gibi olaylarda Türkiye ve Suudi Arabistan ABD'nin bölge politikalarının da uyumlu olması nedeniyle iyi ilişkilerini sürdürmüşlerdir. 1990-91'de Kuveyt'in Irak tarafından işgali sırasında iki ülke ortak tutum benimsemiş, bu sırada Irak'a uygulanan ekonomik ambargo nedeniyle karşılaşılan zararın bir kısmını telafi etmek amacıyla Suudi Arabistan Türkiye'ye 1,2 milyar dolarlık petrol hibe etmiş, ayrıca Türk Savunma Fonuna 1 milyar dolarlık petrol katkısında bulunmuştur.⁴⁰

1990'lı yıllarda Suudi Arabistan petrol fiyatlarındaki aşırı düşüşten kaynaklanan sorunlarla mücadele ederken, Türkiye iç ve dış politikasında Soğuk Savaş sonrasında ortaya çıkan yeni uluslararası ortamın etkisi altında kalmış ve istikrarsız bir dönem geçirmiştir. Soğuk Savaş paradigmasının ortadan kalkmasıyla jeopolitik konumunu yeniden anlamlandırma çabasına giren Türkiye bu dönemde Avrupa Birliği'ne katılım sürecinde Yunanistan'dan sonra Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin de arkasında kalacağını görmüş, Kıbrıs ve Güneydoğu gibi hayati sorunlar karşısında Suudi Arabistan'dan ve genel

³⁴ Muhittin Ataman, 'Özalist Dış Politika: Aktif ve Rasyonalist bir Anlayış', **Bilgi**, (7) 3003/2 (ss. 49-64), s. 54, (çevrimiçi), <http://www.bilgidergi.com/uploads/2003Ataman.pdf>, 08.09.2014.

³⁵ Ahmet Nuri en-Naîmî, **Dirâset an Turkiye**, Bağdat, 1985, s. 91.

³⁶ Seb'âvî, **a.e.**, s. 69.

³⁷ Seb'âvî, **a.e.**, s. 70.

³⁸ El-Emânet el-Âmme li'l-İttihâd el-Âmm li Ğuraf et-Ticâra ve's-Sınâa ve'z-Zirâa li'l-Bilâd el-Arabiyye (Arap Ülkeleri Ticaret, Sanayi ve Ziraat Odaları Konfederasyonu Genel Sekreterliği), 'Türkiye ve Arap Ülkeleri Arasında Ticari ve Sinâî İlişkiler', Hazırlayan: Araştırma Departmanı, "**Evrak-ı İktisadiyye**" (İktisadi Yazılar) dergisi 3/4, Ekim 1987, s. 96.

³⁹ Seb'âvî, **a.e.**, 71.

⁴⁰ Ayhan, **a.e.**, s. 30.

olarak Arap dünyasından beklediği desteği görmemiştir. Bu yalnızlığı aşma çabasının doğal sonucu 1990'ların ikinci yarısında Türkiye – İsrail ilişkilerinin görülmemiş düzeyde gelişmesi olmuştur.

Buna rağmen Türkiye'nin bu yıllarda Suudi Arabistan ile ilişkilerini korumaya çalıştığı görülmüştür. Nitekim Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel 1993 yılında Suudi Arabistan'ı ziyaret etmiş, bu ziyaret sırasında ekonomik ve askeri ilişkilerin önemi vurgulanmıştır. Irak'ın bölgesel güç dengelerinden çekildiği bir dönemde ilişkilerin güçlendirilmesi her iki ülke için de büyük önem taşımaktaydı. Ayrıca Türkiye'nin PKK sorunu ve Irak'ta merkezi hükümetin zayıf düşmesi nedeniyle PKK sorununun daha da kötüleşmesi olasılığı Suudi Arabistan ile diyalog halinde olmayı Türkiye için önemli hale getirmişti. Kıbrıs konusunda olduğu kadar, Türkiye'nin PKK ile mücadelesinde de Suudi Arabistan diğer Arap ülkeleriyle karşılaştırıldığında Türkiye'nin konumunu görece daha fazla destekleyen bir tutum sergilemiştir. Bu durumda en önemli etken Suudi Arabistan'ın Türkiye'yi bölgesel bir denge unsuru ve bölgesel istikrarsızlıkların engellenmesinde uygun bir ortak olarak görmesidir. Bu noktada 1990'lı yılların ilerleyen dönemlerinde Türkiye iç politikasında yaşanan çalkantıların dış politik yansımaları nedeniyle ilişkilerde görece durgunluk yaşandığı ileri sürülebilir.

1990'ların sonunda ise Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerini geliştirme arayışını yoğunlaştıran Türkiye AK Parti dönemi ile birlikte bölge ülkeleri ile ilişkilerini geliştirme arayışını yoğunlaştırmış, özellikle yakın komşuları ile sorunlarını çözme ve daha yakın ilişkiler kurma çabası içine girmiş, Arap ülkeleri ile çok sayıda siyasi ve kültürel anlaşma imzalamış, İKT'deki rolünü güçlendirmiş ve Arap Birliği'ne gözlemci olarak katılmıştır.⁴¹ Bu dönemde Türkiye, Dawlatabadi'nin de dediği gibi, Ortadoğu ile ilişkilerin geliştirilmesini AB ile daha sağlıklı ilişkiler geliştirmenin temeli olarak gören bir strateji izlemeye başlamıştır.⁴² 2002 yılından itibaren Ankara'nın İslam dünyasına yöneldiği, bu çerçevede Türkiye –Suudi Arabistan ilişkilerinde yakınlaşmadan öte ciddi bir samimiyetin ortaya çıktığı ileri sürülmüştür.⁴³ 2002'ye dek görece sönük kalan⁴⁴ iki ülke ilişkileri AK Parti döneminde yeniden bir canlanma sürecine girmiş, Türkiye'de AK Parti'nin iktidara gelmesi ile birlikte ülkenin bölge ülkeleri ile ekonomik, siyasi ve kültürel ilişkilerinde ciddi gelişmeler görülmüştür.⁴⁵ Nitekim 2002 yılında 1,3 milyar Dolar olan Türkiye-Suudi Arabistan ticaret hacmi, daha sonra dünya ekonomisine bağlı dalgalanmalar görülsede, 2008 yılında 5,5 milyar Dolar düzeyine ulaşmıştır.⁴⁶

2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgal etmesi karşısında taşınan ortak kaygılar Suudi Arabistan-Türkiye ilişkilerinin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Bu dönemde iki ülke arasındaki ilişkilerde, belki de, tek gerilim noktası Hamas ile gerçekleştirilen bazı temaslar nedeniyle Türkiye'nin İran'a yaklaştığı yönündeki söylentiler olmuştur.⁴⁷ İki ülke üst düzey yetkilileri tarafından izleyen dönemde gerçekleştirilen karşılıklı ziyaretler bu söylentilerin olumsuz etki doğurmasını engellemiştir.

2003 yılında DEİK tarafından Türkiye-Suudi Arabistan İş Konseyi kurulmuştur. 2006'da Kral Abdullah 40 yıl aradan sonra Türkiye'yi ziyaret eden ilk Suudi kral olmuştur. Aynı yıl İkili Yatırım Teşviki ve Koruma Anlaşması imzalanmıştır. 2007'de Başbakan Erdoğan Cidde Ekonomik Forumu Suudi Arabistan'a gitmiş ve Riyad'da Kral Abdullah ile bir araya gelmiştir.⁴⁸ Aynı yıl, Çifte

⁴¹ Crystal A. Ennis ve Bassma Momani, "Shaping the Middle East in the Midst of the Arab Uprisings: Turkish and Saudi Foreign Policy Strategies", **Third World Quarterly**, vol. 34, No 6, 2013, (ss. 1127-44), s. 1128.

⁴² Bu görüş ile ilgili olarak bkz., Firouz Dowlatbadi (İran'ın Ankara eski büyükelçisi), "Iran, Turkey and Saudi Arabia a Regional Rivals", **Iran Review**, April 28, 2012, (çevrimiçi), http://www.iranreview.org/content/Documents/Iran_Turkey_and_Saudi_Arabia_as_Regional_Rivals.htm, 07.08.2014.

⁴³ Gareth Jenkins, "Global Insider: Turkey-Saudi Arabia Relations", **Global Insiders**, August 24, 2011, (çevrimiçi), <http://www.worldpoliticsreview.com/trend-lines/9854/global-insider-turkey-saudi-arabia-relations>, 27.07.2014.

⁴⁴ Muhittin Ataman, "Turkish-Saudi Arabian Relations during the Arab Uprisings: towards a Strategic Partnership?", **Insight Turkey**, Vol. 14 / No. 4 / 2012, ss. 121-136.

⁴⁵ Emrullah İşler, "Opinion: Turkish-Saudi Relations", **Asharq Al-Awsat**, 24 May 2013, (çevrimiçi), <http://www.aawsat.net/2013/05/article55302999>, 31.07.2014.

⁴⁶ T.C. Riyad Büyükelçiliği, "Bilgi Notları:

⁴⁷ Ayhan, a.e. ve yer.

⁴⁸ T. C. Riyad Büyükelçiliği, "Karşılıklı Üst Düzey Ziyaretler, 14.09. 2008, (çevrimiçi), <http://riyad.be.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=121160, 1/05/2016>.

Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması imzalanmıştır.⁴⁹ Yine bu ziyaret sırasında Suudi Arabistan kamu ve özel kurumları Türkiye’de 25 milyar Dolarlık yatırım yapmayı planlamışlardır.⁵⁰ Suudi Arabistan’ın müteveffa kralı Fahd’ın kayın biraderine ait ve Arap dünyasında yaygın olarak izlenen medya gurubu MBC “Gümüş” dizisini “Noor” adıyla yayınlamaya başlamış, son bölümlerde seyirci sayısı 80 milyonu aşmıştır.⁵¹ 2009 yılında Cumhurbaşkanı Abdullah Gül Suudi Arabistan’ı ziyaret etmiş ve Suudi Şurası’nda (danışma meclisi) konuşma yapan ilk yabancı Müslüman lider olmuştur. 2010 yılında Kral Faysal Uluslararası İslam’a Hizmet ödülü Başbakan Recep Tayyip Erdoğan’a verilmiştir. Aynı yıl Türkiye’yi ziyaret eden Suudi turist sayısı da bir önceki yıla göre %75’lik bir artış göstermiştir. 2010 yılında iki ülke arasındaki ticaret hacmi 4,65 milyar Dolara, Türkiye’yi ziyaret eden Suudi turist sayısı 84 bine yükselmiştir.⁵²

2011 yılında ticaret hacmi 5 milyar dolara çıkmıştır. 2013 yılı itibariyle Suudi Arabistan Türkiyeli firmaların iş yaptığı ülkeler içerisinde altıncı sırada yer almıştır ve 2012 itibariyle Türkiyeli şirketlerin üstlendiği projelerin değeri 12 milyar doları aşmıştır. Aynı yıl Türkiye’nin bu ülkeye ihracatı bir önceki yıla oranla %37’lik artışla 3.75 milyar dolara erişmiştir.⁵³ Bu dönemde Suudi Arabistan Türkiye’nin savunma sanayi ürünleri müşterileri arasında 99 milyon Dolarlık ithalatıyla 3. sıraya yükselmiştir. Daha önce askeri personel eğitimi anlaşması yapmış bulunan iki ülke arasında 2013 yılında imzalanan savunma antlaşması ve iş birliği anlaşması ile askeri işbirliği daha da güçlenmiştir.⁵⁴ Yine aynı dönemde Riyad’ın Türkiye’den 2 milyar Dolarlık tank ve insansız hava aracı almayı planladığı basında yer almıştır.⁵⁵ Son dönemde Tebuk ve Konya’da (Anadolu Kartalı) ortaklaşa düzenlenen askeri tatbikatlar iki ülke arasında güvenlik iş birliği düzeyinin boyutlarını ortaya koymaktadır.

Suudi Arabistan-Türkiye ilişkilerinde başından beri en önemli faktörlerden biri de küresel güç politikalarının iki ülke ilişkileri bakımından uygunluğu olmuştur. Nitekim bu durum Azerbaycan-Suudi Arabistan politikaları için de geçerlidir. Suudi Arabistan’ın 2012 yılında **Azerbaycan’ı** bölgedeki en yakın partneri ilan etmesi ile birlikte Azeri-Suudi yakınlaşması başlamıştır. 2013 sonlarından itibaren Suudi-Azeri ilişkilerinde ciddi bir ivme görülmüş, petrokimya ve rafineri, suçluların iadesi ve terörle mücadele, güvenlik, eğitim ve kültür anlaşmaları başta olmak üzere iki ülke arasında çok sayıda anlaşma imzalanmıştır.⁵⁶

“Arap Baharı” sürecinde Mısır gibi anlaşmazlık noktalarına rağmen Türkiye – Suudi Arabistan ilişkilerinin stratejik ve ekonomik boyutlarda gelişmeye devam ettiği görülmektedir. Nitekim 2015 Temmuz ayında Aselsan ile KACST (Kral Abdulaziz Şehri Bilim ve Teknoloji Kurumu) ve Suudi yatırım şirketi TAQNIA arasında inovasyon ve teknik imkânların geliştirilmesi yönünde imzalan anlaşma⁵⁷ savunma sanayi iş birliğini bir ileriki aşamaya taşımıştır. Söz konusu anlaşma Suudi

⁴⁹ **Ministry of Economy**, Kingdom of Saudi Arabia, (çevrimiçi), <http://www.economy.gov.tr/index.cfm?sayfa=countriesandregions&country=SA®ion=4>, 05.08.2014.

⁵⁰ Muhittin Ataman, ‘Turkey and Saudi Arabia: Newly Discovered Partners?’, **SETA Policy Brief**, Brief no 57, July 2012, s. 16.

⁵¹ Sultan Sooud Al Kassemi, Turkey and Saudi Arabia: the buildup to Syria”, **Al Arabiya News**, Aug 20, 2011, (çevrimiçi), <http://english.alarabiya.net/views/2011/08/20/163186.html>, 06.08.2014.

⁵² Sultan Sooud Al Kassemi, Turkey and Saudi Arabia: the buildup to Syria”, **Al Arabiya News**, Aug 20, 2011, (çevrimiçi), <http://english.alarabiya.net/views/2011/08/20/163186.html>, 06.08.2014.

⁵³ ‘Saudi Arabia’, Ministry of Economy of Republic of Turkey, July 2013, (çevrimiçi), <http://www.economy.gov.tr/index.cfm?sayfa=countriesandregions&country=SA®ion=4> (18.09.2014); Emrullah İşler, “Opinion: Turkish-Saudi Relations”, **Asharq Al-Awsat**, 24 May 2013, (çevrimiçi), <http://www.aawsat.net/2013/05/article55302999>, 31.07.2014.

⁵⁴ ‘Saudi Arabia and Turkey Announce Defense Cooperation’ **Alarabiya**, 23 May 2013, (çevrimiçi), <http://english.alarabiya.net/en/News/middle-east/2013/05/22/Saudi-Arabia-and-Turkey-announce-defense-cooperation.html> 19.09.2014.

⁵⁵ ‘Saudi Arabia Considers \$2 Bln Turkish Arms Deal’, **World Bulletin**, 23 April 2013, (çevrimiçi), <http://www.worldbulletin.net/?aType=haber&ArticleID=107223>, 19.09.2014.

⁵⁶ Suzanne Rothmann, “Why Azerbaijani-Saudi Relations are Improving?”, **Registan**, 26.05.2014, (çevrimiçi), <http://registan.net/2014/05/26/why-azerbaijani-saudi-relations-are-improving/> 01.08.2014.

⁵⁷ Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, “*Suudi Arabistan – Türkiye silah anlaşması*”, 21.07.2015, (çevrimiçi), <http://www.byegm.gov.tr/turkce/haber/suudi-arabistan-turkiye-silah-anlasmasi/82882>; **Hürriyet**, “*ASELSAN’dan Suudi Şirketlerle İşbirliği*”, 11.07.2015, (çevrimiçi), <http://www.hurriyet.com.tr/aselsandan-suudi-sirketlerle-isbirligi-29522415>, 15.05.2016.

Arabistan'ın Batı ve Çin gibi tedarikçilerini ikinci plana atma olasılığı taşımaya da bu anlamda bir ilk adım olması itibariyle büyük öneme sahiptir.

3.Arap Baharı

'Arap Baharı' sırasında her iki ülke de halkların taleplerinin dikkate alınması gerektiğini, halka karşı aşırı güç kullanmanın yanlış olduğunu dile getirmiş, ülkelerin egemenliklerine, toprak ve siyasi bütünlüklerine saygı gösterilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Her iki ülke de değişimin halklar tarafından yönlendirilmesi; etnik, mezhepsel ve ideolojik ayrışmalar tarafından istismar edilmemesi gerektiğini belirtmişlerdir. NATO üyesi Türkiye'nin temkinli tavırlarına ve ağırdan almasına rağmen, her iki ülke Libya'da Kaddafi'nin devrilmesini desteklemiştir.⁵⁸ Bahreyn'deki sokak hareketleri sırasında Türkiye Körfez ülkelerinin müdahaleden uzak durmalarını tavsiye etmiş ve gerekirse arabuluculuk yapabileceğini belirtmişse de, ilerleyen süreçte Suudi Arabistan'ın Bahreyn'e gerçekleştirdiği askeri müdahaleye çok fazla bir tepki vermemiştir.

Tüm bu gelişmelere rağmen, 'Arap Baharı' sürecinin ilerleyen günlerinde iki ülke ilişkilerinde soğumaya neden olabilecek bir takım gelişmeler yaşanmıştır. Mısır'da Müslüman Kardeşler tarafından savunulan ilke ve yöntemler Suudi rejimi için doğrudan bir tehdit olarak algılanmış ve Suudi Arabistan Selefi/Vahhabi ideoloji ile hareket etmeye başlamıştır.

Suudi Arabistan "hilafet"i ve dolayısıyla monarşilerin yıkılmasını amaç edinen ve Türkiye tarafından desteklediği ileri sürülen Müslüman Kardeşler örgütüne karşıdır. Suudi Arabistan örgütünün Mısır'da iktidar olduğu bir yıl içerisinde askeri darbe hazırlıklarına ve sonuçta iş başına gelen darbe yönetimine yoğun destek sağlamıştır. Bu durum Müslüman Kardeşler'i destekleyen Katar'ın Türkiye'ye daha fazla yakınlaşmasına, Suudi Arabistan ile arasının ise açılmasına neden olmuştur.

Türkiye ile İran arasında İran'ın nükleer faaliyetleri ve ekonomik ambargo gibi nedenlerle gelişen iş birliği Suudi Arabistan – Türkiye ilişkilerine gölge düşüren diğer bir gelişme olmuştur. İsrail ile birlikte Suudi Arabistan İran'ın nükleer faaliyetlerinin bölgesel dengelerde yapısal dönüşüme neden olacağını düşünmekte ve bu faaliyetlerin tümünden durdurulması gerektiğini savunmaktadır. Enerji güvenliği, dış ticaret ve bölgesel politikalar konusunda İran'ı göz ardı edilemez bir aktör olarak gören Türkiye ise İran'ın tümüyle dışlanmasının bölgedeki sorunları daha da derinleştireceğini düşünmektedir.

3 Temmuz 2013 tarihinde Mısır'da gerçekleşen askeri darbenin ardından Suudi Arabistan ile gerginleşen ilişkileri yumuşatma amacıyla 12 Ekim 2013 tarihinde Suudi Arabistan'ı ziyaret eden Abdullah Gül Ortadoğu'da devam eden gerginliklerin ortasında Suudi Arabistan ile stratejik ilişkileri geliştirme arayışında olduklarını beyan etmiş; iki ülke arasındaki ekonomik, askeri, güvenlik ve savunma ilişkilerinin gelişmekte olduğunu vurgulamıştır. Kral Abdullah da cevabi konuşmasında iki ülke arasındaki ilişkilerin daha da güçleneceğini belirtmiştir.⁵⁹ Mısır'daki darbe ile gerilen Türkiye-Suudi Arabistan ilişkileri, Suriye krizi nedeniyle hareketliliğini korumuştur. Özellikle Suriye ile ilgili Kimyasal Anlaşma ve ABD-İran yakınlaşması Suriye konusunda Körfez ülkeleri ile Türkiye'nin ortak hareket etme ihtiyacını artırmıştır.⁶⁰ Ne var ki, Mısır'da Müslüman Kardeşler'e duyulan güvensizliğin Suriye'ye de yansıdığı ve Türkiye-Suudi Arabistan ilişkilerini olumsuz etkilediği görülmektedir.⁶¹

Suriye'de iç savaş sırasında Müslüman Kardeşler içerde ve dışarda yaşayan Suriyeliler arasında en kalabalık grup olduğu için temel muhalefet hareketi olarak ön plana çıkmıştır. Öte yandan, Beşar Esed'in iktidardan uzaklaştırılması Türkiye ile Suudi Arabistan için temel amaç haline gelmiştir. İran'ın bölgede giderek artan etkisini sınırlamak ve bölgesel gelişmelerin iki ülke içyapıları üzerine muhtemel

⁵⁸ Valerie Talbot, 'Turkey-GCC Relations in a Transforming Middle East', **ISPI**, (Italian Institute for International Political Studies), June 2013, Analysis no 178, (çevrimiçi), <http://www.ispionline.it/en/tipo-di-pubblicazione/analysis>, 21.09.2014.

⁵⁹ Today's Zaman, "'Turkey treats relations with Saudi Arabia strategically', October 18, 2013, (çevrimiçi), <http://www.todayszaman.com/news-329180-turkey-treats-relations-with-saudi-arabia-strategically.html>, 02.08.2014.

⁶⁰ Yılmaz Ensarioğlu vd. (ed.) '213'te Türkiye' **SETA**, **2013 Yılı Analizi**, Aralık 2013, Sayı, 74, s. 128, (çevrimiçi), http://file.setav.org/Files/Pdf/20140102151113_2013teturkiye_pdf_4.pdf 21.09.2014.

⁶¹ Benzer görüşler için bkz. Joseph Puder, 'The Widening Turkey-Saudi Arabia Rift', **Frontpage Mag**, November 7, 2013, (çevrimiçi), <http://www.frontpagemag.com/2013/joseph-puder/the-widening-turkey-saudi-arabia-rift/>, 18.09.2013.

olumsuz yansımalarını sınırlamak gibi hedefler iki ülkeyi Suriye konusunda iş birliğine teşvik etmiştir. Suudi Arabistan ve Türkiye arasında mülteciler konusunda da iş birliğine gidilmiştir. Nitekim Suudi Arabistan Suriyeli mülteciler konusunda 2013 yılı itibarıyla 50 milyon Dolar destek sağlamıştır.

Bu noktada Türkiye ve Suudi Arabistan gibi bölge ülkeleri arasındaki ilişkiler açısından mezhebi ve etnik temelde yürütülen kimlik politikaları büyük önem kazanmaktadır. Özellikle Mısır'da seçimlerin ardından Müslüman Kardeşler'in iktidara gelmesi Türkiye ve Suudi Arabistan ilişkileri açısından büyük bir handikap teşkil etmiştir. Çünkü Türkiye –ve İran- seçimle iş başına gelen Mursi'yi desteklemekte; Suudi Arabistan ise Müslüman Kardeşler örgütünü kendi rejimi ve bölgesel dengeler açısından hayati tehdit olarak görmektedir. İki ülkenin bölgesel ve küresel düzeyde az ya da çok etkili birer oyuncu oldukları göz önüne alındığında, bu durum sadece Suriye ve Mısır'da ortaya çıkan krizlerin derinleşmesine değil, İran-Türkiye ve İran-Suudi Arabistan ilişkilerinin daha da kötüleşmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla, kimlik bağlantılarının ön plana çıktığı bölge politikaları –en azından kurulu bölgesel düzen içerisinde- İran, Türkiye, Mısır ve Suudi Arabistan gibi ülkeler arasındaki ilişkilerin bozulmasına ve bölgesel istikrarsızlığın derinleşmesine neden olmaktadır.

Ortadoğu ülkeleri ile Türkiye arasındaki en önemli farklılıklardan biri de demokratik deneyimdir. Türkiye'de 19. yüzyıldan itibaren başlayan demokrasi deneyimi sonucunda halk demokratik yollarla iç ve dış politikayı yönlendirebileceğini görmüştür. Buna mukabil, demokrasi deneyimleri görece çok daha yeni olan bölgedeki diğer halklar her demokratik kalkışmanın ardından büyük zararlarla karşılaşmışlardır. Mısır, Suriye, Suudi Arabistan, Yemen, Bahreyn gibi ülkelerin tamamında bu yargı geçerlidir. Bölge ülkelerindeki demokratik eğilimler güce nasıl sahip olunacağı, ya da sahip olunan gücün nasıl yönetileceği konusunda derinlikli bir fikre ve deneyime sahip değildir. Türkiye bu noktada halkların yanında yer almış, Suudi Arabistan ise yönetim kademelerinde deneyimi bulunan askeri ve sivil bürokrasi ile yerleşik burjuvaziyi desteklemiştir. Diğer bir ifadeyle, her ülke kendisi açısından dış politikada etkili olabileceğini düşündüğü aracı devreye sokmaktadır. Sahip olunan araçlar –Suudi Arabistan için petrol sermayesi, Türkiye için demokratik değerler- dış politika eğilimlerini belirlemektedir.

Türkiye Türkiye'de yaşanan süreçlerin kısa vadede Arap ülkelerinde de tekerrür edeceği kanaati ile dış politikasını yönlendirmiştir. Bu çerçevede askeri ve sivil bürokratik mekanizmaların, ya da kısaca yerleşik devlet düzeninin gücünü hafife alması Türkiye'nin bölge politikalarının en azından kısa vadede en önemli çıkamazı olmuştur. Arap Baharı'nın ardından Suudi Arabistan'da ortaya çıkabilecek en küçük bir hareketlilik Körfez monarşilerinin bekası açısından geri döndürülemez ve derin sonuçlara yol açacaktır. Suudi Arabistan'ın Mısır'daki Sisi darbesine Batılı ülkeler ile birlikte destek vermesinin nedeni budur. Türkiye Körfez monarşilerinin bekası açısından kesin güvenceler vermediği sürece Türkiye-Suudi Arabistan ilişkilerinde belirsizlik devam edecektir.

Özetle, Türkiye ve Suudi Arabistan'ın bölgesel politikaları Suriye ve Irak konusunda büyük ölçüde örtüşürken, Mısır ve Ürdün gibi ülkeler konusunda ciddi bir ayrışma görülmüştür. Bunun en önemli nedeni Irak ve Suriye üzerindeki İran gölgesidir. Suudi Arabistan ve Türkiye İran'ın bölgesel politikalarından ve bölgesel dengelerin İran lehine ciddi şekilde bozulmasından kaygılanmaktadırlar. Bu da iki ülke politikalarının birleşmesine neden olmaktadır. Mısır ve Ürdün gibi ülkelerde ise Türkiye demokratik halk hareketlerini desteklemekte; Suudi Arabistan ise bunu monarşinin bekası için hayati tehdit olarak algılamaktadır. Nitekim müteveffa Kral Abdullah Türkiye'nin Mısır'da İhavan-ı Müslimin'i desteklediğini ileri sürerek, ağır eleştiriler dile getirmiştir. 2015 başında iktidara gelen Kral Selman ise İran'ı dengeleme noktasında Türkiye ile iş birliği amacıyla dostluk söylemi kullanmaya başlamıştır.⁶²

'Arap Baharı' Suriye'yi de etkisine alınca, başlangıçta iki taraf bu ülkedeki muhalefeti birlikte desteklemiş, bu durum Mısır'da tarafların zıt kutupları desteklememelerine dek sürmüştür. Mısır'da Türkiye Müslüman Kardeşler'den, seçilmiş, devrik Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi'yi desteklemiştir. Katar dışındaki diğer Körfez ülkeleri ile birlikte Suudi Arabistan ise ülkedeki Selefilere de desteğini alan Sisi yönetimini desteklemektedir. Mısır'da ayrışan iki ülkenin Suriye'de yakınlaşmasının en temel nedeni bölgedeki İran etkisidir. Öyle ki, Mısır'da Müslüman Kardeşler ile

⁶² Mustafa el-Lebbad, "et-Tekârub et-Turkî es-Saudi" (Türkiye-İran Yakınlaşması), **Es-Sefir**, 04.01.2016, (çevrimiçi), <http://assafir.com/Article/217/464888>, 14.05.2016.

Selefiler iki ülke arasındaki ilişkilerin temel ayrışma noktasını teşkil ederken, Suriye’de Müslüman Kardeşler’e yakın muhalif guruplar ile Selefî dünya görüşüne yakın guruplar Türkiye ve Suudi Arabistan tarafından İran destekli rejime karşı iş birliğine yönlendirilmeye çalışılmaktadır. Önümüzdeki dönemde Suriye’de rejim değişikliği gibi farklı senaryolar karşısında iki ülke arasında bir ayrışma yaşanacağı tahmin edilebilir.

“Arap Baharı” sürecinde Irak’ta ortaya çıkan İslam Devleti merkezi devletin etkisini kaybettiği Suriye’de de kısa süre içerisinde etkili olmaya başlamıştır. Örgüt Suudi Arabistan ve Türkiye açısından tehlikeli bulunmuştur. İki ülkenin çıkarları IŞİD’in durdurulması noktasında örtüşmüştür. Çünkü IŞİD her iki ülkenin iç istikrarı ve Batılı ülkelerle ilişkilerin sürdürülebilirliği açısından tehdit teşkil etmiştir. Ne var ki, IŞİD ile mücadelede Batılı ülkelerle Türkiye ve Suudi Arabistan’ın öncelikleri farklıdır. Türkiye için öncelik PKK sorununun çözülmesidir. İkincisi, her iki ülke İran’ın IŞİD ile mücadele sonucunda Suriye’deki etkisini artırmasından çekinmektedir.

Öte yandan, Türkiye ile Suudi Arabistan’ın IŞİD karşısındaki çekincelerinde bir takım farklılıklar tespit etmek de mümkündür. Öncelikle IŞİD Selefî söylem kullanan bir örgüt olduğu için bu örgütün Suriye ve Irak’taki faaliyetleri Suudi Arabistan halkını etkileme ve bu ülkenin iç politikasını istikrarsızlaştırma konusunda, Türkiye ile karşılaştırılmayacak kadar etki potansiyeline sahiptir. Ayrıca IŞİD’in Selefî söylemi bu örgütün kökenleri konusunda dünyanın dikkatinin Suudi Arabistan üzerinde toplanmasına ve ülkenin dışarda imaj kaybetmesine neden olmaktadır. Türkiye ise Suriye’de istikrarsızlığın IŞİD nedeniyle bir kat daha artmasından, özellikle Kürt meselesi üzerinden iç ve dış politikada kendisini etkilemesinden çekinmektedir. Her durumda Türkiye ve Suudi Arabistan’ın zorunlulukları ve çıkarları IŞİD’le mücadele noktasında birleşmektedir. Bu açıdan, her iki ülkenin de İran’ı dengelemek için IŞİD bir araç olarak kullanma eğiliminde olduğu yönündeki iddialar⁶³ gerçeği yansıtmamaktadır.

Suriye ve Irak’taki son gelişmeler Suudi Arabistan ve Türkiye’yi birlikte davranmaya sevk etmiştir. Suudi Arabistan’ın bu iki ülkede etkisini gittikçe artıran İran’ı dengeleme amacı, Türkiye’nin ise Rusya ile yaşadığı gerilimler ve PKK ile mücadelede destek arayışı bölgesel politikalarda iki ülke çıkarlarındaki benzerliklerin artmasına neden olmuştur. Türkiyeli inşaat firmalarının Suudi Arabistan’daki faaliyetlerinin geleceği, Türk ihraç malları için Suudi Arabistan’ın göz ardı edilemez konumu ve Suudi Arabistan sermayesinin Türkiye’ye akışının sürmesine olan ihtiyaç ise Türkiye’yi Suudi Arabistan’a daha bağımlı hale getirmektedir.

SONUÇ

Suudi Arabistan – Türkiye ilişkilerini realist ulusal çıkar anlayışı ya da liberal karşılıklı bağımlılık ilişkileri çerçevesinde açıklamak büyük ölçüde mümkün olsa da, düşünsel ve kimlik ile ilgili faktörlerin de iki ülke arasındaki ilişkileri etkilediği görülmektedir. Suudi Arabistan – Türkiye ilişkileri Soğuk Savaş sırasında her iki ülkenin de Batı kampında yer alması, komünizmle mücadeleyi bir dış politika ilkesi olarak benimsemesi, Nasır öncülüğündeki Arap milliyetçiliğinin her iki ülke çıkarları için tehdit unsurları içermesi, ekonomik bakımdan iki ülke ekonomilerinin bir birlerini tamamlar nitelikte olması, Kıbrıs ve PKK gibi sorunların çözümünde Türkiye’nin bölgesel düzeyde uluslararası destek arayışı, Filistin-İsrail, Lübnan, Suriye ve Irak gibi sorunların çözüm çabalarında iki ülkenin benzer yaklaşımlara sahip olmaları, bölgesel güç dağılımında İran’ı sınırlandırma amacı gibi faktörler iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesini sağlamıştır. Buna karşılık, ‘Arap Baharı’ sürecinde, özellikle Mısır’da Türkiye ile Suudi Arabistan’ın farklı kesimleri desteklemeleri ilişkilerin ikircikli hale gelmesine neden olmuştur.

İki ülke ilişkilerinin gelecekte iyi yönde ilerlemesi ya da bozulması küresel güçlerin bölge politikaları, küresel güç dağılımında ve küresel enerji pastasında gerçekleşecek muhtemel değişiklikler, uluslararası sistemle yeniden bütünleşmekte olan İran ile ilişkiler, İsrail’in durumu, Türkiye ve Suudi Arabistan’ın yeni bölgesel gelişmeler karşısında bölgede birbirine zıt unsurları desteklemeleri, tarafsız kalmaları ya da engellemeleri gibi faktörler tarafından belirlenecektir. Suudi Arabistan ve Türkiye

⁶³ Bkz., “What Saudi Arabia and Turkey Want in the Syria Conflict”, **Stratfor**, Sept 6, 2013, (çevrimiçi), <https://www.stratfor.com/sample/geopolitical-diary/what-saudi-arabia-and-turkey-want-syria-conflict>, 09.05.2016.

ilişkilerinin en fazla gelişme potansiyeline sahip olduğu alanlar ise bölgesel entegrasyon, İİT gibi uluslararası örgütler bünyesinde iş birliği, finans, enerji, savunma, dış yatırım, lojistik, turizm, sanayi, ticaret ve tarım gibi alanlardır.

KAYNAKÇA

Alarabiya. ‘Saudi Arabia and Turkey Announce Defense Cooperation’, 23 May 2013, (çevrimiçi) <http://english.alarabiya.net/en/News/middle-east/2013/05/22/Saudi-Arabia-and-Turkey-announce-defense-cooperation.html> 19.09.2014.

Al Kassemi, Sultan Sooud. Turkey and Saudi Arabia: the Buildup to Syria”, **Al Arabiya News**, Aug 20, 2011, (çevrimiçi), <http://english.alarabiya.net/views/2011/08/20/163186.html>, 06.08.2014.

Al-Toraifi, Adel. “Is There Really a Saudi – Turkish Divide?”, **Al Arabiya News**, May 25 2012, (çevrimiçi), <http://english.alarabiya.net/views/2012/05/25/216374.html>, 04.08.2014.

Altunışık, Meliha Benli. “Bitter Frenemies”, **Foreign Policy**, May 15, 2012, (çevrimiçi), <http://www.foreignaffairs.com/articles/137639/meliha-benli-altunisik/bitter-frenemies>, 27.07.2012.

Asharq Al-Awsat. “El Alakât Es-Saudiyye – Et-Turkiyye”, 14 Ekim 2015, (çevrimiçi), <http://aawsat.com/home/article/496576/>, 14.01.2016.

Asharq Al-Awsat. Emrullah İşler, “Opinion: Turkish-Saudi Relations”, 24 May 2013, (çevrimiçi), <http://www.aawsat.net/2013/05/article55302999>, 31.07.2014.

Ataman, Muhittin. ‘Özalist Dış Politika: Aktif ve Rasyonalist bir Anlayış’, **Bilgi (7) 3003/2** (ss. 49-64), s. 54, (çevrimiçi), <http://www.bilgidergi.com/uploads/2003Ataman.pdf>, 08.09.2014.

----- ‘Turkey and Saudi Arabia: Newly Discovered Partners?’, **SETA Policy Brief**, Brief no 57, July 2012, s. 16.

-----“Turkish-Saudi Arabian Relations during the Arab Uprisings: towards a Strategic Partnership?”, **Insight Turkey**, Vol. 14 / No. 4 / 2012, ss. 121-136.

Ayhan, Veysel. “Geçmişten Geleceğe Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri”, **Ortadoğu Analiz**, Kasım 2010, Cilt 2 Sayı 23, ss. 25-35.

Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü. “Suudi Arabistan – Türkiye silah Anlaşması”, 21.07.2015, (çevrimiçi), <http://www.byegm.gov.tr/turkce/haber/suudi-arabistan-turkiye-silah-anlasmasi/82882>;

Bekaroğlu, Edip Asaf. “Justice and Development Party and Muslim Brotherhood in the Arab Spring: A Failed Post-Islamist Interaction to Transform the Middle East,” **PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 2016, Cilt 2, No 1, s. 1-16.

Bekr, Abdülvahhab. ‘Türkiye ve’s-Sirâ’u’l-Arabî el-İsrailî’ (Türkiye ve Arap-İsrail Çatışması), **El-Alâkât el-Arabî et-Türkî min Manzur Arabî**, Ma’hed el-Buhûs ve’d-Dirâsât el-Arabî, 1991.

Bozdağloğlu, Yücel. Turkish Foreign Policy and Turkish Identity: a Constructivist Approach, New York: Routledge, 2003.

Chulov, Martin. “Saudi Arabia Moves to Settle Differences with Iran”, **The Guardian**, 13 May 2014, (çevrimiçi), <http://www.theguardian.com/world/2014/may/13/saudi-arabia-settle-differences-iran>, 07.08.2014.

Dowlatabadi, Firouz. “Iran, Turkey and Saudi Arabia a Regional Rivals”, **Iran Review**, April 28, 2012, (çevrimiçi), http://www.iranreview.org/content/Documents/Iran_Turkey_and_Saudi_Arabia_as_Regional_Rivals.htm, 07.08.2014.

El-Emânet el-Âmme li’l-İttihâd el-Âmm li Ğuraf et-Ticâra ve’s-Sinâa ve’z-Zirâa li’l-Bilâd el-Arabiyye (Arap Ülkeleri Ticaret, Sanayi ve Ziraat Odaları Konfederasyonu Genel Sekreterliği), ‘Türkiye ve Arap Ülkeleri Arasında Ticari ve Sinâî İlişkiler’, Hazırlayan: Araştırma Departmanı, “**Evrak-ı İktisadiyye**” (İktisadi Yazılar) dergisi 3/4, Ekim 1987.

En-Naîmî, Ahmet Nuri. **Dirâset an Turkiye**, Bağdat, 1985, s. 91.

Ennis, Crystal A. ve Bassma Momani. “Shaping the Middle East in the Midst of the Arab Uprisings: Turkish and Saudi Foreign Policy Strategies”, **Third World Quarterly**, vol. 34, No 6, 2013, ss. 1127-44.

Ensarioğlu, Yılmaz vd. (ed.) '213'te Türkiye' **SETA, 2013 Yılı Analizi**, Aralık 2013, Sayı, 74, s. 128, (çevrimiçi) http://file.setav.org/Files/Pdf/20140102151113_2013teturkiye_pdf_4.pdf 21.09.2014.

Es-Seb'âvî, Avni Abdurrahman. 'Türkiye ve's-Suûdiyye: Dirâsetun fî Evcuh el-Alâkât es-Sunâiyye" (Türkiye ve Suudi Arabistan: İkili İlişkilere dair bir Çalışma), **Mecellet Külliyyet el-İnsâniyyât ve'l-Ulûm el-İctimaiyye**, Sayı 33, 2000, ss 60-83.

Fırat, Melek M. "Kıbrıs Sorunu ve İnönü", **İnönü Vakfı**, (çevrimiçi) <http://www.ismetinonu.org.tr/index.php/27-mayis-ihtilali-ve-sonrasi/kibris-sorunu-ve-inonu>, 25.04.2016.

Gause III, F. Gregory. Saudi Arabia in the New Middle East, **CFR** (Council on Foreign Relations), December 2011, (çevrimiçi), http://i.cfr.org/content/publications/attachments/Saudi_Arabia_CSR63.pdf, 03.08.2014.

Hürriyet. "ASELSAN'dan Suudi Şirketlerle İşbirliği", 11.07.2015, (çevrimiçi), <http://www.hurriyet.com.tr/aselsandan-suudi-sirketlerle-isbirligi-29522415>, 15.05.2016

İbrahim, Faruk Tefvik. 'El-Alâkât el-İktisâdiyye el-Arabiyye et-Türkiyye fî Mecâl en-Naft ve'l-Miyâh: 1970-1983' (Su ve Petrol Alanlarında 1970-1983 Arap-Türk İktisadi İlişkileri), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bağdat Üniversitesi, 1985.

İşler, Emrullah. "Opinion: Turkish-Saudi Relations", **Asharq Al-Awsat**, 24 May 2013, (çevrimiçi), <http://www.aawsat.net/2013/05/article55302999>, 31.07.2014.

Jenkins, Gareth. "Global Insider: Turkey-Saudi Arabia Relations", **Global Insiders**, August 24, 2011, (çevrimiçi), <http://www.worldpoliticsreview.com/trend-lines/9854/global-insider-turkey-saudi-arabia-relations>, 27.07.2014.

Johnson, Willard R. ve Ernest J. Wilson. "The "Oil Crises" and African Economies: Oil Wave on a Tidal Flood of Industrial Price Inflation", **Daedalus**, Vol. 111, No. 2, Black Africa: A Generation after Independence (Spring, 1982).

Karpat, Kemal H. **Turkey's Foreign Policy in Transition: 1950-1974**, Leiden 1975.

Khalaf, Roula. "Saudi Arabia: A Kingdom on Guard", **FT**, 26 March 2014, (çevrimiçi), <http://www.ft.com/intl/cms/s/2/8a965110-b4c0-11e3-af92-00144feabdc0.html#axzz2ws9c04Bv>, 08.08.2014.

Köni, Hakan. "Saudi Influence on Islamic Institutions in Turkey Beginning in the 1970s", **Middle East Journal**, Vol. 66. No 1, Winter 2012, (ss. 97-110) Ministry of Economy, "Kingdom of Saudi Arabia", (çevrimiçi), <http://www.economy.gov.tr/index.cfm?sayfa=countriesandregions&country=SA®ion=4>, 05.08.2014.

Kurşun, Zekeriya. "Suudi Arabistan", **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 37, 2009, s. 583.

Ministry of Economy of Republic of Turkey. 'Saudi Arabia', July 2013, (çevrimiçi), <http://www.economy.gov.tr/index.cfm?sayfa=countriesandregions&country=SA®ion=4> 18.09.2014;

Mustafa el-Lebbad, "et-Tekârub et-Turkî es-Saudi" (Türkiye-İran Yakınlaşması), **Es-Sefir**, 04.01.2016, (çevrimiçi), <http://assafir.com/Article/217/464888>, 14.05.2016.

Özev, Muharrem Hilmi. "Arap Ülkelerinde Milliyetçi Düşüncenin Gelişimi ve 'Ulus Devlet', **İdea**, C2 S 2, Güz 2010 ss. 100-130.

-----"Eleştirel Teori Olarak Konstrüktivizm", **Uluslararası İlişkilerde Teorik Tartışmalar**, Hasret Çomak ve Caner Sancaktar (edit.), İstanbul: Beta, 2013, ss. 483-522

-----**Petrol Sermayesi ve Uluslararası İlişkiler: 1973 Sonrası Körfez Ülkeleri Örneği**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2011, s. 17.

Palmowski, Jan. "Oil Price Shock" **A Dictionary of Contemporary World History**, 2004. (çevrimiçi), <http://www.encyclopedia.com/doc/1O46-oilpriceshock.html>, 08.04.2010.

Puder, Joseph. ‘The Widening Turkey-Saudi Arabia Rift’, **Frontpage Mag**, November 7, 2013, (çevrimiçi), <http://www.frontpagemag.com/2013/joseph-puder/the-widening-turkey-saudi-arabia-rift/>, 18.09.2013.

Rothmann, Suzanne. “Why Azerbaijani-Saudi Relations are Improving?”, **Registan**, 26.05.2014, (çevrimiçi), <http://registan.net/2014/05/26/why-azerbaijani-saudi-relations-are-improving/> 01.08.2014.

Said, Abdulmun'im. **El-Arab ve Duvel el-Civâr el-Cuğrafi**, Beyrut: Merkez Dirâsât el-Vahdet El-Arabî, 1987.

Stratfor, “What Saudi Arabia and Turkey Want in the Syria Conflict”, 06.09. 2013, (çevrimiçi), <https://www.stratfor.com/sample/geopolitical-diary/what-saudi-arabia-and-turkey-want-syria-conflict>, 09.05.2016.

Sultan Sooud Al Kassemi. “Turkey and Saudi Arabia: the buildup to Syria”, **Al Arabiya News**, 20.08.2011, (çevrimiçi) <http://english.alarabiya.net/views/2011/08/20/163186.html>, 06.08.2014.

T.C. Riyad Büyükelçiliği, “Türkiye- Suudi Arabistan ikili ilişkileri - Siyasi ve Kültürel”, 14.09.2008 (çevrimiçi), <http://riyad.be.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=121158>, 14.05.2016;

Talbot, Valerie. ‘Turkey-GCC Relations in a Transforming Middle East’, **ISPI**, (Italian Institute for International Political Studies), June 2013, Analysis no 178, (çevrimiçi), <http://www.ispionline.it/en/tipo-di-pubblicazione/analysis>, 21.09.2014.

Talhami, Ghada Hashem. **Historical Dictionary of Women in the Middle East and North Africa**, (Iffat, Queen maddesi), Plymouth: Scarecrow Press Inc., 2013.

The Oxford Encyclopedia of the Modern Islamic World. “Organization of the Islamic Conference: Structure and Activity”, Vol. III, New York, 1995.

The Saudi-Turkish Investment Forum 2011. “The Saudi-Turkish Relations”, (çevrimiçi), <http://stf.kcorp.net/data/ksa-tIRKEY-ReLATION.pdf>, 06.08.2014.

The Washington Post. “New Heirs to the Saudi Throne”, April 29, 2015, (çevrimiçi), <http://apps.washingtonpost.com/g/page/world/new-heirs-to-the-saudi-throne/1059/>, 25.04.2016.

Today’s Zaman. “‘Turkey treats relations with Saudi Arabia strategically’”, October 18, 2013, (çevrimiçi), <http://www.todayszaman.com/news-329180-turkey-treats-relations-with-saudi-arabia-strategically.html>, 02.08.2014.

World Bulletin. ‘Saudi Arabia Considers \$2 Bln Turkish Arms Deal’, 23 April 2013, (çevrimiçi), <http://www.worldbulletin.net/?aType=haber&ArticleID=107223>, 19.09.2014.

DAİŞ ve SURIYE İÇ SAVAŞINDA DAİŞ'İN ROLÜ

Ersin Aksoy

Sakarya Üniversitesi, Ortadoğu Enstitüsü

Ortadoğu Çalışmaları

Doktora Adayı

ersin.aksoy2@ogr.sakarya.edu.tr

Özet

Suriye'de devam eden iç savaşta birçok farklı yapıda yerel aktörler ortaya çıkmıştır. Bu aktörler arasında kendini devlet olarak gören ve hem muhalif gruplarla hem de rejim ile savaşan DAİŞ en çok ön plana çıkan örgütlerden biri olmuştur. ABD'nin Irak işgali sonrası Irak'ta güçlenen ve o dönemde el-Kaide'ye bağlı olan DAİŞ, Suriye iç savaşının doğurduğu kaos ortamıyla beraber Suriye'ye geçerek oradaki etkinliğini artırmıştır. DAİŞ Sosyal medyayı etkin bir şekilde kullanarak ve gerçekleştirdiği propaganda ile birçok yabancı savaşının örgüte katılımını sağlamıştır. DAİŞ, Suriye'de sadece yerel aktörle mücadele etmemiş aynı zamanda Suriye dışında da birçok ülkeye intihar saldırılarında bulunarak küresel ve bölgesel güçlerin Suriye politikasının şekillenmesine büyük etki etmiştir. 2014 yılı itibarıyla ABD öncülüğünde DAİŞ'e karşı koalisyon oluşturularak hava saldırıları gerçekleştirilmiştir. Örgüte karşı Bir taraftan hava saldırıları düzenlenirken diğer taraftan Suriye'de ki bazı muhalif gruplar organize edilerek DAİŞ'e karşı mücadele edilmektedir. Bu saldırılar neticesinde Örgüt büyük zayıflatlar vermiş olsa da hala Suriye'deki etkinliğini korumaktadır. Bu makale de, DAİŞ'in Suriye iç savaşındaki rolü (İdeolojisi, Kullandığı yöntem ve diğer gruplarla olan ilişkileri) açıklanmaya çalışılmaktadır.

Anahtar kelimeler: DAİŞ, Suriye İç Savaşı, Muhalif gruplar, Rejim, el-Kaide

DAESH AND THE ROLE OF DAESH IN SYRIA CIVIL WAR

Abstract

Many local actors of different structures has emerged in the ongoing civil war in Syria. These actors include ISIS which has been one of the most prominent organizations fights against both the regime and other opposition groups and positions itself as a sovereign state. Following the US invasion of Iraq, ISIS which was a part of Al-Kaida in this period has strengthened its position in Iraq and thanks to the chaotic situation caused by the civil war, moved to Syria and intensified it's effectiveness. By using social media effectively and making effective propoganda, ISIS succeeded to include a lot of new foreign members to the organization. ISIS has fought not only with local actors in Syria but it also carried out suicide attacks in many different countries and made great influence on the policies of regional and global powers towards Syria. As of 2014, a coalition led by US has been formed and begun to carry out air strikes against ISIS. The coalition has been fighting against ISIS in Syria, by carrying out air strikes on the one hand, and by organizing some opposition groups on the other hand. Although as a result of these attacks the ISIS has suffered heavy loses, it still maintains its activities in Syria. In this article has been tried to explain the Role of DAESH (DAESH'ideology, the Method used and Its relations with other groups) in Syria civil war.

Key words: ISIS, Syria Civil War, Oppositions groups, Regime, Al-Kaida

GİRİŞ

Mart 2011 tarihinde Suriyelilerin özgürlük talepleri ile başlayan halk ayaklanması, rejimin gösterileri şiddet yolu ile bastırması, Suriye'nin jeopolitik önemi nedeniyle çok sayıda ülkenin müdahil olması ve Suriye toplumunun heterojen yapısı gibi faktörlerin etkisiyle kanlı bir iç savaşa dönüşmüştür. İç savaş tam bir kördüğüm halini almış ve ilk aşamada komşulara yayılma etkisi gösteren Suriye iç savaşı, Ortadoğu güvenliğini giderek artan oranda tehdit etmeye başlamıştır. Diğer taraftan iç savaşın bölgede tetiklediği güvenlik sorunu, Suriye'deki istikrarsızlığı da besler hale gelmiştir.¹ Hala devam eden iç

¹ Oytun Orhan, Suriye İç Savaşı ve Ortadoğu'da Güvenlik, Ortadoğu Analiz, Cilt:6, Sayı.63, Temmuz-Ağustos 2014, Ss.36 (36-39)

savaş süresince birçok farklı yapıda aktör ortaya çıkmıştır. Hedef ve yöntemleri birbirinden farklı olan bu aktörler içerisinde en etkin örgütlerden biri de DAİŞ'tir.

DAİŞ, son zamanlarda Suriye bağlamında sık sık gündeme gelmektedir. Kuruluş itibariyle Irak'a ait bir fenomen olan DAİŞ, 2013 senesi itibariyle hızlıca Suriye'deki çatışmalara dahil olmuş, profili ve icraatları sayesinde de kısa sürede Suriye gündemindeki yerini merkezileştirmiştir. DAİŞ, Suriye'deki diğer silahlı gruplardan savaşçı profili, askeri öncelikleri, muhalif gruplarla ve rejimle ilişkileri ve uluslararası bağlantıları açısından farklılıklar taşımaktadır. Bu farklılıklar, DAİŞ ile alakalı analizler için bir taraftan kolaylık, diğer taraftan da zorluk sağlamaktadır.²

El-Kaide içerisinde ki Zerkavi ekolünün yöntemini benimseyen DAİŞ, 2013 yılında "Irak ve Şam İslam Devleti" adı altında kuruluşunu ilan etti. DAİŞ 2013 yılından sonra el-Kaide'den bağımsız olarak hareket eden bir örgüt olması ile birlikte iki örgüt arasındaki bazı ideolojik farklılıklar belirgin hale gelmiştir. Bugün Suriye'de el-Kaide'yi temsilen hareket eden el-Nusra ve DAİŞ arasındaki temel farklılıklar her ne kadar 2013 yılında ortaya çıkmış gibi gözükse de araştırmacılara göre ideolojik ve yöntem açısından iki örgütün ayrışması 2004 yılına kadar götürülebilir. Birçok ülke tarafından terör grubu olarak görülen DAİŞ şiddeti bir yöntem olarak benimsemiş ve Suriye'deki hem muhalif gruplar hem de rejim dâhil kendisine itaat etmeyen bütün gruplarla savaşmaktadır.

DAİŞ hedefini Suriye ile sınırlı tutmamakta ve birçok farklı ülkeye intihar saldırıları düzenlemektedir. 2014 yılından itibaren ABD öncülüğünde koalisyon güçleri Suriye'de DAİŞ'e karşı hava saldırıları düzenlemektedir. DAİŞ ise hem ABD karşıtlığını hem de yapı bozumuna uğrattığı dini kavramları kullanarak yabancı savaşçıları bünyesine katılmasını sağlamaktadır. DAİŞ sosyal medyayı da oldukça etkin bir şekilde kullanmaktadır. Ayrıca yayımladıkları dergilerle de örgüte katılımı artırma amacı içindedirler. Suriye'nin şu anki içinde bulunduğu durum göz önünde bulundurulduğunda kısa vadede DAİŞ tehdidinin yok edilmesi pek mümkün gözükmemektedir.

1.DAİŞ'in Ortaya Çıkış Süreci

DAİŞ'in kökleri 1999 yılında, Ürdünlü Ebu Musab el Zerkavi tarafından kurulan Cemaat'ul el-Tevhid ve'l Cihad'a (CTC) dayanmaktadır.³ Zerkavi, kısa sürede ülkeye (Irak'a) yabancı savaşçıların girişini sağlamıştır. Afganistan'da iken Usame bin Ladin'in kurduğu yapı Zerkavi'yle irtibata geçmiş ve birlikte hareket edilmeye başlanmıştır. Burada ABD güçlerine karşı savaşmak için gelenlerin bir kısmı Afganistan, Çeçenistan, Bosna, Keşmir gibi cephelerde daha önce savaşmış olan tecrübeli savaşçıları iken, diğer bir kısmı ise Arap ve İslam dünyasının dört bir tarafından ilk "cihadi" deneyimini yaşayacak olan gençlerden oluşmaktadır. Kısa sürede Irak'a yüzlerce savaşçı girerek bu gruba katılmaya başlamıştır⁴

2004 yılına gelindiğinde Zerkavi, El-Kaide merkezine direk olarak biatını (bağlılığını) açıklayarak grubun adını *Tanzim el-Kaide fi Bilad er-Rafideyn* (İki Nehir Arası El Kaide/ Irak-Mezopotamya El Kaidesi) olarak değiştirmiştir. Bu süreçte, kısaca "Irak El Kaidesi" (IEK) diye anılan grup, gücünün zirvesine ulaşmış ve ABD ile işgal güçlerine karşı çok büyük saldırılar gerçekleştirmeye başlamıştır.⁵ 2006 Haziran'da ise Zerkavi'nin ABD güçleri tarafından bir operasyon sonucu öldürülmesi ile örgüt yeni bir döneme geçmiştir. Irak El-Kaidesi dâhil olmak üzere bazı Sünni grupları da içine alarak oluşturulan Mücahitler Şura Konseyi dönüşüm geçirerek Irak İslam Devleti adını almıştır. Irak İslam Devleti'nin (İİD) ilanı, El-Kaide merkezine danışılmadan yapılan bir eylem olarak Irak ile merkezin arasında ileride yaşanacak kopukluğun ilk örneklerinden biri olmuştur. Yeni örgütün başına ise Ebu Ömer El-Bağdadi getirilmiştir.⁶

18 Nisan 2010'da Irak güvenlik güçlerinin ABD destekli operasyonu sonucunda Irak el-Kaidesinin lideri olan el-Mısri ve (Ebu Ömer) el-Bağdadi, Selahaddin vilayetinde, öldürülmüştür. İİD'nin lider kadrosunda tekrar bir değişiklik meydana gelmiş ve liderliğe Ebu Bekir el-Bağdadi

² Ufuk Ulutaş ve Halid Hoca, Suriye Devrim mi? Bölünme mi?, SETA Analiz, Sayı:95, Mart 2014, Ss.19

³ Ahmed S. Hashim, From Al-Qaida Affiliate to The Rise Of The Islamic Caliphate: The Evolution Of The Islamic State Of Iraq And Syria (ISIS), RSIS Nanyang Technological University, December 2014, P. 2

⁴ Can Acun, Neo el-Kaide: Irak ve Şam İslam Devleti (İŞİD), SETA Perspektif, Sayı:53, Haziran 2014, Ss. 3

⁵ Acun, Neo el-Kaide..., Ss. 2

⁶ Recep Tayyip Gürlü ve Ömer Behram Özdemir, İŞİD: Irak'ta Yerli Suriye'de Yabancı, Ortadoğu Analiz, Temmuz-Ağustos 2014, Cilt: 6, Sayı: 63, Ss. 59 (58-61)

geçmiştir.⁷ 2011 yılı Aralık ayında ABD askerlerinin Irak'tan tamamen çekilmesi, Maliki'nin Sünniler üzerindeki baskısını iyice artırması sonucu bazı Sünnilerin el-Kaide'ye tekrar yakınlaşması ve Suriye'de yaşanan olayların iç savaşa doğru evrilmesi nedeniyle oluşan güç boşluğundan faydalanan İİD'nin hem militan sayısında hem de eylem sayılarında artış görülmüştür. İİD lideri Ebubekir Bekir el-Bağdadi Nisan 2013'te yayınladığı mesajda, Nusra Cephesi ile birleşerek örgütün adının "Irak ve Şam İslam Devleti" (İŞİD) olarak değiştirildiğini duyurmuştur.⁸ Daha sonra bu açıklama el-Nusra lideri Ebu Muhammed el-Cevlani ve el-Kaide lideri Zevahiri tarafından yalanlandı.⁹ Bunun yanında Ebubekir el-Bağdadi'nin Nusra Cephesi'ni kendilerine ilhak etme girişimi de Nusra liderlerini bu boyunduruktan kurtulmak için hızlıca ez-Zevahiri'ye biat etmeye sevk etmiştir. Fakat bu karar halkın kendilerine olan sempatisinin sarsılmasına ve Nusra saflarında bir yarıklık oluşmasına neden olmuştur.¹⁰

Tablo 1: DAİŞ/İŞİD'in Oluşum Süreci

Örgüt	Tarih	Kurucu Liderleri
Cemaat'ul el-Tevhid ve'l Cihad	1999-2004	Ebu Musab el Zerkavi
İki Nehir Arası El Kaide/Irak-Mezopotamya El Kaidesi	2004-2006	Ebu Musab el Zerkavi
Mücahitler Şura Konseyi	2006	Ebu Hamza el-Muhacir
Irak İslam Devleti	2006-2013	Ebu Ömer el-Bağdadi
Irak ve Şam İslam Devleti	2013-2014	Ebu Bekir el-Bağdadi
İslam Devleti	2014-	Ebu Bekir el-Bağdadi

El-Kaide lideri Zevahiri bu iki grup arasında ki bölünmeyi kınayarak gerginliği bastırmayı denedi ve her grubun kendi eylem alanlarıyla, DAİŞ'in Irak'ta ve El-Nusra'nın ise Suriye'de, ilgilenmesini istedi. Zevahiri resmi ve uzlaştırıcı tavır takınmasına rağmen, verdiği mesajda Ebubekir el-Bağdadi'nin ihtiraslarına açık bir şekilde sitem ediyordu. Bu hareket ise karşılıksız kaldı ve El kaide'ye bağlı "cihat" güçlerinin hem Suriye ve Mezopotamya'da hem de Levant sınırları içinde yaşadığı anlaşmazlıkların açık bir mücadeleye dönüşmesine sebep olarak bu güçlerin bölünmesine doğru evrildi¹¹

Birçok başarısız arabuluculuk ve yüzlerce savaşının ölümünden sonra bu anlaşmazlık el-Kaide'nin resmi olarak DAİŞ'i tanımadıklarını açıklamasıyla sonlandı.¹²

DAİŞ bugün El Kaide'nin küresel çapta sahip olduğu desteği kendi saflarına çekmeye çalışmaktadır. El Kaide'nin diğer kollarından biat almaya çalışarak onları kendi grubuna katma girişimleri olmuştur. Ürdün'de Selefi akımın Ebu Muhammed Makdisi ve Ebu Katade gibi Filistin

⁷ Recep Tayyip Gürlü ve Ömer Behram Özdemir, El-Kaide'den Post-Kaide'ye Dönüşüm: İŞİD, Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi, Cilt:1, Sayı:1, Mayıs 2014, Ss. 119 (113-155)

⁸ Gürlü ve Özdemir, El-Kaide'den Post-Kaide'ye..., Ss. 119

⁹ Aaron Y. Zelin, The War between ISIS and al-Qaeda for Supremacy of the Global Jihadist Movement, The Washington Institute for Near East Policy, June 2014, Ss. 4

¹⁰ Abdurrahman el-Hac, Suriye'de Selefilik ve Selefiler, Beşir Musa Nafi ve Diğerleri (Ed). Arap Dünyasında Selefilik ve Selefi Hareketler, Çev: Nurullah Çakmaktaş, Yarı Yayınları, İstanbul, 2016, Ss. 133

¹¹ Andrea Plebani, The unfolding legacy of al-Qa'ida in Iraq: from al-Zarqawi to the new Islamic Caliphate, New (and old) patterns of jihadism: al-Qa'ida, the Islamic State and beyond, Andrea Plebani (ed), Istituto per gli Studi di Politica Internazionale (ISPI), Milan, 2014, Ss. 13

¹² Andrea Plebani, a.g.m, Ss.13

kökenli anahtar isimleri, Nusra Cephesi'ni desteklemiş; Mağrip'teki cihatçı liderlerden Hasan Kettani, DAİŞ'e karşı Nusra'nın yanında yer aldığını açıklamıştır.¹³

DAİŞ'in sahip olduğu militan sayısına bakıldığında ABD Merkezi Haber alma Teşkilatı (CIA), DAİŞ terör örgütü militanlarının sayısına ilişkin tahminlerini güncelleyerek, örgütün bu iki ülkede 20 bin ila 31 bin 500 savaşçı toplayabileceğini belirtti. CIA Sözcüsü Ryan Trapani, yaptığı açıklamada, yeni istihbarat değerlendirmelerine göre DAİŞ'in Irak ve Suriye'de 20 bin ila 31 bin 500 savaşçı toplayabileceğinin tahmin edildiğini, daha önceki tahminlerinde ise bu sayının 10 bin olduğunu bildirdi.¹⁴

Yabancı militanların yoğunlukla görüldüğü DAİŞ terör örgütünün yönetim kadrosunda da birçok yabancı militanın olması dikkati çekiyor. Merkezi Amerika Birleşik Devletleri'nin New York kentinde bulunan "Soufan Group" adlı stratejik araştırma merkezi, eski İngiliz diplomat ve istihbaratçı Richard Barrett imzasıyla "Suriye'deki Yabancı Savaşçılar" adlı kapsamlı bir rapor yayınladı. Raporda, Suriye'de 3 yıldan bu yana devam eden iç savaş süresince 12 binden fazla yabancı militanın ülkeye giriş yaptığı belirtiliyor.¹⁵

2.DAİŞ ve El-Nusra arasındaki farklılıklar¹⁶

DAİŞ 2013 yılında el-Kaide'den bağımsız olarak hareket eden bir örgüt olması ile birlikte iki örgüt arasındaki bazı ideolojik farklılıklar belirgin hale gelmiştir. Bugün Suriye'de el-Kaide'yi temsilen hareket eden el-Nusra ve DAİŞ arasındaki temel farklılıklar her ne kadar 2013 yılında ortaya çıkmış gibi gözükse de ideolojik ve yöntem açısından iki örgütün ayrışması 2004 yılına kadar götürülebilir.

2.1.Yöntem farklılıkları

El Kaide bünyesinde yaşanan uyuşmazlık, 'iki yöntem veya ekol karşısında olduğumuz' cümlesiyle özetlenebilir:

a) Nusra Cephesi ve Colani (Cevlani) Ekolü: Bu ekolü; son durum değerlendirmeleri bağlamında El Kaide yöntemini yansıtan Nusra Cephesi temsil ediyor. El Kaide üzerine çalışmalarıyla tanınan uzmanlardan Dr. İyad Kuneybi, Nusra Cephesi'ni 'El Kaide içindeki yenilikçi akım' olarak niteleyerek durumu özetlemektedir.

b) Irak ve Şam İslam Devleti (İŞİD) ve Zerkavi Ekolü: Bu ekolü temsil eden İŞİD ise Zerkavi ve onun savunduğu ideolojik yöntemin devamı niteliğini taşıyor. İŞİD, çok daha ideolojik ve şiddet yanlısı tutumuyla, El Kaide merkezinin sağında yer almaktadır.¹⁷

İŞİD'in kendi dışındaki tüm diğer unsurlardan mutlak itaat istediği ve bunu elde edemezse bu gruplarla çatışmaya girdiği gözlemlenmiştir. Bundan hareketle İŞİD'in bölgedeki etkinliğini ve kalıcılığını Irak'ta şu an ittifak halinde bulunduğu diğer Sünni-Arap unsurlar ile olan ilişkisinin belirleyeceğini söylemek mümkündür.¹⁸

DAİŞ diğer gruplarla işbirliği yapmayıp kendi dışındaki unsurlardan itaat beklerken, El-Nusra Sözcüsü Ebu Firas Suri Al Jazeera Turk'e yaptığı açıklamada Suriye'de diğer muhalif gruplarla iş birliği yapabileceklerini ifade etmiştir. Ayrıca, "İslam" Devleti kurmak isteyen el-Nusra'nın sözcüsü savaş sonrası dönemde ülkeyi yönetme hırsına sahip olmadıklarını söyleyerek ilginç iddialarda bulunmuştur.

Suriye'de Esed rejimine karşı hiçbir ayırım yapmadan tüm gruplarla işbirliği yaptıklarını belirterek, "Biz "cihadın" ilk gününden beri tüm gruplara el uzattık ve hiçbir ayırım

¹³ Acun, Neo el-Kaide..., Ss.5-6

¹⁴ İŞİD'in militan Sayısı açıklandı", TRT Haber, 11 Nisan 2016, <http://www.trthaber.com/haber/dunya/isidin-militan-sayisi-aciklandi-143966.html>

¹⁵ Melih Ahıskalı, "İŞİD'in "yabancı uyruklu" militanları", Anadolu Ajansı, 11 Nisan 2016, <http://aa.com.tr/tr/dunya/isidin-yabanci-uyruklu-militanlari/147103>

¹⁶ Nusret Cephesi, el-kaide'den ayrıldığını duyurduğu tarihte bu makale tamamlanmıştı. Bundan dolayı makalede Nusret cephesi, el-kaide'den ayrı bir örgüt olarak gösterilmedi.

¹⁷ Muhammed Ebu Rumman, El-Kaide ile İŞİD Anlaşmazlığın Boyutları, Aljazeera Turk, 10 Nisan 2016, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/el-kaide-ile-isid-arasindaki-anlasmazligin-boyutlari>

¹⁸ Acun, Neo El-Kaide..., Ss. 6

yapmadan Esed'e karşı işbirliği içerisinde olduk. Suriye özgür olduğunda bu ülkeyi yönetme gibi bir hırslımız da yok" dedi. Suri Türkiye'nin talep ettiği güvenli bölge ve uçuşa yasak bölgeyle ilgili, "İlan edilecek alanda sivillerin emniyeti ve varil bombası başta olmak üzere rejimin katliamlarından korunulacak bir güvenli bölge fikrine karşı değiliz. Nusra Cephesi, tampon bölge ilan edilirse, oradaki mazlum Suriye halkının zarar görmemesi için ne gerekiyorsa yapacaktır" ifadelerini kullandı.¹⁹

Zerkavi'nin yöntemi (İŞİD'in yöntemi), ayrıntıları itibarıyla 'dini aşırılık ve katı siyasi tavırlar' üzerine oturması açısından El Kaide'nin sağ cephesine düşüyor. Zerkavi'nin eğilimi, sonraları Irak sahnesinde gelişti. Zamanla Irak'taki 20 Devrimi Tugayları ve İslam Ordusu gibi başka İslami güçler ve gruplarla çatışmaya girilmesi evresine geçti. Zerkavi'nin 2006 yılında Irak'ta öldürülmesi, yönteminin gerilemesine yol açmadı. Öncelikle Ebu Hamza Muhacir ve Ebu Ömer Bağdadi gibi yeni liderler, aynı yöntemi izlediler ve bugün Ebu Bekir Bağdadi'nin durumunda olduğu gibi Zerkavi'nin mirasına sadık kaldılar. İkincisi, Zerkavi'nin yöntemi, dünyanın dört bir yanında kendisine destekçi bulmaya başladı. Bu durum, Zerkavi'nin Irak'taki hızlı başarısını çevreleyen halkın etkisi olarak görüldü.²⁰

DAİŞ'in sistematik bir stratejinin ürünü olarak yarı-devlet yapısı, Halifelik'in ilan ve belirli bir toprak parçasını kontrol etmeyi hedefleyen yayılcı ve saldırgan politikası, DAİŞ'i diğer terör örgütlerinden büyük ölçüde ayırtmakta ve ortaya çıkardığı güvenlik riskleriyle baş etmeyi de zorlaştırmaktadır. DAİŞ, benimsemiş olduğu savaş, saldırı ve terör stratejilerinin içerdiği muğlaklıklara rağmen, son yıllardaki tercih ettiği hedefler ile bu hedeflere yönelik kullandığı sürekli değişim gösteren ve esnek olan taktikleri ile birlikte değerlendirildiğinde, yerel ölçekten bölgesel ve küresel ölçüğe birbiriyle entegre, eşzamanlı ve kademeli bir savaş ve şiddet doktrini ile hareket etmektedir.²¹

DAİŞ'in kurmayı amaçladığı devlet sadece Müslümanların yaşadığı yerleri değil, bir zamanlar Müslümanların yaşadığı İspanya ve Balkanları da içeriyor. Grubun lideri Ebubekir Bağdadi'nin Roma'yı alacaklarını belirtmesi, "Sykes-Picot'nun yıkılışı" adlı propaganda videosunda DAİŞ'in bütün sınırları yıkacağını söylemesi buna örnektir.²²

El-Kaide ve diğer İslami gruplar lokal sınırları kaldırıp bir "halifelik" sistemi "kurmak istediklerini geçtiğimiz 30 yıl boyunca defalarca dile getirmişlerdir. Örgütün (DAİŞ) bütün otantik fikirlerini el-Kaide'den alıp daha sert, uzlaşmaz ve aceleci bir bütüncül metod ile diğerlerine dayattığı söylenebilir.²³

Sosyal medya araçlarını oldukça etkili bir şekilde kullanarak Suriyeli nüfusa ve dünya genelindeki militanlara ulaşabilmesi, DAİŞ'i diğer gruplardan farklılaştıran bir unsur olmuştur.²⁴ Terör Örgütü DAİŞ yayımladığı dergiler aracılığı ile de büyük bir propaganda gerçekleştirmektedir. Dergilerinde kullanılan dile bakıldığında yaptığı eylemleri meşrulaştırmak için dini araçsallaştırdığı görülüyor. Ayrıca her ne kadar şiddet söylemlerini kullansa da dergilerinde aynı zamanda terör örgütüne katılımı artırmak için "yumuşak" bir dil kullanıldığı da görülmektedir. Aynı zaman da kendi örgütüne katılan yabancı savaşçıları kullanarak her türlü ırktan insana sahip olduğu propagandası yapıyor. Örneğin Suriye'deki diğer bir terör örgütü olan PYD ile savaştığında dergilerinde bunun Kürtlere karşı bir savaş olmadığını iddia ediyor ve şu ifadeleri kullanıyorlar: "Bu olayın doğru olmadığına İslam devletinin içerisindeki binlerce Kürt mücahidin varlığından anlamaktayız. İslam devleti bu ırka savaş açmış olsaydı bu ırktan birilerinin bu safta yer almaması gerekirdi."²⁵ Yine derginin başka yerinde

¹⁹ Yılmaz Bilgen, "Nusra Sözcüsü: İŞİD ile ittifak yapmayız", Aljazeera Turk, 11 Nisan 2016, <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/nusra-sozcusu-isid-ile-ittifak-yapmayiz>

²⁰ Muhammed Ebu Rumman, İŞİD ile El-Kaide..., 10 Nisan 2016, Aljazeera Turk.

²¹ Murat Yeşiltaş, İŞİD: Terörün Jeopolitik Yönetimi, Ortadoğu Analiz, Cilt:8, Sayı:73, Mart-Nisan 2016, Ss.62 (62-64)

²² Ömer Faruk Topal, Beşşar Esed Döneminde Toplumsal Muhalefet ve İç Savaş, Mehmet Akif Okur ve Nuri Salık (Ed), Bağımsızlıktan Arap Baharı'na Suriye İç ve Dış Politika, Nobel yayınevi, Ankara, 2016, Ss. 83

²³ Abdulkadir Şen, Yüzyılın En Uzun Tiyatrosu: Tüm Yönleriyle Suriye Devrimi, Yapı-Bozum yayınları, İstanbul, 2016, Ss. 249-250

²⁴ Sinan Hatahet, Suriye'de İŞİD, ORSAM Bölgesel Gelişmeler Değerlendirmesi, No:20, Şubat 2015, Ss.9

²⁵ "İslam Devleti Kürtlerle Neden Savaşmaktadır." Al-Hayat Medya, Kostantiniye, Sayı:2, Şevval, H.1436, Ss. 18-19

kendisine katılan yabancı savaşçılar için “Yüzlerce ülkeden yüzlerce değişik ırktan insanlar burada bir arada yaşamaktadır.”²⁶ Kullanılan dile bakıldığında DAİŞ’in şiddet dilinin yanı sıra yumuşak bir dil kullanarak Örgüte katılımı artırma çabası içinde. DAİŞ Bu propaganda ile farklı ülkelerden katılım sağlanmasını arzuluyor. Selefî ideolojisine sahip olan DAİŞ, Selefiliğin etkin olduğu Suudi Arabistan’ı bile İslam ülkesi olarak görmemektedir. Pek çok İslam ülkesi liderlerini suçladığı gibi Suudi kralı’da “Tağut” olmakla itham etmektedir.²⁷

Geniş bir coğrafi bölgeyi hedefine almış jeopolitik bir yayılma anlayışı ise örgütün ana stratejisini oluşturur. Böylesi bir stratejiyi, taktiksel düzeyde eşlik eden şiddet ve saldırı pratiklerini, savaş ilanı ile hayata geçirmeye çalışan örgüt, düzensiz bir askeri savaş doktrine sahiptir. Söz konusu üç düzeyli stratejik vizyon, örgütün hayatta kalma stratejisine ve terör eylemlerinin bütün içeriğine nüfuz etmiştir.²⁸

DAİŞ’in en güçlü propaganda silahı ve yeni taraftar kazanma aracı yapı bozumuna uğrattıkları dini kavramlardır. İslam kültürü ve medeniyeti içinde yer alan, esasen asırlardan beri anlam ve kapsamları konusunda aşağı yukarı görüş birliği bulunan cihat, bey’at, el-vela ve’l-bera, hicret, tağut gibi terim ve kavramlar DAİŞ ve benzeri örgütler tarafından yeniden tanımlanmaktadır. İçleri boşaltılan ve anlam alanları yeniden çizilen bu kavramlar insanları her türlü yalan, yanlış ve tutarsız fikir ve düşünce ve eyleme sevk edebilmektedir.²⁹

2.2.İdeolojik farklılıklar

DAİŞ, El-Kaideyle benzer bir ideolojiye sahip olmasına rağmen “hilafet”in yeri ve zamanı konusundaki yaklaşımı farklıdır. Örneğin el-Nusra’nın uzun dönemli hedefi “Halifelik” kurmak olmasına rağmen, henüz vaktin uygun olmadığını ve uygun zamanın beklenmesi gerektiğine inanır, ³⁰ Nihai amacı “hilafetin” yeniden ihyası -elbette kendi yönetimlerinde- olan DAİŞ ise, bu amacı doğrultusunda cephe genişletmektedir.³¹ El-Nusra ise hem siyasal hedeflere ulaşmada hem de Müslümanların selefî düşünceyi benimsemesi konusunda tedrici bir değişimi savunmaktadır.

DAİŞ’in düşünce çizgisi (İdeolojisi), bir yönüyle tarihte ilmi Selefilik olarak bilinen, İslam’ı en sade ve otantik haliyle anlama ve yaşama çabası olarak nitelenebilecek akımdan ayrılarak şiddet ve tedhişi esas alan politik bir “Selefizm”e dönüşmüştür. Zaman zaman medya ve akademyada hareketin bir yönüyle “Neo-Haricilik” olarak vaf edilebilecek bir İslam yorumunu çağrıştırdığı iddia edilse de aslında İslam dininin ve medeniyetinin tarihinde hiçbir yeri olmayan yepyeni bir vaka ile karşı karşıya olduğumuz muhakkaktır.³²

Örgütü katılımı artıran faktörleri sayarken siyasal ve konjonktürel olaylar dışında örgütün istismar ettiği ve birer ideoloji haline getirdiği “Cihad” ve “Hilafet” gibi dini kavramların etkisini göz önünde bulundurmak gerek. Özellikle İslam karşıtlığının yükseldiği Avrupa ülkelerinde birçok yabancı savaşçınının katılımı bu bağlamda değerlendirilmelidir.

Ulaşılan yayınlarındaki üslup ve bilgilerden hareketle örgütün dine yaklaşımındaki temel epistemolojik problem “usulsüzlük” ve “dinin araçsallaştırılması” olarak teşhis edilebilir. Usulsüzlükten maksadımız İslami ilimlerin her bir disiplini için yüzlerce yıl içinde inşa edilerek gelenek haline gelen yöntem ve esasları yok sayıp doğrudan dini metinlere yönelerek bunları bağlamından koparıdıktan sonra ideolojik birer kanun maddesine indirgemek suretiyle nevezuhur bir din anlayışı vaz etme teşebbüsleridir.³³

Ayet ve hadislerin bağlamından kopararak ideolojik sloganlara dönüştürülmesi, temel İslami kavramların yapıbozumuna uğratarak içlerinin boşaltılması, İslami literatürde genellikle zayıf olarak

²⁶ “İD Kürtlerle Neden...”, a.g.y, Ss.18

²⁷ Bkz, Dabıq, Issue:7, H.1436, P.56

²⁸ Yeşiltaş, a.g.m, Ss. 62

²⁹ “DAİŞ’in Temel Felsefesi ve Dini Referansları Raporu”, DİB Din İşleri Yüksek Kurulu, 2015, Ankara Ss. 19

³⁰ Elliot Friedland, Special Report The Islamic State, The Clarion Project, 10 May 2015, Ss. 13

³¹ Gürler ve Özdemir, İŞİD: Irak’ta Yerli..., Ss.61

³² “DAİŞ’in Temel Felsefesi ve Dini Referansları Raporu”, Ss. 8

³³ “DAİŞ’in Temel Felsefesi ve Dini Referansları Raporu”, DİB Din İşleri Yüksek Kurulu, Ss. 8

kabul edilen apokaliptik rivayetler üzerinden bir kıyamet senaryosu kurgulanarak meşruiyet arayışı, kendilerine benzemeyenleri sapkınlık ve dinden çıkmakla suçlamaları gibi tali sorunlar da bu temel epistemolojik ve metodolojik sapmanın yansımalarından ibarettir.³⁴

3.DAİŞ'in Suriye'deki Diğer Gruplar İle İlişkileri

DAİŞ 2014 ile birlikte Özgür Suriye Ordusu unsurları, İslami Cephe, Mücahitler Ordusu, El Nusra ve YPG (Halk Savunma Birlikleri-PYD'nin silahlı kanadı) ile kuzey Suriye'de bir hâkimiyet savaşına girmiştir. Bu açıdan bakıldığında IŞİD, eylemleri ile Şam yönetiminden ziyade muhalif unsurlara zarar vermekte ve orta vadede rejimin elini güçlendirmektedir.³⁵

2014'ün ilk günlerinde DAİŞ'in Halep ve Idlib kırsalındaki baskısını sürekli arttırmasına karşın, DAİŞ'e muhalif kanattan ilk doğrudan saldırılar ÖSO çizgisindeki gruplardan gelmiştir. Idlib'deki ABD destekli ÖSO komutanı olarak bilinen Cemal Maruf'un komuta ettiği Suriye Devrimciler Cephesi ve Suriye Müslüman Kardeşler hareketine yakınlığıyla bilinen Ceyş el-Mücahidin grupları bölgedeki DAİŞ mevzilerine saldırı başlatarak büyük bir çatışmanın ilk kurşununu atmış oldular. Bu süreçte IŞİD de muhalif gruplar da karşı tarafı komutanlarının katliyle suçlamaktaydı. Idlib ve Halep kırsalında çatışma hızla alevlenirken İslami Cephe (İC) DAİŞ ile sınır kasabası Azez'in hakimiyeti için çatışmalara girerek savaşa taraf haline gelmiştir. İslami Cephe unsurlarından Ahrar'u Şam grubunun çatışmayı durdurma çabaları ise sonuçsuz kalmış ve DAİŞ'in saldırıları sonucu Ahrar-u Şam da Liva'ut-Tevhid ile birlikte DAİŞ'e karşı savaşıma başlamıştır.³⁶

ÖSO'nun aksine, DAİŞ'in ana hedefi rejimi devirmek değildir; bunun yerine, ağırlıklı olarak ele geçirdiği bölgelerde gücünü pekiştirmeye öncelik vermektedir. İkincisi, DAİŞ önce kontrol altına alma-sonra genişleme stratejini benimsemiştir. Çok nadir olarak henüz ele geçirdikleri bir bölgeyi güvenlik altına almadan başka bölgelere saldırmaktadır. Hızlı genişlemesine rağmen ele geçirdiği bölgelerde tutunamayan ÖSO'nun aksine, IŞİD'in saha kontrolü kalıcıdır³⁷ DAİŞ diğer muhalif gruplar gibi el-Nusra'yı da tekfir etmektedir. Örgütün bu katı uzlaşmaz tutumu kendisi ile aynı ideolojiye sahip gruplarla da savaşmasına neden olmaktadır.

El-Kaide ile IŞİD'in kopuşunu başlatan süreçte El-Bağdadi, Zevahiri'yi "Batı'nın çizdiği sınırlara göre düşünmek ile" suçlayıp, bir devlet olarak gördüğü DAİŞ'i El-Kaide'den daha üst bir yapı olarak tanımlamış ve El-Kaideciler'i kendisine biata davet etmiştir.³⁸ Bu ayrışmanın daha geniş çapta küresel cihatçı yapıları da etkilediği ve El Kaide ve DAİŞ arasında büyük bir ayrışmayı tetiklediği anlaşılmaktadır. Özellikle sahadaki başka yapılarla işbirliği ve bir arada hareket etme noktasında Nusra Cephesi uzlaşmacı bir tavır izlemekte olup, DAİŞ'in aksine bunda bir sakınca görmemektedir. DAİŞ ise böylesi bir işbirliğine yanaşmadığı gibi, Nusra Cephesi'ni(daha geniş çapta El Kaide'yi) bu uzlaşmacı tavır sebebiyle "menhecten (yoldan) sapmakla" suçlamaktadır. Bu ayrım DAİŞ'in Nusra Cephesi'ni "tekfir etmesi"ne (dinden çıkmakla itham etmek) kadar varmış ve iki grubun birbiriyle savaşmasıyla sonuçlanmıştır.³⁹

DAİŞ muhaliflerden sonra rotasını Esed güçleri ve YPG'ye çevirerek hâkimiyet alanını genişletme yönünde yeni bir yol izlemeye başlamıştır. Suriye'de faaliyete geçtiği günden bu yana Esed güçleriyle çok az çatışmaya giren karşılığında da hava saldırısı gibi yıpratıcı saldırılara uğramayan örgüt Rakka'da son kalan Esed güçlerine ait tesisleri ele geçirerek Rakka'nın tümüne hâkim olmuştur. Deir ez Zor ve Humus'un kırsalında ise yılın ikinci yarısında Esed güçleri ile DAİŞ unsurları arasında şiddetli çatışmalar yaşanmıştır.⁴⁰

DAİŞ'in Suriye'de güçlenmesinin örgütün stratejisi ile yakından ilişkisi bulunmaktadır. Suriye'de en stratejik bölgeleri ele geçirmeye özen gösteren DAİŞ Maddi kaynakların kontrolünü garantilemiştir. Sınır kapılarını ele geçirme yönünde faaliyetlere girişen örgüt Azez şehrine ve sınır

³⁴ "DAİŞ'in Temel Felsefesi ve Dini Referansları Raporu", DİB Din İşleri Yüksek Kurulu, Ss. 8

³⁵ Gürler ve Özdemir, IŞİD: Irak'ta Yerli..., Ss. 60

³⁶ Nebi Miş ve Ömer Behram Özdemir, Suriye 2014, Ortadoğu Yıllığı 2014, Muhittin Ataman ve Kemal İnat (Ed). Açılım Kitap, İstanbul, 2015, Ss. 173 (169-194)

³⁷ Hatahet, a.g.m, Ss. 9

³⁸ Ufuk Ulutaş ve Halid Hoca, a.g.m, Ss. 21

³⁹ Ufuk Ulutaş ve Diğerleri, Sınırları Aşan Kriz Suriye, SETA Analiz, Sayı:120, Mart 2015, Ss. 32

⁴⁰ Miş ve Özdemir, a.g.m, Ss. 172

kapısına yaklaşmış, ancak Livau Tevhid ve diğer ÖSO grupları tarafından engellenmiştir.⁴¹ Muhaliflerle topyekün bir çatışma gerçekleştiğinde Irak sınırını ele geçirecek Deyruzzor'dan Haseke'ye kadar geniş bir alanda hakimiyet kurarak son derece önemli petrol yataklarını ele geçiren IŞİD diğer çoğu gruba karşı maddi üstünlük elde etmiştir. Savaş dolayısıyla halkın maddi zorluklarla karşı karşıya kalan halkın para kaynaklarını elinde bulunduran gruba desteği artmıştır.⁴²

DAİŞ, Suriye'de kontrol ettiği alanlarda petrol rafinerilerinin güvenliğini sağlamakta, su ve elektrikle ilgili altyapı tesislerini kontrol etmekte ve günlük petrol satışlarından yaklaşık olarak 1.5 milyon dolar gelir elde ettiği söylenmektedir. Örgütün finansal kaynaklarının bu denli güçlü ve sürdürülebilir bir zemine dayanması, örgütün hâkimiyetinde olmayan Suriye toprakları üzerinde dolaylı bir hegemonya tesis etmesine yol açmıştır.⁴³

Savaşta konvansiyonel silahlar düşünüldüğünde, 'su' akla gelen ilk silah değildir. DAİŞ, suyu ve su altyapısını kullanarak insanları boyun eğmeye ve muhalif güçleri devre dışı kalmaya mecbur bırakarak bu gerçeği tamamıyla değiştirmektedir. DAİŞ, özellikle kurak bölgelerde, su kaynaklarını kontrol edenin hem şehirleri hem de kırsalı kontrol edebileceğini idrak etmiştir.⁴⁴

DAİŞ'in Suriye'de güçlenmesinin bir diğer nedeniyse hiyerarşik bütünlüğe sahip olan örgütün karşısında duran Özgür Suriye Ordusu'nun birimlerinin ve muhalif güçlerin dağınık ve organize olamamasıdır. Bu dağınıklık hem DAİŞ'e karşı organize olmalarını engellemiş hem de kontrolleri altındaki bölgelerde DAİŞ'e oranla düzen ve disiplinin daha az olması nedeniyle halkın teveccühünü değiştirmiştir. Bir süre Esed rejimine saldırmayan DAİŞ yaklaşık 1 yıl süren bu süreç içerisinde hem Irak'tan getirdiği yeni silahlarla Suriye'deki gücünü tahkim etmiş hem de rejimin de kendisine saldırmamasını sağlayarak güçlenmiştir.⁴⁵

DAİŞ jeopolitik mücadeleyi radikal bir düşmanlık ekseninde kurarak müzakereyi dışarda tutar ve böylece, Arap devrimlerini isyankâr bir güzergâha yöneltir. Bu anlamda, şiddeti bir savaş enstrümanı olarak, politikanın devamı şeklinde kurgulamak yerine, şiddeti 'tamamen yok etmek' için kullanmayı tercih etmektedir. Keyfiyete dayanan şiddet, bu nedenle DAİŞ'in eylem stratejisini özünü oluşturmaktadır. Ortadoğu jeopolitiğinin yeniliğini de oluşturan, büyük ölçüde bu, şiddetin keyfiliği meselesidir.⁴⁶ DAİŞ'in Suriye'de güçlenmesiyle beraber Suriye'ye dışardan müdahale eden ülke sayısı da arttı. Amerika'nın öncülüğünde IŞİD'de karşı birçok ülkenin katıldığı koalisyon kuruldu. Irak ve Suriye'de geniş alanlarda hâkimiyet kuran DAİŞ'le mücadele çerçevesinde oluşturulan koalisyona birçok ülke farklı şekillerde destek veriyor. Bazı ülkeler düzenlenen askeri operasyonlarda aktif olarak yer alırken, birçok ülke de insani yardım kısmında yer alıyor.⁴⁷ ABD, 8 Ağustos 2014'ten beri DAİŞ'e karşı yapılan operasyonlara toplamda 6.4 milyar dolar harcadı. Günlük operasyon maliyeti ortalama 11.5 milyon dolara denk geliyor.⁴⁸

DAİŞ'le mücadele stratejisinin ağırlığını Irak oluştursa da ABD'nin yaptığı hava saldırıları özellikle Suriye'nin kuzeyindeki askeri ve siyasi dengeyi değiştirmiş görünüyor. Zira ülkenin kuzeyinde Ayn El-Arab (Kobani) ve Tel Abyad örneklerinde olduğu gibi hava saldırılarıyla birlikte yerel grupların DAİŞ'e karşı üstünlük sağladığı ortada. Ancak Deyrezor, Humus ve Halep kırsalında DAİŞ'in muhalifler ve rejime karşı avantaj ve kazanımlar sağladığını söylemek mümkün.⁴⁹

⁴¹Abdulkadir Şen, a.g.m, Ss. 244

⁴² Şen, a.g.k, Ss. 244

⁴³ Merve Çalhan, IŞİD'in Örgütlenme Sürecinin Analizi, Ortadoğu Analiz, Cilt:8, Sayı:72, Ocak-Şubat 2016, Ss. 52

⁴⁴ Mattie Lanz, IŞİD ve Bir Baskı Aracı Olarak Su, Ortadoğu Analiz, Cilt:7, Sayı:66, Ocak-Şubat 2015, Ss. 70 (70-71)

⁴⁵ Abdulkadir Şen, Suriye Askeri Muhalefeti, ORSAM, Rapor No: 202, Ankara, Ekim 2015, Ss. 87

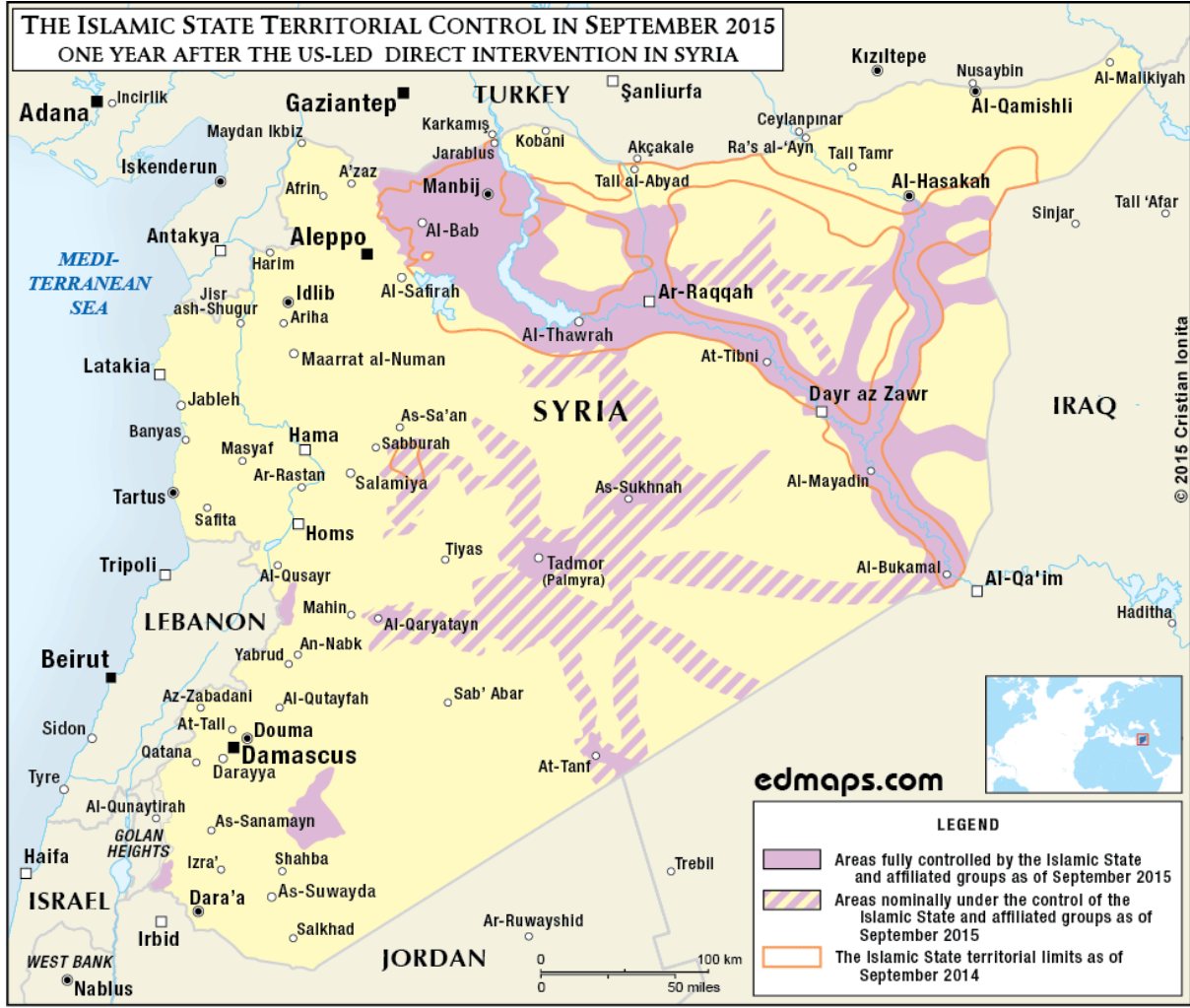
⁴⁶ Murat Yeşiltaş, Eski Coğrafya Yeni Bölge: Ortadoğu'da İsyân ve Devrimin Jeopolitiği, Ortadoğu Analiz, Cilt:8, Sayı:72, Ocak-Şubat 2016, Ss.13 (11-13)

⁴⁷ "IŞİD'de karşı koalisyon", Aljazeera Turk, 16 Nisan 2016, <http://www.aljazeera.com.tr/interaktif/iside-karsi-koalisyon>

⁴⁸ Kathleen J. McInnis, Coalition Contributions to Countering the Islamic State, CRS Report, 13 Nisan 2016,

⁴⁹ Bilgay Duman, IŞİD'le mücadelenin bir yılı, Aljazeera Turk, 16 Nisan 2016

Resim 1: Eylül 2015 itibariyle DAİŞ'in Kontrol ettiği Bölgeler

Kaynak: edmaps.com, "The Islamic State Territorial Control in September 2015"

2016 Mart ayında meydana gelen çatışmalarda sonra DAİŞ bazı bölgelerin kontrolünü kaybetti. Haritada DAİŞ'in kontrolünde gösterilen Palmira(Palmyra), Rusyan'ın Hava saldırıları ve Rejim güçleri ile yaşanan çatışmalar neticesinde DAİŞ'in kontrolünden çıkmış ve Rejim güçleri kontrolüne girmiştir.⁵⁰ Ayrıca Haziran ayında ABD öncülüğündeki Koalisyonun Hava desteğini alan Demokratik Suriye Güçleri ve Muhalifler Menbic bölgesinde DAİŞ ile çatışmalara girmiştir ve bu çatışmalar halen devam etmektedir.⁵¹

Hava saldırılarının yanı sıra yerel güçlerle işbirliğini içeren DAİŞ'le mücadele stratejisinde Suriye'de yerel müttefik açısından bir zayıflık söz konusu. DAİŞ'in kontrol sağladığı bölgelerde birkaç farklı aktör var. Bu aktörlerden ilk akla gelen Özgür Suriye Ordusu (ÖSO). Ancak ÖSO, ilk kurulduğu dönemden bu yana oldukça zayıflamış ve taban kaybetmiş durumda. Bu nedenle ÖSO kapasite açısından ABD'nin önceliklerine cevap verebilecek pozisyonda değil.⁵²

DAİŞ'e karşı yerel müttefik olarak değerlendirilebilecek bir diğer aktör de Ahrar'u Şam, İslam Cephesi, Şam Cephesi, Nusra gibi İslami gruplar. Bunlar bir araya gelerek Fetih Ordusu adı altında birlikte hareket etseler de her grubun etkin olduğu farklı bir alan var. Bu grupların DAİŞ'e karşı bir denge unsuru olmaları mümkün olsa da, bu seçenek ABD açısından ideolojik olarak ihtimal dışı

⁵⁰ "Palmira IŞİD'den alındı", Aljazeera Turk, 7 Temmuz 2016, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/palmira-isidden-alindi>

⁵¹ "Suriye'de Menbic operasyonu başladı", Hürriyet Gazetesi, 7 Temmuz 2016, <http://www.hurriyet.com.tr/suriyede-menbic-operasyonu-basladi-40111761>

⁵² Duman, IŞİD'le mücadele..., 16 Nisan 2016

addediliyor. Zira İslami gruplar ABD tarafından radikal olarak kabul ediliyor ve sistem dışı tutuluyor.⁵³ ÖSO'nun yeterince etkin olamaması ve ABD'nin İslami gruplara soğuk bakması ABD'yi alternatif çözüm arayışlarına yöneltti. Bu doğrultuda ABD, PKK'nın Suriye kolu olan PYD ile işbirliğine giderek bu sorunu halletmeye çalışmaktadır.

ABD'nin Ankara Büyükelçisi John Bass'ın "ABD, PYD'ye silah vermiyor" açıklamasından 24 saat bile geçmeden Amerikan ordusuna ait helikopterlerin Suriye'nin Haseke kenti yakınlarındaki bir üsse çok sayıda silah taşıdığı ileri sürüldü. Bu kargolar PKK'nın Suriye uzantısı PYD güçlerine aitti. ABD, DAİŞ'in karargâh olarak kullandığı Rakka kentine hava saldırılarını artırabilmek için Haseke yakınlarındaki terk edilmiş bir havaalanını ekim ayında üs haline getirmek için çalışma başlatmıştı. Rümeylan Üssü şimdilik sadece helikopter inişleri için uygun durumda.⁵⁴

DAİŞ'e karşı koalisyon operasyonları devam ederken diğer taraftan, İslami gruplarında her ne kadar Batı tarafından desteklenmese de DAİŞ'e karşı mücadele ettiği biliniyor. Buna rağmen DAİŞ hala Suriye'de oldukça etkin bir aktör konumundadır. Kısa vadede bu etkinliğini yitirmesi zayıf bir ihtimal olduğunu söyleyebiliriz. İlerleyen dönemlerde hem yerel aktörlere hem de uluslararası topluma meydan okuyan terör örgütü DAİŞ'in ne kadar direnebileceği merak konusudur.

SONUÇ

Irak orjinli olan DAİŞ Suriye'de iç savaşın derinleşmesiyle beraber kendisine istediği ortamı bulmuştur. Irak'ta el-Kaide'ye bağlı Irak İslam Devleti olarak savaşmış İç savaşın başlamasıyla beraber Suriye'ye geçerek el-Kaide'den ayrılmıştır. Bazı araştırmacılar, 2004 Yılından itibaren el-Kaide'nin süreç içerisinde yöntem olarak iki ekole ayrıldığını belirtmişlerdir. Şiddeti bir yöntem olarak kullanan DAİŞ, Zerkavi ekolünün bir devamı olarak görülmektedir.

Yapay sınırlara ve heterojen bir yapıya sahip olan Ortadoğu'da yöneten (İktidar) ve yönetilenler(Halk) arasındaki sorunlar ve Konjonktürel olaylar neticesinde bu sorunların iç savaşa dönüştüğü ülkelerde bu tarz örgütlerin (Zerkavi ekolü) ortaya çıkması olağan gözükmemektedir. Özellikle mezhepsel dinamiklerin etkin olduğu Suriye'de iç savaşın uzaması ve bunun bir sonucu olarak birçok farklı yapı da aktörün ortaya çıkması DAİŞ'i güçlendiren en önemli faktör olarak görülebilir.

Rejime ve ona destek veren İran askerleri, Hizbullah ve Şii milislerin Suriye'de gerçekleştirdiği katliamlar, bu katliamların halkta oluşturduğu korku, ayrıca Batı devletlerinde ve toplumlarında artan İslam düşmanlığı, DAİŞ'e eleman ihtiyacı konusunda bir sıkıntı yaşatmamaktadır.

DAİŞ hem yapı olarak hem de izlediği yöntem açısından tarihin en ilginç terör gruplarından biri olarak görülebilir. Zira Suriye'de hem muhaliflere hem de rejime kısacası kendisine biat etmeyen her gruba karşı savaşı bir yöntem olarak benimsemiştir. PYD, Rejim, Özgür Suriye Ordusu ve İslami gruplar dâhil her kesim ile çatışmalar yaşamıştır. ABD'nin öncülüğünde DAİŞ ile mücadele etmek için oluşturulan koalisyonun hava desteğini alan grupların ve diğer grupların DAİŞ ile mücadelede başarılı olduklarını söylemek güçtür. Zira muhalif gruplar bir bütünlük içinde hareket edememektedir. DAİŞ'e karşı mücadelede tam anlamıyla başarıya ulaşılamamasının başka nedenleri de mevcuttur.

ABD'nin İslami eğilimli gruplara karşı olumsuz tavır alması ve bunun bir sonucu olarak DAİŞ ile mücadele eden Ahraru'sham gibi İslami gruplara destek verilmemesi, hava saldırılarında el-Nusra'nın hedef alınması önemli nedenler arasında gösterilebilir. Ayrıca Özgür Suriye Ordusu'nun hem rejim hem de DAİŞ karşı iki cepheli savaşı yürütecek potansiyele sahip olamaması da DAİŞ ile mücadeleyi zaafa uğratmaktadır. Muhalif grupların içinde bulunduğu bu dağınık yapı ABD'yi DAİŞ ile mücadelede de PKK'nın Suriye kolu olan PYD ile işbirliği yapmaya itmiştir. Bu durum yıllardır PKK terörüyle uğraşan Türkiye'yi rahatsız etmektedir. ABD'nin İslami grupları desteklememesi ve Türkiye'nin, PKK ile olan ilişkisi sebebiyle ABD'nin PYD'ye olan desteğine karşı çıkması DAİŞ ile mücadele eden ülkelerin de bir bütünlük içerisinde hareket etmediklerini göstermektedir.

Suriye İç savaşını yerel bir iç savaştan bölgesel ve küresel aktörlerin müdahale ettiği bir savaşa çeviren birçok sebep mevcuttur. Bu sebeplerden en önemlilerinde biri de DAİŞ'in izlediği yöntemdir.

⁵³ Duman, IŞİD'le mücadele..., 16 Nisan 2016

⁵⁴ Selen Temizer ve Mohamad Misto, ABD, PYD'ye askeri yardımını sürdürüyor, 16 Nisan 2016, <http://aa.com.tr/tr/dunya/abd-pydye-askeri-yardimini-surduruyor/551481>

Zira DAİŞ sadece Suriyeli gruplar için değil hem bölgesel güçler hem de Küresel aktörler için büyük bir tehlike olarak görülüyor. Bu açıdan bakıldığında Suriye'de devam eden iç savaşta ülkelerin Suriye politikasının şekillenmesine etki eden en önemli faktörlerden biri DAİŞ olmuştur. Örgütün, Ankara, Paris gibi şehirlerde gerçekleştirdiği terör saldırılarıyla küresel terör tehlikesinin boyutunu bir kez daha ortaya koymuştur. Bu durum Özellikle batılı ülkelerin DAİŞ'i bahane ederek Esed rejimine karşı pasif bir tutum sergilemesine neden olduğu söylenebilir. Hali hazırda DAİŞ'in varlığı en çok Esed rejimine yaramıştır. Aynı şekilde Esed rejiminin devam etmesi, DAİŞ'i kuvvetlendirmiştir.

DAİŞ'in Suriye iç savaşındaki rollerinden biride bir meşrulaştırma aracı olarak kullanılmasıdır. Rusya, gücü azalan Suriye rejimi destek için Suriye'de operasyonlarda bulunurken müdahalenin DAİŞ'e yönelik olduğunu ifade edip büyük oranda muhalifleri hedef almıştır. Burada DAİŞ müdahale için bir meşrulaştırma aracı olarak kullanılmıştır.

DAİŞ gibi şiddeti bir yöntem olarak benimseyen örgütlerin kaos ve iç çatışmanın olduğu yerlerde etkinliklerini artırdığı gözlemlenmektedir. Burada DAİŞ'in yok edilmesi için şu soruların cevap bulunması gerekiyor. Suriye iç savaşı daha ne kadar sürecek? Savaş bittikten sonra yerel aktörler arasında DAİŞ'e karşı bir bütünlük içerisinde mücadele edilebilecek mi? Bölgesel ve Küresel güçler Suriye'de DAİŞ ile mücadeleye ne kadar ve ne oranda destek verecek? Tüm bu sorunların cevapları netliğe kavuştuğunda DAİŞ'in geleceği de belirginleşecektir.

KAYNAKÇA

“DAİŞ’in Temel Felsefesi ve Dini Referansları Raporu”, DİB Din İşleri Yüksek Kurulu, 2015, Ankara

“İslam Devleti Kürtlerle Neden Savaşmaktadır.” Al-Hayat Medya, Kostantiniye, Sayı:2, Şevval, H.1436
Aaron Y. Zelin (2014), “The War between ISIS and al-Qaeda for Supremacy of the Global Jihadist Movement”, The Washington Institute for Near East Policy

Acun, Can (2014), “Neo el-Kaide: Irak ve Şam İslam Devleti (İŞİD)”, SETA Perspektif, Sayı:53
Çalhan, Merve (2016), “İŞİD’in Örgütlenme Sürecinin Analizi”, Ortadoğu Analiz, Cilt:8, Sayı:72, ss. 50-52

el-Hac, Abdurrahman (2016), “Suriye’de Selefilik ve Selefiler”, Beşir Musa Nafi ve Diğerleri (Ed). Arap Dünyasında Selefilik ve Selefi Hareketler, Çev: Nurullah Çakmaktaş, Yarın Yayınları, İstanbul, ss. 117-139

Friedland, Elliot (2015), “Special Report The İslamic State”, The Clarion Project

Gürler, Recep Tayyip ve Özdemir, Ömer Behram (2014), “El-Kaide’den Post-Kaide’ye Dönüşüm: İŞİD”, Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi, Cilt:1, Sayı:1, ss 113-155

Gürler, Recep Tayyip ve Özdemir, Ömer Behram (2014), “İŞİD: Irak’ta Yerli Suriye’de Yabancı”, Ortadoğu Analiz, Cilt: 6, Sayı: 63, ss. 58-61

Hatahet, Sinan (2015), Suriye’de İŞİD, ORSAM Bölgesel Gelişmeler Değerlendirmesi, No:20

J. McInnis, Kathleen (2016), Coalition Contributions to Countering the Islamic State, CRS Report

Lanz, Mattie (2015), “İŞİD ve Bir Baskı Aracı Olarak Su”, Ortadoğu Analiz, Cilt:7, Sayı:66, ss 70-71

Miş, Nebi ve Özdemir, Ömer Behram(2015), “Suriye 2014”, Ortadoğu Yıllığı 2014, Muhittin Ataman ve Kemal İnat (Ed). Açılım Kitap, İstanbul, ss 169-194

Orhan, Oytun (2014), “Suriye İç Savaşı ve Ortadoğu’da Güvenlik”, Ortadoğu Analiz, Cilt:6, Sayı:63, ss. 36-39

Plebani, Andrea (2014), “The unfolding legacy of al-Qa’ida in Iraq: from al-Zarqawi to the new Islamic Caliphate, New (and old) patterns of jihadism: al-Qa’ida, the Islamic State and beyond”, Andrea Plebani (ed), Istituto per gli Studi di Politica Internazionale (ISPI), Milan, ss. 3-26

S. Hashim, Ahmed (2014), “From Al-Qaida Affiliate to The Rise Of The Islamic Caliphate: The Evolution Of The Islamic State Of Iraq And Syria (ISIS)”, RSIS Nanyang Technological University
Şen, Abdulkadir (2015), “Suriye Askeri Muhalefeti”, ORSAM, Rapor No: 202, Ankara.

Şen, Abdulkadir (2016), “Yüzyılın En Uzun Tiyatrosu: Tüm Yönleriyle Suriye Devrimi”, Yapı-Bozum yayınları, İstanbul

Topal, Ömer Faruk (2016), “Beşşar Esed Döneminde Toplumsal Muhalefet ve İç Savaş”, Mehmet Akif Okur ve Nuri Salık (Ed), Bağımsızlıktan Arap Baharı’na Suriye İç ve Dış Politika, Nobel yayınevi, Ankara, ss. 67-98

Ulutaş, Ufuk ve Diğerleri (2015), “Sınırları Aşan Kriz Suriye”, SETA Analiz, Sayı:120.

Ulutaş, Ufuk ve Hoca, Halid (2014), “Suriye Devrim mi? Bölünme mi?”, SETA Analiz, Sayı:95, ss.19
Yeşiltaş, Murat (2016), “Eski Coğrafya Yeni Bölge: Ortadoğu’da İsyân ve Devrimin Jeopolitiği”, Ortadoğu Analiz, Cilt:8, Sayı:72, Ss. 11-13

Yeşiltaş, Murat (2016), "İŞİD: Terörün Jeopolitik Yönetimi", Ortadoğu Analiz, Cilt:8, Sayı:73, ss. 62-64

İnternet Kaynakları

"İŞİD'de karşı koalisyon", Aljazeera Turk, <http://www.aljazeera.com.tr/interaktif/iside-karsi-koalisyon>, 17 Ekim 2014

"İŞİD'in militan Sayısı açıklandı", TRT Haber, <http://www.trthaber.com/haber/dunya/isidin-militan-sayisi-aciklandi-143966.html>, 12 Eylül 2014

Bilgay Duman, "İŞİD'le mücadelenin bir yılı", Aljazeera Turk, 11 Ağustos 2015

Melih Ahıskalı, "İŞİD'in "yabancı uyruklu" militanları", Anadolu Ajansı, <http://aa.com.tr/tr/dunya/isidin-yabanci-uyruklu-militanlari/147103>, 29 Haziran 2014

Muhammed Ebu Rumman, "El-Kaide ile İŞİD Anlaşmazlığın Boyutları", Aljazeera Turk, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/el-kaide-ile-isid-arasindaki-anlasmazligin-boyutlari>, 2 Haziran 2014

Selen Temizer ve Mohamad Misto, "ABD, PYD'ye askeri yardımını sürdürüyor", <http://aa.com.tr/tr/dunya/abd-pydye-askeri-yardimini-surduruyor/551481>, 8 Nisan 2016

Yılmaz Bilgen, "Nusra Sözcüsü: İŞİD ile ittifak yapmayız", Aljazeera Turk, <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/nusra-sozcusu-isid-ile-ittifak-yapmayiz>, 23 Ekim 2014

"Palmira İŞİD'den alındı", Aljazeera Turk, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/palmira-isidden-alindi>, 27 Mart 2016

"Suriye'de Menbic operasyonu başladı", Hürriyet Gazetesi, <http://www.hurriyet.com.tr/suriyede-menbic-operasyonu-basladi-40111761>, , 1 Haziran 2016

Mali Cumhuriyeti Yönetimi Yapılanmasına Fransız Sömürge Yönetiminin Etkileri

Amadou Togola

Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Adayı
togolassi63@gmail.com

Mustafa Kömürçüoğlu

Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
mkomurcuoglu@sakarya.edu.tr

Özet

Şimdiki resmi adı Mali Cumhuriyeti olan Afrika ülkesi, 1960 öncesi sömürgecilik döneminde “Fransız Sudanı” adı altında kolonyalizmin getirdiği yönetim sistemi ile yönetilmiştir. Sömürgeciliğin tüm acımasızlığı ile uygulandığı Fransız Sudanı’nda her ne kadar bazı direnişlerle karşılaşmış olsa da sömürge yönetimi olanca kuvvetiyle hemen her alanda izler bırakmayı başarmıştır. Şimdiki yönetim sistemine bakıldığında, kurumsal, ekonomik, kültürel alanlarda kolonyal idarenin bıraktığı miras ile devam edildiği hatta yeni sömürge uygulamalarına kaynaklık ettiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mali Cumhuriyeti, Sömürge, Fransa

Abstract

Before 1960, during the colonization period, the Republic of Mali was called as “French Soudan” and it was governed with the values of the colonization system. The colonization system caused many inhuman practices in French Soudan. Even though, many people resisted those inhuman treatments, the colonization system accomplish to leave various and huge traces. For instance, even today, the contemporary government system in the Republic of Mali has those heritage of the old colonial system particularly at institutional, economic, cultural and administrative levels.

Key Words: Republic of Mali, Colonization, France

GİRİŞ

1.241.238 km² yüzölçümü ile Afrika’nın en geniş ülkelerinden biri olan Mali Cumhuriyeti Afrika’nın Kuzeybatısı’nda yer almaktadır. Mali Cumhuriyeti, deniz kıyısı olmayan bir ülke olup, Senegal, Nijer, Burkina Faso, Cezayir, Fildişi, Moritanya ülkeleri ile komşudur. Dünya Kalkınma Bankası’nın 2014 verilerine göre nüfusu 17,086 milyondur. Ülkenin başkenti Bamako’dur. Resmi dili Fransızcadır. 19. Yüzyılın sonlarına doğru Fransa tarafından sömürgeleştirilmiştir. Afrika’da sömürgeleştirme (colonisation) 18.yüzyılın ikinci yarısı itibariyle başlayan bir süreçtir. Sömürgeleştirme bir ülkenin koloniye dönüştürülerek sömürgecinin (colonisateur) egemenliği altına almasını ifade etmektedir. Sömürgecilik (colonialisme) emperyalizmin kullanılışının bir tarzı olarak görülmektedir. Sömürgecilik karşıtlarına (anticolonialiste) göre ise, kolonyalizm insanın değerini düşürmekten başka bir şey değildir. Kolonizasyon çerçevesinde sömürülenler “yerli” (indigene) ve “sömürgeciler” (colon) olarak adlandırılmaktadır. Fransa başta olmak üzere İngiltere, İspanya ve Portekiz sömürgeciliğe başlayan ilk kolonyal imparatorluklara sahip olan ülkeler olmuşlardır. Fransa, dünyada sömürgecilik tarihinde İngiltere’den sonra ikinci sıraya gelse bile Afrika anakarasında birinciliğini sürdürmüştür. Günümüzde de Afrika’da kendi egemenliğini devam ettiren stratejileri sürdürmektedir. Fransa’nın Afrika anakarasının kolonizasyonu Louis Philipe’nin 1830-1848 tarihli Cezayir’in fethi ile başlar. Daha sonra 1852-1865 yıllarında Louis Faidherbe tarafından Fransız Batı Afrikası’nın (Afrique Occidentale Française) ilk adımı atılmıştır. 1895 yılında merkezi Senegal olmak üzere; Mali, Nijer, Burkina Faso, Gine, Fildişi Sahili, Dahome ve Moritanya gibi ülkelerin muhtelif tarihlerde katılmasıyla bir federasyon olarak Fransa tarafından oluşturulan Fransız Batı Afrikası, Fransa tarafından atanan “Genel Valiler” tarafından yönetilmiş, 1958-1960 yıllarında bağımsızlıklarını ilan ederek ayrı devletler haline

gelmişlerdir. Bu araştırmanın konusunu, Kolonyal idarenin bıraktığı izlerin neler olduğu, ülkenin gelişme ve kalkınmasında Fransız politikalarının negatif etkilerinin ortaya konulması oluşturmaktadır. Nitekim diğer sömürge ülkelerinde olduğu gibi Mali Cumhuriyeti'nin de ekonomik ve sosyal kalkınmasının önündeki yegâne engelin, Fransa'nın bazen açık bazen kapalı müdahale ve politikaları olduğu gerçektir. Türkçe literatürde sömürgecilik ve kolonyalizm ile ilgili genel bilgi verici kaynaklar bulunmasına rağmen, sömürge yönetiminin siyasal, yönetsel, ekonomik ve kültürel alanda Mali Cumhuriyeti özelinde irdelenmesini içeren bir çalışma bulunmamaktadır. Çalışmanın bu alanda ilk olması ve sonraki çalışmalara ışık tutacak nitelik taşıması, önemine işaret etmektedir.

1.Fransız Sömürgeciliğinin Nedenleri

Fransa, 19. Yüzyılda başlayan sömürgecilik yarışında ilk olarak Afrika'ya yönelmiştir. Kolonizasyonun temel amacı ekonomik menfaatlerdir. Bilindiği gibi Afrika ekonomik zenginliği geniş bir kıtadır. Genel olarak kıtadaki sömürgeciliğin temel nedeni budur. Nitekim eski kolonilerin sekreterlerinden ve eski Fransız sömürgecilik savunucularından biri olan Eugene Etienne “*kolonizasyon ülkelerimizin geleceğine dair bir gereksinimdir*” ifadesini kullanmıştır (Biyidi ve diğerleri, 2006: 9).

19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupa'da başlayan sanayi devrimi ile birlikte artan hammadde ihtiyacı Avrupa Devletleri'ni yeni pazarlar aramaya itmştir. Devrim, dünyanın diğer kıtaları üzerinde Avrupa'nın teknolojik üstünlüğünü hedefleyen bir süreçtir. Sömürgecilik, aynı zamanda Avrupalı güçlerin kendi aralarındaki rekabetin bir tezahürü olarak göz önünde tutulmalıdır. Örneğin Fransız sömürgeleştirilmesi, 1871 tarihli Alsace-Lorraine kaybının telafisi olarak da değerlendirilebilir. Aynı tarihte İngiliz ve Almanların da sömürgeleştirme politikalarına başladıkları görülmüştür. Ayrıca Fransa-Büyük Britanya arasındaki “Fachoda” (eski Sudan'da) ve Fransa-Almaya arasındaki “Agadir ve Tanger” (Fas'ta) çatışmalarının ortaya çıkardığı krizleri Birinci Dünya Savaşı'na giden yolda etkenlerden biri olarak değerlendirilebileceği ifade edilmektedir (Marchand, T.Y.)

Nitekim 1800 yılında sömürgeciliğin hararetli savunucularından Jules Ferry'e göre kolonyal siyasal sistem üç noktaya dayanmaktadır: Birincisi, ekonomik açıdan koloniler endüstri ve ihracatı sağlamak için bir fırsat olarak değerlendirilmektedir. İkincisi, felsefi olarak; adaletin sağlanması, medenileştirme ve özgürlüğü yaymak için kolonizasyon gereklidir. Üçüncü ve son olarak; siyasi açıdan, kendi gücünü üstün kılması ve sürekliliğini sağlamasıdır. Bu bakımdan birinci dünya savaşında Fransa adına savaşan 134.000 Afrikalıdan 30.000'i hayatını kaybetmiştir. İkinci dünya savaşında daha sayısı artırarak 520.000 Afrikalı savaşçı bulunduğu belirlenmiştir. Bu Afrikalı savaşçılar, savaş süresince ön saflarda tutulurken savaşçıların yüzde 40'ı ölmüştür (Odile ve diğerleri, 2006: 14). 1. ve 2. Dünya savaşlarında Afrika'nın ekonomik ve askeri alanlardaki katkısı Fransa'nın toprak bütünlüğünün korunmasında önemli bir direk olmuştur. Bu direk olmadan Fransa'nın iç ve dış politikada başarılı olamayacağı düşüncesi ile sömürgeye son verilmesine (décolonisation) karşı çıkmıştır. Böylece 22 sene boyunca (1918-1940) kolonyal güç tarafından başta kürek cezası olmak üzere çeşitli zulümlerle Fransız sömürge politikaları Afrika toplumu üzerinde uygulanmıştır (Dramé, 2007: 10).

2.Sömürgeciliğe Karşı Direnişler

1843 yılında Cezayir'de Montagnac isimli bir Yarbay “*bizim kolonyal koşullarımızı kabul etmeyen tüm direnççiler yok edilecektir. Ne olursa olsun yaş, cinsiyet ayırım yapmadan her şey yıkılıverip, Fransız ordusunun ayak bastığı yerde otunun izleri bile olmayacaktır. Kadın ve çocukları hariç 15 yaşına kadar tüm erkekler öldürülecektir. Yani ayaklarımıza köpek gibi sürünmeyen tüm insanlar yok edilecektir*” ifadelerini kullanmıştır (Odile ve diğerleri, 2006: 12). Bu ifadeler sömürgeciliğin acımasızlıkta sınır tanımadığının işaretleri olarak okunmalıdır. Her ne kadar direnişler başarısızlıkla sonuçlanmış olsa da, böylesine insanlık dışı düşünce ve uygulamalar karşısında herhangi bir direniş olmaması beklenemezdi. 1852 tarihli El Hadji Oumar Tall ve 1870 tarihli dirençleri sadece Mali için değil tüm sömürgeleştirilen Afrika ülkeleri için bir cesaret kaynağı olmuştur. Özellikle Samory Toure'nin direniş hareketi Afrika tarih anlatımı içerisinde üzerinde önemle durulan konulardan biri olmuştur.

El Hadji Oumar Tall Direnişi (1852-1857)

1852 yılında Toucouleur¹ İmparatorluğu'nu kuran El Hadji Oumar Tall, aynı yılda 30.000 kişilik ordusuyla sömürgeciliğe karşı mücadele etmiştir. Bununla birlikte aynı dönemde Bambouk ve Kaarta

¹ Toucouleur İmparatorluk (çok renkten oluşturan imparatorluk demektir)

Bölgeleri’ndeki Müslüman olmayan toplumlara Müslüman yapmaya yönelik faaliyetlerde bulunmuş ve başarıyla sonuçlanmıştır. 1855 yılında Fransız sömürgeci Faïdherbe kolonizasyonu sabitlemek amacıyla Mali’nin Medine şehrine ordusuyla yerleşmiştir. Hadji Oumar, Medine’yi geri almak amacıyla Faïdherbe’nin işgaline karşı dört ay boyunca direnişte bulunup savaşmasına rağmen Medine’yi geri alamamıştır (Elmouloud T.Y.).

Samory Toure Direnişi (1870-1900)

1870 tarihli Wassoulou İmparatorluğu’nu kuran Samory Toure’nin mücadelesi, İmparatorluğu’nun güçlü örgütlenmesi sayesinde sömürgecilığe karşı en etkili direniş hareketi olduğu ifade edilmektedir. Samory’nin direniş için oluşturduğu orduda asker alma politikası gönüllülük esasına dayandığı için hareketin diğer direnişlere nazaran etkisini artırmıştır. Diğer taraftan Samory sadece sömürgecilerle değil Afrika’daki rakip kabilelerle de mücadelesini sürdürmüştür (<http://www.conakry-life.com>). Ordudaki askerlerin maaşları, savaşlarda kazanılan ganimetlerle ödenirken ordunun silahları ise savaşta esir düşen kişileri satarak temin ediliyordu. Samory Toure, 1898 yıllarında, Borgni Desbordes, Archinard, Gallieni vb gibi başta gelen sömürgecilerle mücadelelere girişmiş, fakat büyük kazanımlar elde etse de 29 Eylül 1898 tarihinde Fildişi’nin Guelemou şehrinde esir düşmüş ve 1900 yılında ölmüştür (<http://cultures-maliennes.over-blog.com>).

3. Mali ve Fransızca Konuşulan (Francophonie) Ülkelerde Fransız Sömürge Politikaları

Direnişlerin iç karışıklıklar ve sömürgecilerin teknik üstünlükleri nedeniyle başarısızlığa uğraması sömürgecilerin önünde engel bırakmamış ve iştahlarını daha da kabartmıştır. Nitekim her alanda Fransız sömürge yönetiminin uygulamaları hız kazanmıştır.

Eski dönemlerde olduğu gibi bugün de Fransızlar kendi menfaatlerini devam ettirmek için öncelikle içerideki işbirlikçilere destek olmaktadır. Öncelikle seçim dönemlerinde bunlara destek vermekle kalmayıp seçimlere hile de karıştırmaktadırlar². Her ne kadar Fransa’nın bu politikaları ve müdahaleleri Afrika anakarasında sivil toplum tarafından reddedilse de kıtanın bütün zenginlikleri sömürülmeye devam edilmektedir. Nitekim Fransa’nın elde ettiği kanlı zenginliği kolay kolay bırakmayacağı kesin ifadesi Fransa Cumhurbaşkanı Degaulle’ün 1960’da sarf ettiği şu cümlelerden anlaşılmaktadır: *“bağımsızlıktan sonra devletlerin Fransa’yla ortaya koyacağı işbirliği anlaşmalarına saygı duyacağı şartı ile bağımsızlık olacaktır. Bağımsızlık ve işbirliği aynı zamanda tamamlanacaktır. Biri olmadan diğeri olamaz”*. Güvenlik, para birimi, kalkınma yardımları (!) ve askeri alanda eski kolonilerle işbirliği anlaşmaları karşılığında kolonilerin bağımsızlıkları sözde iade edilmiştir (Guinan, 2013: 9-11; Biyidi ve diğerleri, 2006: 5).

3.1. Dil politikası

Mali Anayasası’nın 25. Maddesine göre, Mali’nin resmi dili Fransızcadır. Fransızca konuşulan (francophonie) ülkelerde özellikle Mali’de eğitim ve medya alanlarında Fransızca yaygın olarak kullanılmaktadır. Fakat Mali’nin resmi dili olan Fransızca’yı nüfusunun sadece %10’u iyi derecede bilmektedir (Pakarinen, 2009: 21-22). Fransızca, frankofoni ülkelerde yerleştirildikten sonra hem resmi dil hem de eğitim dili olarak kullanılarak prestij kazanmıştır. Yetişkin nüfusun yaklaşık %19’u okur-yazar olan Mali’de Resmi dil olarak Fransızca birinci sırada iken, en yaygın bilinen yabancı dil Arapça’dır. Kırsal kesimlerdeki resmi idari işlemlere bakıldığında muhasebe ve vergi işlemleri için çoğunlukla yerel Bambara dilinin tercih edildiği görülmekte, işlemler ise Fransızca olarak yazıya dökülmektedir.

Genelde pamuk toplama dönemlerinde Fransızca okuma-yazma bilmeyenler zorluklar çekmektedir. Sadece köylerde değil şehirlerde, kitle iletişim araçlarında, günlük konuşma dilinde ve resmi kurumlarda Bambara dili kullanılmaktadır. Bu açıdan ikinci resmi dil olarak Bambara dilinin kullanılması aciliyet arz etmektedir (Mbodj, TY).

3.2. Kültür Politikası

² 2013 yılı Cumhurbaşkanlığı seçimi öncesinde Fransa tarafından finanse edilerek ülkeye sokulan ve “CARTE NINA” adı verilen kimlik kartlarının bir kısmının resimsiz ve isimsiz olarak oy kullanma işlemlerinde kullanıldığı bilinmektedir. Bu yüzden 2013 yılı Cumhurbaşkanlığı seçimleri, bir kısım Mali’li için hileli seçimler olarak adlandırılmaktadır.

1962 yılından beri Afrika'da Fransız Kültür Merkezleri (FKM) yer almaktadır. Eski kolonilerde nüfuzunu muhafaza etmek amacıyla kolonilerin bağımsızlıklarını ilan ettiği yerlerde bu kültür merkezlerini kurmuştur. Afrika'daki bu kültür merkezleri, emperyalizmin bir uzantısı olarak görülmektedir. Bu kurumlar sene boyunca şenlikler düzenlemektedir. Örneğin Gabon'daki FKM tarafından yıllık 300 kültürel etkinlik gerçekleştirilmiştir. Kültür merkezlerinin temel amacı, Fransız dil eğitimi, kültürel programları düzenlenmesi ve Fransa'dan bilgi akışının sağlanmasıdır. Bu kültür merkezlerinin asıl işlevi bağımsızlık sonrasında Fransızca'yı kabul etmeyen ülkelerde Fransızca dil eğitimi vermek ve dolayısıyla bir kültür aktarımı yapmak olmuştur. Bunun yanı sıra; tiyatro, dans ve müzik gibi sanatsal gösteriler için tüm FKM'lerde 250 kişilik bir salon ve Fransa hakkında dokümantasyon ve bilgilendirme sağlamak için bütün FKM'lerde bir kütüphane bulunmaktadır. Diğer bir ifadeyle bu merkezler Fransa'nın imajını eski sömürgelerinde canlı tutan eğitim kurumları olarak yer almaktadır. Mali'de başkent Bamako'daki FKM'nin yaklaşık 3000 abonesi olduğu bilinmektedir. Bu FKM'de daha çok Fransa'nın propagandasının yapıldığı medyatik aktivitelerin yürütüldüğü görülmektedir (Raphaele, 2009: 25-29).

3.3. Ekonomik Politikası

26 Aralık 1945'te "Franc Français'nin" (Fransız para birimi) devalüasyonu ile kolonilerde kullanılması için para birimi olarak "Franc CFA" kurulmuştur³. Fransa, kolonilerin bağımsızlık ilan etmesiyle birlikte ekonomi alanında onlarla ilk olarak parasal işbirliği anlaşmaları imzalamıştır. Afrika'daki "Franc" bölgesi, iki bölgeye ayrılmaktadır.

-Batı Afrika Para Birliğine Üye Devletler; (Les Etats Membres de l'Union Monetaire Ouest Africaine) Benin, Burkina Faso, Mali, Senegal, Gine Bissau, Gine Konakry ve Togo ülkeleridir.

-Orta Afrika Para Birliğine Üye Devletler; (Les Etats Membres de l'Union Monetaire d'Afrique Centrale) Kamerun, Çad, Orta Afrika, Kongo, Gabon ve Ekvatoryal Gine'den oluşmaktadır. Franc CFA'nın önemi Afrika'daki Fransız Bankaların kolay takaslar yapmasını sağlamasından kaynaklandığı söylenebilir (Guinant, 2013: 11). Togo uyruklu yazar Agbohohou "Franc cfa" bölgelerin yoksullaşmasına ve kıtanın egemenlik haklarının zedelenmesine neden olmakta ve bölgelerin ekonomik gelişimini engellediğini söylemiştir. Afrika liderleri ise, Fransa'nın desteği ile bu para biriminin kalkınma imkânları sağlayacağını düşünerek kendilerine ait para birimi yerine Franc cfa'yı tereddütsüz kabul etmişlerdir. Fakat bu para birimiyle kıtanın sosyo-ekonomik kalkınması mümkün değildir. Franc cfa'nın bulunduğu bölge bankalarının Euro ile döviz işlemlerine bakıldığı zaman Fransız ekonomisinin yararına işlemlerin yoğunluğu açık olarak görülmektedir. Zaten bölge bankalarının parasal işlemleri Fransız Merkez Bankası tarafından denetlenmektedir. Daha kötüsü, Franc cfa'nın serbest konvertibilitesi Fransız hazinesi tarafından yapılmaktadır. İktisatçı ve Batı Afrika Devletlerin Merkez Bankası (BCEAO) eski çalışanlarından olan Kako Nubukpo'ya göre 2010 yılında biriktirilmiş döviz işlemlerinden yaklaşık 8 bin milyar franc cfa Fransız hazinesine gitmiştir (Kamga, 2010: 8). Günümüzde franc cfa, devalüasyona uğramakta, ayrıca devalüasyonla ilgili tek yanlı kararı Fransa vermektedir. Bu açıdan franc cfa ile nekolonyalizmin ortaya çıktığı ve Afrika ekonomisini geriletliği söylenebilir (Kodia, TY).

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programının (Programme des Nations Unies pour Développement) gerçekleştirdiği araştırmalara göre franc cfa kullanan 14 üye ülkeden 10 tanesi, dünyanın en fakir ülkesi arasında ilk 10 sırada olanlardır. Bu duruma, franc cfa'nın katkısı olduğu yadsınamaz (Biyidi ve diğerleri, 2016: 13). Diğer taraftan iş yalnızca para birimi ile son bulmamakta, bağımsızlıkları tanınmış olmasına rağmen Afrika ülkelerinin bir kısmı⁴ kolonyal vergileri ödemeye devam etmektedir.

Bu vergiye ilk itiraz 1958 yılında Gine Konakry'den gelmiş fakat Fransa'nın tepkisi oldukça sert olmuştur. Hatta Gine Konakry'de yaşayan Fransızlar talan ve yağma eylemlerinde bulunmuşlardır. Bu andan itibaren Gine'nin ekonomisi asla durulmamakla birlikte, yaşanan olaylar diğer bağımsızlık

³ 1945-1948 yılları arasında değeri yüksek olan CFA, 1994 yılına gelindiğinde değer kaybına uğrayarak 1 franc cfa= 0,055 Franc Français olmuştur.

⁴ Fransa'nın önceden sömürgesi olan Benin, Burkina Faso, Gine, Fildişi Sahili, Mali, Nijer, Senegal, Togo, Kamerun, Orta Afrika Cumhuriyeti, Çad, Kongo, Ekvator Ginesi ve Gabon, Fransa'ya hala sömürge vergisi ödeyen ülkelerdir. Fransa'nın bu 14 eski sömürgesinden her yıl yaklaşık 500 milyar dolar para aldığı ifade edilmektedir (www.worldbulletin.net, 2016).

isteyen kolonilerin de bağımsızlık taleplerini durdurmuştur. Nitekim bağımsızlık talebinde bulunan Togo 1960 yılında bütçenin % 40'ını Fransa'ya ödemek koşuluyla bağımsızlığına kavuşabilmiştir. Bir süre sonra Togo Cumhurbaşkanı Sylvanus Olympio Fransız para biriminin kullanılmasına son vererek ülkesinin adına kendi para birimini kullanmaya karar vermiştir. Bu para biriminin kullanılmaya başlanmasıyla ekonomideki iyileşmeler gözle görülür bir hal almaya başlamıştır. Fakat 13 Ocak 1963'te suikaste kurban giden Sylvanus Olympio cinayetinin ardında Fransa'nın olduğu şüpheleri hala canlılığını korumaktadır (Koutonin, 2014: 1-2).

Togo cumhurbaşkanının yaptığı gibi, 30 Haziran 1962 yılında Mali'nin ilk cumhurbaşkanı Modibo Keita, Fransız para biriminin olumsuzluklarını fark ederek bu paranın kullanılmasına son vermiş ülke adına "Franc Malien" para birimini kullanmaya başlamıştır. Ancak halk tarafından desteklenmemesi nedeniyle 1984 yılında yine Franc CFA'ya dönmüştür (CDSAC). Cumhurbaşkanı, Fransa'yla girilen işbirliği politikasının ülkenin kalkınmasına engel olduğunu düşünerek ekonomik ve siyasette ulusal ve sosyalist politikalar yürütmeye çalışmıştır. Keita, 19 Kasım 1968 tarihinde Moussa Traore tarafından yapılan darbeyle indirildi (Roche, 2013: 11). Afrika tarihinde Fransa'nın politikalarını kabul etmeyen tüm liderler darbe ile yerinden edilmiştir. Son 50 yılda Afrika'da toplam 26 ülkede 67 farklı darbe gerçekleşmiştir. Bu darbelerden 45'i, eski Fransız kolonisi ülkelerde meydana gelmiştir (Koutonin, 2014: 4).

4. Fransız Sömürgesinin Yönetim Sistemi Kurma Çabaları: Mali Kamu Yönetiminin Oluşumu

Sömürgeciliğin ortaya koyduğu yönetim sistemi, 1960 yılından bu yana gerçekleştirilen reformlara rağmen hâlâ sürdürülmektedir. Aşağıdaki başlıklarda sömürgecilik döneminin idari sistemi ve sömürgecilik sonrası cumhuriyet döneminin idari sistemi üzerindeki Fransız etkilerine değinilecektir.

4.1. Sömürge Dönemindeki İdare Sistemi

Mali cumhuriyeti, 1891 yılından 1960 yılına kadar "Fransız sudanı" adı altında Fransa'nın işgali altındaydı. Bu dönemde idari sistemin oluşumu Fransız yönetim sistemine bağlı gelişmiştir. Ülke, kolonyal idarenin atandığı bir komutan tarafından yönetilirdi. Kolonyal idare, sömürgecilik politikalarını desteklemeyi amaçlayan bir kurum olarak toplumsal değerlere ve birey haklarını dikkate almamaktaydı. İdarenin ekonomik yatırımları da, sömürgecilerin çıkarlarına yönelik gerçekleştirilirdi (Djire, 2009: 62-64).

Ülkenin en büyük iki şehri (Kayes ve Bamako) komutanın hiyerarşisinde atanan valiler aracılığıyla yönetilirdi. 1930 yılında valilerin yetkilerinde değişiklik yapılarak ülke, 21 altbölüme (cercle) ayrılmış, her bölüm başına kolonyal idare tarafından bir komutan atanmıştır. Altbölümlerden (cercle) ayrılan Kanton ve köyleri yönetmek üzere ise komutan tarafından yerel halktan bir şef atanırdı. Köy ve kanton şefleri, komutanla halk arasındaki iletişimi sağlamaktaydı. Kolonyal idare, tüm iktidarı kendi elinde toplayarak yerel halka zorla çalıştırma, kürek cezaları vb. insan haklarına aykırı uygulamalarda bulunuyordu. Ülkenin yoğun nüfusu olan bölgeler özellikle güney bölgesi askerlerin denetimindeydi (Elmouloud, T.Y.).

1894 yılında Koloniler Bakanlığı Batı tipi modern toplumu kurmak amacıyla kolonyal okullar kurmuştur. Bu okullarda Batıcı, pozitivist eğitime ağırlık verilmiştir. Kolonilerde atanan müfettişler, denetim işlevlerini yerine getirmekteydiler. Koloni Bakanları'ndan oluşan Koloniler Yüksek Konseyi Fransa'da toplanarak Koloni yönetimlerine danışmanlık etmekteydiler. 1895 yılında Fransız Sudanı; Mali, Senegal, Moritanya, Nijer, Gine, Fildişi ve Dahomey ülkelerinin aralarında bulunduğu Fransız Batı Afrika (Afrique Occidentale Française) Birliğine dâhil olmuştur (www.colonisationrci.free.fr).

4.2. Cumhuriyet Döneminin İdare Sistemi

Fransa Sudanı'nın yerine kurulan Mali cumhuriyetinin idari sistemi, büyük ölçüde kolonyal sistemin üzerinde yapılan değişikliklere dayanmaktadır. Bu açıdan yepyeni bir sistem olduğu söylenemez. Kolonyal idare sistemi de, merkezîyetçilik ve hiyerarşi temelleri üzerinde oluşturulmuştur. Sistemin en alt yapıtaşı köydür. Köy Konseyi üst düzey otoritenin hiyerarşisi altında köy işlerini yürütür. Köylerin üstünde ilçeler bulunmaktadır. İlçeler, kolonyal idarenin oluşturduğu kantonların yerini almak üzere cumhuriyet idaresi tarafından kurulmuştur. Başlangıçta ilçe, sadece merkezden atanan ilçe şefi (chef d'arrondissement) tarafından yönetilmekteyken idari reform çalışmalarıyla birlikte kurulan Belediyeler ilçe yönetiminin desantralizasyon sürecine katkı sağlamıştır. Belediye başkanlarının seçimle işbaşına

gelmesi merkezden atanan yöneticilerin yanına yerel bir alternatifin getirilmesini sağlamıştır. Kolonyal dönemde üst düzey yöneticiler Fransızlardan oluşurken, cumhuriyet döneminde atanmış ve seçilmişlerin tamamı Mali’li vatandaşlardan olmuştur.

İlçe Şefi, ilçe ile ilgili tüm idari faaliyetlerden sorumludur. İlçe şefi, kendi alt birimi olan köy konyelerini de denetler.

Bağımsızlığın ilk yıllarında ülke genelinde toplam 13 komün kurulmuştur. Birbirine coğrafi açıdan yakın ilçelerin birleşmesiyle kurulan komünler ilerleyen süreçte günümüz Mali şehirlerini doğurmuştur. Kurulan ilk komünlerden biri de bugün ülkenin başkenti olan Bamako’dur. Komün yöneticileri bu dönemde merkezi idare tarafından atanıyordu. Daha sonra seçimle işbaşına gelmeye başlamışlardır. Komünlerin oluşumu ve gelişiminin desantralizasyon sürecinde önemli bir aşama olduğu söylenebilir.

Komünlerle bölge yönetimleri arasında “Cercle” adı verilen ara kurumlar bulunmaktadır. Cumhuriyetin ilk dönemlerinde toplam 60 Cercle bulunuyordu. Cercle yönetimi de diğer idari birimlerde olduğu gibi merkez tarafından atanmaktadır. Cercle yöneticisi Cercle Komutanı adıyla atanan bir askerdir. Askerlerin yönetici pozisyonunda olması, kolonyal dönemden cumhuriyet dönemine aktarılan kötü bir miras olduğu söylenebilir. Kolonyal dönemde Fransız komutanların bulunduğu yönetim kademelerinin yerini cumhuriyet döneminde Mali’li komutanlar almış, fakat merkezi idarenin etkisi ve gücü hiç eksilmemiştir.

Cercle Komutanı, hiyerarşik olarak altında bulunan ilçe şeflerinin idari işlemlerinin kontrolü ve koordine edilmesinden sorumludur. Cercle’de iç politikaları yürüten aktör olarak, tüm vatandaşlarının ekonomik ve sosyal gelişmesini sağlamakla beraber merkezi kalkınma ve siyaset stratejilerinin Cercle’de koordineli biçimde uygulanmasından da sorumludur. Cercle’lerin hiyerarşik olarak en üstünde bölge yönetimi yer alır.

Bölgenin baş yöneticisi, merkezi idareden atanan bölge valisi - yüksek komiseridir. (Gouverneur de region). Bölge Valisi, bölge idaresinin hiyerarşisindeki Cercle komutanı ve ilçe şeflerinin yürüttükleri faaliyetlerin koordine edilmesini sağlar. Vali, köy, Cercle ve bölge kademeleri arasındaki yönetimin eşgüdümünden sorumludur. Bölge valileri, bütün bu süreçleri İçişleri Bakanlığı’na bağlı olarak yürütür (Mara, 2010: 58-60).

4.3. Kolonyal İdare Sisteminin Sorgulanması ve Hükümet Sistemi

Yukarıda da belirtildiği gibi Mali, bağımsızlığın ilk yıllarında idari sistemini fazla bir değişiklik yapmadan Fransız kolonyal idari sisteminin üzerine inşa etmiştir. Mali’nin, “Fransız Sudanı” adı altında ortaya konan ilk anayasası cumhuriyet dönemine kadar varlığını sürdürmüştür. Fakat 22 Eylül 1960 tarihinde bağımsızlığın ilan edilmesi ve yeni anayasanın yürürlüğe girilmesiyle birlikte ülkenin statüsünde Fransız etkisinden bağımsızlaşma yönünde değişiklikler olmuştur.

Yeni anayasada hedeflenen kolonyal düzen ile kesin kopuş çabalarına rağmen kolonyal idarenin izleri halen sürmektedir. Diğer Afrika ülkelerinde olduğu gibi bağımsızlığın ilanıyla beraber Fransa’yla ikili anlaşmalar imzalanmıştır. Yeni anayasanın meydana getirdiği değişikliklere rağmen kurumsal açıdan bakıldığı zaman pek çok fark olmadığı görülmektedir. Mali’nin siyasal sistemi de idari sistemi gibi Fransız siyasal yapısı ve idare sistemin mekanizmaları temelinde oluşmuştur. Bu açıdan bakılırsa, bağımsızlık olmasına rağmen sömürgeciliğin kurumsal organizasyonundan kurtulmak pek de mümkün olmamıştır (Mara, 2010: 57-58).

5. Mali’nin Siyasal ve İdari Yapısı

Mali’nin siyasal rejimi, üç farklı deneyimi yaşamıştır: 1960’dan 1968’ye kadar tek parti dönemi (sosyalist rejim), İkincisi 1968-1992’e kadar uzanan diktatörlük rejimi, üçüncüsü ise 1992’den bu yana yaşanmakta olan demokratik rejimdir (AEDD 2011: 20). Mevcut demokratik siyasal sistemde kuvvetler ayrılığı prensibi uygulanmaktadır.

5.1. Yürütme

Yürütme alanında yetkiler, Cumhurbaşkanı, Başbakan ve hükümet arasında paylaşılmıştır. Anayasa’nın 26. maddesinde Cumhurbaşkanı’nın, devletin başı olduğu belirtilmiştir. Ülkenin özgürlüğü, güvenliği ve ülke ile ilgili tüm uluslararası anlaşmalardan Cumhurbaşkanı sorumludur. Cumhurbaşkanı beş yılda

bir halk tarafından iki türlü seçimle seçilmektedir. Aynı kişi üst üste en fazla iki defa seçilebilir (Kone, 1998: 7). Cumhurbaşkanı, Başbakanın atanması başta olmak üzere, üst düzey bürokratların atanması, askeri personel ve yöneticileri belirleme, yasa yayımlama, antlaşmaları onaylama, Bakanlar Kurulu'ndan çıkan kararnamelemleri imzalama yetkilerine sahiptir.

Cumhurbaşkanı dışında en etkili yönetici olan Başbakan, Anayasa'nın 53. maddesine göre hükümetin yürütülmesinden sorumludur. Hükümetin tüm faaliyet ve işlemlerinin koordine edilmesinden, ülke içi emniyet ve güvenlik mekanizmalarının işlerliğinden ve yasaların uygulanmasından sorumludur. Bu süreçleri ilgili bakanlıklar aracılığıyla yürütür (AEDD, 2011: 16). Hükümet ülkenin genel politikasını belirleyip yürütür. Başbakan ve hükümetin sorumluluğu parlamentoya karşıdır. Bakanlar, Başbakan'ın teklifi üzerine Cumhurbaşkanı tarafından atanırlar.

Taşrada devleti ve hükümeti temsil eden Valiler, Başbakan'ın önerisi Bakanlar Kurulu kararı ve Cumhurbaşkanı tarafından atanırlar. Bölge işleri, bölge valisi (le gouverneur de la region) tarafından yürütülür. Cercle ve ilçe (arrondissement) düzeylerindeki vali ve kaymakamlar, Bölge Valisi'nin denetiminde işlerini yerine getirirler (Djire, Keita, 2010: 7).

5.2. Yasama

Mali'nin Büyük Millet Meclisi (MBMM), yasama faaliyetinden sorumludur. Mali'nin siyasal sistemi, parlamenter demokrasidir ve çok partili olarak uygulanır. Bu açıdan Büyük millet Meclisi ve hükümetin uyumlu çalışması sistemin sağlıklı işlemesi açısından önemlidir. MBMM, hükümetin önerdiği yasa tasarılarını görüşüp onaylar. Bununla birlikte yeni kurulan hükümetlere güven ya da güvensizlik oyu verir. Fakat cumhurbaşkanı, herhangi bir gerekçe göstermeksizin meclisi feshedip 90 gün içinde seçimleri yenileme yetkisine sahiptir. MBMM, 3. Cumhuriyet'te (1992'de başlayan demokratik rejim boyunca) 650 yasa onaylamıştır. Ama MBMM, kurumsal kapasitesinin zayıf olması, finansal yetersizlikler, halka açık yapılan oturumların yetersizliği ve oturumlarda siyasal ciddiyet ve olgunluktan uzak tavırların yaygın olması, üst düzey insan kaynağı yetersizliği gibi sıkıntılarla karşı karşıyadır. Bunlar, ciddi bir şekilde parlamentonun işlemlerine demokratik açıdan gölge düşürmektedir. Milletvekilli seçimleri iki türlü dar bölge usulüyle yapılmaktadır. Bu yöntem kimi küçük siyasi partiler tarafından eşitsiz olduğu gerekçesiyle eleştirilmektedir. Bu siyasal partilere göre iki türlü ve dar bölge sisteminde mecliste küçük partilerin temsil edilmesi neredeyse imkânsız hale gelmektedir (AEDD, 2011: 20-21). Bu nedenle küçük partilerin meclise girme imkânı sıklıkla büyük partilerle işbirliğine bağlıdır. Bu işbirliklerinde çoğunlukla demokratik kültürle bağdaşmayan pazarlıkların yapıldığı da bilinmektedir (Djire, Keita, 2010: 7). MBMM 147 milletvekillinden oluşur. Milletvekilleri, beş yıllık süreler için halk tarafından doğrudan seçilirler. Milletvekilleri görevlerini yerine getirirken parlamento dokunulmazlığından yararlanırlar. Meclis üyelerinin seçilme yeterlilikleri özel bir yasayla belirtilmiştir. Aynı şekilde üyelerin herhangi bir durumda toplantıya katılamamaları (hastalık, ölüm vb.) halinde onların yerini kimin alacağı da özel yasalarla belirlenir. Meclis yılda iki kez olağan oturum gerçekleştirilmektedir. Fakat belli bir gündem olduğunda Başbakanın ya da üyelerin çoğunluğunun talebi üzerinde olağanüstü oturumla toplanabilirler. Meclisin oturumları kamuya açıktır. Ancak, meclis üyelerinin kendi inisiyatifleri veya Başbakan'ın isteği üzerine kapalı oturumlar düzenlenebilir. Bu uygulamanın koşulları meclisin içtüzüğünde belirtilmektedir. Oturumların raporları resmi gazetede yayımlanır. Yasalar, büyük millet meclisi tarafından kabul edilir. Ancak meclisin iç işleyişini düzenleyen özel yasalar, Anayasa Mahkemesi'nin Anayasaya uygun olup olmadıklarını değerlendirmesinden sonra kabul edilir. Yasa, kararname ve diğer metinler meclis çoğunluğuyla kabul edilir. Her yıl meclis tarafından 11 komisyon oluşturulur. Bunlar:

- Ulaşım, Habitat ve Bayındırlık Hizmetleri Komisyonu,
- İletişim, Kültür ve Eğitim Komisyonu,
- Dayanışma Sosyal İşler ve Sağlık Komisyonu,
- Güvenlik-Milli Savuma Komisyonu,
- Teknoloji, Altın Ocağı, Endüstri ve Enerji Komisyonu,
- Planlama, Ekonomi ve Finans Komisyonu
- Yargı, Yasama ve Anayasal Kanunlar Komisyonu
- Yerel Yönetim ve Desantralizasyon Komisyonu
- Çevre ve Kırsal Kalkınma Komisyonu
- İstihdam, Gençlik Spor Komisyonu

- Çalışma Komisyonu

Fakat bunun dışında belli bir konu üzerinde özel komisyonlar oluşturulabilir. Bu komisyonlar, meclisin olağan oturumları dışında komisyon başkanları veya komisyon üyeleri çoğunluğu sağlandığında toplantı yapabilir. Komisyonlar, MBMM'nin tüm olağan ve olağanüstü oturumların açılışında yapmış oldukları işlemleri içeren bir rapor sunarlar (AEDD 2011: 17).

5.3. Yargı

Mahkemeler (Les cours), yargının yürütülmesinden sorumludurlar. Yüksek mahkeme (La cour Supreme), alt düzey mahkemeler ve ülke genelindeki hukuki süreçlerin yürütülmesinden sorumludur. Yüksek mahkemenin üç bölümü bulunur: hukuki bölüm (Section Judiciaire), İdare bölümü (Section Administratif) ve Sayıştay bölümü (Cour des Comptes) (Djire, Keita, 2010: 5). Hukuki bölüm, sivil, sosyal ve ceza konuları ile ilgili tüm hukuki kararları üst derece mahkemesi sıfatıyla almaktan sorumludur. İdare bölümü, idare mahkemelerinin (tribunaux administratifs) aldığı kararları değerlendirir.

Sayıştay bölümü, kamu kurumlarının bütçelerini inceler ve kamu personelinin mali yönden denetler. Anayasa mahkemesi (cour constitutionnelle), uluslararası antlaşma ve ülkenin tümü ile diğer kanunların onaylanmasından sorumludur. İnsan hakları ve özgürlüklerini garantiye alır. Aynı zamanda seçim ve referandumların yürütülmesinden sorumludur. Yargıtay (Haute cour de justice), Cumhurbaşkanı ve Bakanların suç işlemleri halinde yargılanmasından sorumludur. Temyiz mahkemeleri (les cours d'appel), Anayasanın 18. maddesine göre yargı, yürütme ve yasamaya karşı bağımsız birimlerdir ve insan hak ve özgürlüklerini korurlar. Yani anayasaya uygun biçimde insan hak ve özgürlüklerinin tesis edilmesi için çalışmaktadırlar. Fakat Temyiz mahkemelerindeki kimi yargıçların yetkilerini aşan uygulamalarda bulunarak yargı ve yargıç bağımsızlığının halk nezdinde tartışılır hale gelmesine neden oldukları da bilinmektedir (AEDD, 2011: 21-27).

SONUÇ

Afrika, özellikle Mali Cumhuriyeti'nin tarihine bakıldığı zaman sömürgecilik gelene kadar kendi kültür ve medeniyetlerinin hâkim olduğu mutlu bir yaşam sürdürdükleri görülür. Fakat kolonizasyon politikaları yerleştikten sonra Afrika Kıtası bu sosyo-kültürel değerleri ve medeniyetini kaybetmeye başlamıştır. İlk olarak mevcut imparatorluk ve krallıklar ortadan kaldırılmıştır. Sömürgeciliğin ortaya koyduğu eğitim sistemiyle zihinlere Batı Medeniyeti aşılanmıştır. Sömürgecilik, sadece sosyo-kültürel alanda değil, ekonomi politikalarıyla da kıtayı yoksulluğa sürüklemiştir. Sömürgeciliğin oluşturduğu yönetim sistemi, günümüze kadar tüm frankofon ülkelerin yönetim sistemlerini etkilemiştir.

Mali özelinde idari ve siyasi sistem, Fransız İhtilalı sonrasında devletin dizginlerini eline almak ve bu durumu sürdürülebilir kılmak için Jakobenler tarafından oluşturulan katı merkezîyetçi sistem ile neredeyse bire bir aynıdır. Nitekim Fransız Jakobenlerin böylelikle Fransa'da elde ettiği idari verimlilik ülkenin siyasi istikrarı için olumlu sonuçlar doğurmuş ve Fransız merkezîyetçiliği İhtilal'ın üzerinden çok geçmeden yeni sistem arayışları içerisinde bulunan Osmanlı Tanzimat dönemi devlet adamlarını da etkilemiştir. Fakat Osmanlı bürokrasisi bu sistemi Mali'den farklı olarak gönüllü bir şekilde ülkenin gerçeklerini de göz ardı etmeyerek bünyesine uydurmaya çalışmıştır. Bu da Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi'ne gelindiğinde bir yönetim geleneği haline gelmesine sebebiyet vermiş ve idari sorunların bu gelenek içerisinde çözülmeye çalışılması söz konusu olmuştur. Mali'de ise bir işgal ve sömürü düzeni söz konusu olduğundan ve çeşitli anlaşmalarla devam ettiğinden bir gelenek haline gelememekte, ülkenin bünyesinde hastalıklı bir ur misali varlığını devam ettirmektedir.

Genel olarak Afrika ülkeleri, kolonyal miras üzerinde kurulduğu için bu durum Afrika'da demokratikleşme sürecini de geciktirmektedir. Demokrasi tüm kurumları ve uygulamalarıyla yerleşmedikçe kriz tüm kıtada devam edecektir. Bu krizleri çözmek için de uluslar arası ve özellikle Fransız askeri ve siyasi gücüne muhtaç kalınmaktadır. Çünkü geliştirilmeyen demokratik siyasi kültür sorunların çözümünün dışarıda aranmasına sebep olmuştur. Örneğin, Mali'de 2012 yılında ortaya çıkan iç savaş, Fransız askeri operasyonları ile çözülebilmektedir. Bu askeri müdahale, Fransa ile eski koloniler arasında 1960 yıllarında imzalanan bir anlaşmaya dayandırılmaktadır. Bu ve bunun gibi müdahaleler Afrika'da Fransız emperyalizminin kalıcı hale gelmesine sebep olmaktadır.

KAYNAKÇA

- AEDD (2011), “Profil National pour Evaluer les Capacites Nationales de Mise en Oeuvre du Principe 10 de la Déclaration de Rio” https://www.unitar.org/egp/sites/unitar.org/egp/files/Mali_Profil%20National_Final_23%20Feb%202011_0.pdf, Erişim Tarihi 10.06.2016.
- Almamy Samory Toure L’Empereur du Wassoulou, http://www.conakry-life.com/fichiers/videos5.php?langue=fr&idc=fr_Almamy_Samory_TOURE__1__Empereur_du_WASSOULOU_108, 19.05.2016.
- Biyidi, Otile, Raphaël Granvaud, Fabrice Tarrit, Antonin Wattenberg, Alexis Chareyron, Olivier Thimonier (2006), “La France Coloniale d’Hier et d’Aujourd’hui” http://survie.org/IMG/pdf_brochure_Survie._La_France_coloniale_d_hier_et_d_aujourd_hui._v2006.pdf. Erişim Tarihi: 05.03.2016.
- CDSRAC (Centre de Developpement Sous-Regional pour L’Afrique Centrale) (2016), “Le Franc Cfa Et L’integration Economique En Afrique Centrale: Options Et Alternatives”, <http://repository.uneca.org/bitstream/handle/10855/4875/Bib-32234.pdf?sequence=1>. erişim tarihi 09.03.2016.
- Djire, Moussa (2004) “Mythes et réalités de la gouvernance locale: l’expérience de la commune rurale de Sanakoroba, Mali”, İIED, <http://pubs.iied.org/pdfs/9502FIIED.pdf>, erişim tarihi 25.04.2016.
- Djire, Moussa, Keita; Amadou (2010), Revues des Expériences en Matière de Gouvernement des Ressources Naturelles et des Industries Extractives cas du Mali” http://www.iedafrique.org/IMG/pdf/Revue_pays_Malipdf.pdf, Erişim Tarihi 16.07.2016.
- Dramé, Patrick Papa (2007), L’imperialisme Coloniale Française En Afrique, Edition L’Harmattan, Paris.
- Elmouloud, Yattara, “Une Histoire du Mali” http://www.on-mali.org/joomla/_GED/pdf/mali_independant.pdf, Erişim Tarihi 16.07.2016.
- Guinant, Priscille (2013), “La Politique De La France En Afrique Subsaharienne Après Les Indépendances”, İ.E.P de Toulouse France, http://memoires.sciencespo-toulouse.fr/uploads/memoires/2013/DECR/memoire_GUINANT-PRISCILLE.pdf
- <http://www.worldbulletin.net/haber/152967/french-colonial-tax-still-enforce-for-africa> erişim tarihi 09.06.2016.
- Kamga, Osee (2010), “L’Afrique Dans Le Systeme Economique Mondial: Le Jeu Vaut-İl La Chandelle”, ACPAS, No: 2.
- Kodia, Noel (2016), “Le Franc Cfa: Un Instrument De Domination Economique?” http://www.cesbc.org/personnalites/le_franc_cfa.pdf. Erişim Tarihi: 09.03.2016
- Koutonin, Mawuna Remarque (2014), “Le Pacte Colonial Français”, http://www.arsytek.org/DOCs/Le_pacte_colonial_Francais.pdf Erişim Tarihi 09.06.2016.
- Le Systeme D’administration Coloniale, <http://colonisationrci.free.fr/textes/2administration.htm>. Erişim Tarihi: 07.03.2016.
- Mara, Moussa (2010), *L’Etat du Mali*, Nouvelle İmprimerie Bamakoise (NİB), Bamako.
- Marchand, Christophe (2016), “La Colonisation Et La Domination Europeenne Vers 1880 – Vers 1939”, <http://erra.perso.neuf.fr/ranguin/MARCHAND/colonisation1880-1939.html>. erişim 03.03.2016.
- Mbodji, Aissatou, “les langues africaines et le developpement” <http://www.afrique-demain.org/debat-101-les-langues-africaines-et-le-developpement>, Erişim Tarihi 19.05.2016.
- Pakarinen, Anu (2009), “Le Statut du Français en Afraïque. La Politique Linguistique au Mali et Senegal”, Universite de Tempere, thèse non publié, <http://uta32-kk.lib.helsinki.fi/bitstream/handle/10024/80917/gradu03793.pdf?sequence=1>, 12.05.2016.

- Raphael , Masure (2009), “Les Centres Culturels Français D’afrique Francophone, Des Structures Legitimes, Entre Developpement Et Influence, Qui Peine A Trouver Un Second Soufle”, Universite Lyon 2 institues d’etudes politiques de Lyon, seminaire non publié, http://doc.sciencespo-lyon.fr/Ressources/Documents/Etudiants/Memoires/Cyberdocs/MFE2009/masure_r/pdf/masure_r.pdf, Erişim Tarihi 12.05.2016.
- Roche, Christian (2013), “Regards sur l’histoire du Mali”, Fevrier, <http://aphglyon.free.fr/regards-sur-l-histoire-du-mali.pdf>, Erişim Tarihi: 16.03.2016.
- Sielenou, Carlos, Ndenkop Olivier, Kamgang Hubert, Dembele Demba Moussa, Agboh  Nicolas, Essombo Dieudonne (2016), “Nous ne Voulons Plus le Franc CFA” Janvier, No.17, Le journal de L’Afrique, <http://docplayer.fr/11801924-Editorial-nous-ne-voulons-plus-du-franc-cfa-les-arguments-politiques-et-juridiques-pour-se-debarrasser-du-franc-cfa-franc-cfa-70-ans-ca-suffit.html>, 12.05.2016.
- Web sitesi le Blog des Cultures du Mali (2012), “Samory Touré, l’homme qui R sista   l’Impérialisme Française” <http://cultures-maliennes.over-blog.com/article-samory-toure-l-homme-qui-resista-a-l-imperialisme-fran-ais-109288199.html>, 19.07.2016

METAFİZİĞİN DÜŞLERİYLE AÇIKLAMALI BİR BİLİCİNİN DÜŞLERİ IMMANUEL KANT

Arş. Gör. Hüseyin Aydoğan

Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü
haydoğan@sakarya.edu.tr

Immanuel Kant, *Metafiziğin Düşleriyle Açıklamalı Bir Bilicinin Düşleri*, (Çev. Ahmet Aydoğan – Ali Nalbant), Say Yayınları, 2016, 264 sf.

Kutsal Kitabın işari tefsirinde, hayal gücünün, dini öğelerde kaçınılmaz biçimde coşkunluğa gömülerek kendini kaybedeceğini; dolayısıyla akli bir tefsir yapılmak isteniyorsa mutlaka ahlaki mananın gözden bir an olsun uzak tutulmaması gerektiğini, ancak böylelikle ayakları yere sağlam basan bir tefsir yapılabileceğini öne sürer Kant. Bu anlamda mistik bir tefsirin beyhudeliğine örnek olarak da aynı cümle içerisinde Swedenborg diye birisinin ismini zikreder. Bu satırları filozof, sağlığında bizzat kendisinin yayınlamış olduğu eş zamanlı son iki eserinden birinde, *Der Streit der Fakultäten - Fakultelerin Çatışması*'nda (1798) dile getirir.¹ Değerlendirmesini yapacağımız eser ise, büyük düşünürün 1765'de, yani bu eserden 33 sene önce kaleme aldığı ve yaygın deyişle eleştiri öncesi dönem diye bilinen düşünce evresine denk düşmektedir. Eserin telif sebebi, yukarıda adı geçen Swedenborg adlı filozoftur.

Felsefe tarihçisi Störig'in yerinde deyişle felsefeyi, Kant öncesi ve Kant sonrası diye ikiye ayırmak Alman filozofa hakettiğinden fazla bir itibar kazandırma girişimi olarak görülmemelidir. İnsan aklının kavrayış sahasına getirmiş olduğu sınır ile metafizik sahanın başlangıcını, bu sınırın hemen devamından başlatması, felsefe tarihindeki büyük kırılmalardan-dönüşümlerden biridir. Metafiziğin, ancak bilinçli istemeden dolayısıyla ahlaktan hareketle mümkün olabileceğini söylemesi de buna bir dayanak teşkil eder. Hal böyle olduğunda Grek felsefesinden ve Ortaçağ skolastiğinden devamla yeniçağa kadar uzanan Tanrı, ruh, kozmik akıllar teorisi, en afakiden başlayarak en indiye kadar açıklaması yapılmış olan varlık hiyerarşisi gibi metafiziğin alanına girdiği söylenen tüm bu kavramlar ve bu kavramların çevresinde *pro et contra* ilerleyen tartışmalar silsilesi eski önemini kaybetmeye başlamıştır.

İşte Kant'ın bu çalışmaya konu olan eseri, ünlü düşünürün kendi zihninde metafiziğin olanaksızlığına dair düşüncelerinin giderek belirginleşmeye başladığı ve Saf Aklın Eleştirisinde pekiştireceği son hükümlere dair bir girizgah olarak görülmelidir. Kant'ın, o döneme kadar süre gelen "insanda bilen ve akleden bedenden ayrı ve gayri maddi bir cevher olarak ruhun bulunduğu; dolayısıyla ruhun hapishanesi olarak görülen beden ve bedene müteallik hissedilir-maddi duyuların ancak bize yanıltıcı ve doğru olmayan bilgiler verdiği" görüşüne karşı çıkarak Locke'un açtığı yoldan giderek derli toplu bir itiraz ve çözüm getirmesi, felsefenin Kopernik Devrimi olarak nitelendirilebilir. Yani daha açık bir deyişle numenler bilgi konusu edilemez; fenomenlere ise, kanunluluğu aklın ilkeleri verir. Bu ifadeler, yani nesnelere bilmemize uyması gerektiğini farzederek yola çıkma denemesi, *Saf Aklın Eleştirisi*'nin ikinci baskısına yazılmış önsözden de takip edilebilir.

İşte *Bir Bilicinin Düşleri* [bundan sonra sadece *Düşler*] adlı elimizdeki kitap, bu düşüncelere giden yolu izleyebileceğimiz bir eser olarak görülebilir. Eserin yazılmasındaki en temel gerekçe, yukarıda da adı zikredilmiş olan Emanuel Swedenborg (1688-1772) adlı İsveçli düşünür ve mucittir. Swedenborg, mistik bir Hıristiyan din bilimcisi olduğu gibi aynı zamanda duyular üstü aleme müteallik konularla uğraştığı da bilinmektedir. O dönem, 1755 Lizbon depreminin insanların ruhunda yarattığı infial ile yine insanın bu vesileyle maddi-görünür dünyaya duyduğu güvendedeki sarsılma, Swedenborg'un göstermiş olduğu bir takım harikuladelikler nedeniyle çevresinde kendiliğinden bir hayran topluluğu oluşmasına yol açmıştır. Böyle bir oluşumda, Swedenborg'un özel bir çabası olmamakla beraber; o dönemde evrenin, sadece mekanik ve matematik ilkelerle açıklanabileceği hakim düşüncesine düşünürün katılmayı ve karşı çıkması etkindir. Zira ona göre, maddi-görünür alemde gerçekleşen şeylerin tüm açıklaması bu ilkeler aracılığıyla olamaz; bunların maddi-görünür alem üzerinde de kökleri bulunmaktadır; ancak bu ikisinin birlikte düşünülmesiyle derinlikli ve hakiki bilgiye kavuşulabilir. Dolayısıyla Kant'ın bu eseri, oldukça hassas ve nazik olmayı gerekli kılan bir konuda yazılmıştır.

¹ Immanuel Kant, *Schriften zur Religion*, ed. Martina Thom, Union Verlag, 1981, Berlin, s. 354

Başka bir yerden konuya yaklaşmak adına şöyle bir analogi kurulabilir. Günümüz din sosyolojisinin gözde konularından *yeni dini hareketler* kapsamında değerlendirilebilecek bir tarikat oluşumunu gözümüz önüne getirelim. Bu tarikat lideri, mensup olduğu dinin kaynaklarına tartışma götürür bir vukufiyeti olmakla birlikte aynı zamanda kendisinin Tanrı'yla ve dinin ulu kabul edilen önderleriyle iletişim yollarının olduğunu iddia etsin. Bu iletişim gerek telepati yoluyla, gerek rüyetler yoluyla gerçekleştirilebiliyor olsun. Bu liderin *charismatası* çevresinde oluşan halkalar bir zaman sonra aşırı miktarda artacaktır. Şimdi burada böylesi bir oluşuma karşı çıkacak birisinin iki itirazı mümkün görünmektedir. Bu itirazlardan ilki, liderin güvenilirliğini sorgulayıcı türden olurken, diğeri ise tüm dini muhteviyatın ve bu minvalde görünür dünyanın ötesinde bir gücü var saymanın zaten başlı başına bir evhamdan ibaret olduğu türünden olacaktır. Dolayısıyla ikinci itiraz zımni olarak din denilen şeyin topyekûn olarak bir taraf bırakılması gerektiği üzerine yoğunlaşacaktır.

İşte eserini tanıttığımız Kant'ın buradaki tutumu ikinci türden itiraz sahibininkine benzerdir. Çünkü Kant, birinci türden bir itiraza yeltenmemektedir, zira o dönem yaşayanların tanıklığına başvurulduğunda Swedenborg, üç büyük olayda adeta bir kahin gibi davranmış ve haklı da çıkmıştır. Bu üç tarihi olay, (ölen tacirin ödeme fişi, Stockholm'deki yangın ve kraliçenin aşk macerası) o dönem oldukça yankı uyandırmış ve içerdiği olağanüstülük sebebiyle hayranlık uyandırmıştır. Dolayısıyla Kant, söz konusu eserinde bu hadiselerle karşı en ufak şüphe belirtisi göstermez. (s.209) Hatta Charlotte von Knobloch'a yazdığı 1763 tarihli mektupta Swedenborg'un bu güçlerinin sahihliğinden emin olduğunu dahi itiraf eder. (s. 105) Ancak iş, eseri bilim çevrelerine takdim edilecek şekilde kaleme almaya gelince tavrını değiştirir ve yer yer alaycı bir dille bunların sadece birer vehim, kuruntu olarak görülmesini hatta meczubane saçmalık olarak nitelendirilmesi gerektiğini söyler. Ama yine de yazının başında alıntılandığı üzere Kant, alaycı bir dille küçümsediği Swedenborg'a aradan 33 sene geçmiş olmasına rağmen geç dönem eserlerinde değinmeden geçemez. Bu sadece söz konusu eserinde değil, *Salt Aklın Sınırları İçerisinde Din* adlı 28 sene sonra kaleme aldığı eserinde de böyledir.

O halde Kant'ın bu meseledeki ikircikli tutumunun neyden kaynaklandığına dair bir soru yöneltilebilir: Yeniçağ felsefesi ile birlikte Newtoncu dünya görüşünün matematik ve mekanik ilkeleri, tabiatüstünün ve haliyle metafiziğin anlaşılmasında yetersiz kalmakta; dahası maddi-görünür alemde işletebilir olan nedensellik ilkesinden, bu alemin ve bu aleme dahil hadiselerin açıklanmasında geçerli bir ölçüt olarak faydalanılamamaktaydı. Bu nedenle söz konusu alanın bir şekilde çözümlenemez ve üzerine akıl yürütülmez denilerek rafa kaldırılması gerekiyordu. İşte Kant'ın *Düşler* eserinin ana fikri bu tema üzerine kuruludur. Kendi sözleriyle ifade edecek olursak “ruh dünyası asla olumlu olarak düşünülemez; çünkü duyularımızın tümünde buna dair hiçbir bilgi bulunmamaktadır.” (s.202)

Kant'ın *Düşler* adlı eseri dogmatik ve teorik kısım olarak iki bölüm halinde kaleme alınmıştır. Ancak elimizdeki çeviride bunların çevirisiyle yetinilmemiş; eserin başına ve sonuna bu konuyla alakalı uzman kişilerin mütalaalarına yer verilmiştir. Ayrıca eserin oluşumuna etkide bulunmuş kişilerin ve eser yayınlandıktan sonra bilim çevrelerinde uyandırdığı tesire dair fikir verebilecek düşünürlerin görüşlerine başvurulmuştur. Bunların içinde Kant'ın eser üzerine görüşlerini bildirmesini istediği Mendelssohn gibi arkadaşlarıyla mektuplaşmaları da bulunmaktadır.

Düşler aynı zamanda Kant'ın *Saf Aklın Eleştirisi* ve *Prolegomena* eserlerinde nihai hükme kavuşan tecrübi bilgi ile metafizik bilgi arasındaki ayrımın ayak seslerini de içermektedir. Ancak yine de ünlü filozofun düşünce seyrinde *Düşler* ile birlikte açığa çıkan bazı tutarsızlıklar da gözlenmektedir. Örneğin *Prolegomena* adlı eserinde fizik dünya ile metafizik dünya arasındaki ayrımın net bir biçimde farkında olan düşünür, ilkinin sahasında kullanılabilir yöntem ve araçlarla ikincisinde kullanılabilir yöntem ve araçlar arasında fark olduğunu belirtir. Yani fizik dünyada fazlasıyla iş gören akıl melekesinin, metafizik sahada işe yaramayacağını –aslında bu ifadeler, bir tür Swedenborg nazariyesinin teyididir- söylemektedir. Görüldüğü üzere burada bir sahayı tamamen silip atmak veya yok hükmünde saymak gibi bir durum söz konusu değildir. Lakin bu eseri yazmasından 18 sene önce yazdığı *Düşler* eserinde, deyiş yerindeyse daha “akıl bağına” bir Kant görür ve metafizik alanı toptan hiçe sayışına tanık oluruz.

Kant'ın bu eserdeki söz konusu ikircikli tavrının örneklerini, *Düşlerin* çevirisine eklenmiş Kant uzmanlarının makalelerinden de izleyebiliriz. Bunlardan en önemlisi, Kant'ın söz konusu makaleyi, sanki böyle bir konuya düşünce mesaisi sarfetmişliği bilinmesin diye imzasız yayınlamasıdır. (s. 90, 106) İkinci örnek ise Kant'ın Swedenborg'a yönelik akademik dile uygun düşmeyen sebepsiz bir aşağılayıcı üslup kullanmasıdır. (s. 97, 103) Son olarak Kant'ın akademide kullandığı ders

kaynaklarında Swedenborg'un rüyetlerini gayet yüce diye nitelendirip, onlara dair özenli ve saygılı bir dil kullanırken *Düşler*'de onlarla alay etmesidir. (s. 106) Yine bu eserin kaleme alınışından 4 yıl sonraki profesörlük tezinde, Kant'ın spekülâtif metafizik için, "bize düşünülür dünya hakkında akli bilgi verdiğinden ötürü özel bir öneminin olduğunu" söylemesidir. Kant uzmanının bu örneklerden çıkardığı hüküm şudur: Kant, eğer Swedenborg'u ciddiye aldığı bilinecek olursa, akademik kariyerinin sarsılabileceğine dair endişe taşımaktadır. Dolayısıyla sözünü etmiş olduğumuz ikircikli tavrın kökeninde bu neviden kaygılar yatmaktadır.

Düşler adlı eser, yalnızca Swedenborg'a reddiye amaçlı yazılmamıştır. Odak noktası böyledir ancak bunun yanında Kant'ın transandantal idealizmine dair önemli sayılabilecek ayrıntıları da bulabilmek mümkün. Bunlardan belki de başta geleni, zaman-mekanın *a priori* oluşuna dair filozofun zihninde bazı somut yargıların oluşmaya başlayışdır. Bu tahliller, onun Leibniz ve Wolff metafiziğinden giderek kopmaya başladığını göstermektedir. Bilindiği üzere Kant, bu eserin üzerinden 15 sene geçtikten sonra *Saf Aklın Eleştirisini* kaleme alacaktır. Yine *numen -fenomen* ayrımının habercisi olarak bu eserde maddi alem-ruhâni alem ayrımını da bulabilmekteyiz.

Düşler, tüm bu içeriği ile birlikte aynı zamanda Kant'ın eleştirisi öncesi dönemine ışık tutan Türkçede yayınlanmış ilk başucu kitaplardan biridir. Eser, gerek kitabın başına sunuş yazısı olarak koyulmuş bir Kant felsefesi kritiği ile gerek zenginleştirilmiş dipnotların desteklediği Swedenborg fragmanlarıyla birlikte kapsamlı bir metafizik tahlil olarak görülebilir. Aynı zamanda eserin, bilim felsefesi ve din felsefesi alanlarına dair zengin anekdotlar içermesiyle de alanında mühim bir boşluğu doldurduğundan söz edilebilir. Çeviride yer verilen Kant uzmanlarının farklı görüşteki makaleleri de, filozofa daha yakından bakacaklar için değerli bir kaynakça görevi görüyor.